

Anmeldelser

Adriansen, Inge og Karen Margrethe Pedersen: Sønderjyllandsbilleder eller selvportrætter? Sønderjyske Museer 2005–2007.

Årbog for Museum Sønderjylland 2007, 144 s.

Hvilken opfattelse har sønderjyderne af sønderjyderne? Kortere kan denne artikelsamlings genstandsfelt ikke sammenfattes. Fem artikler af forskellige forfattere, der med hver sin vinkling arbejder sig ind i stoffet, og en afsluttende artikel om lokalhistoriens væsen.

Tre forskellige kildebaser fra 2002 er brugt og behandlet i hver sin artikel: 1) Bidrag fra konkurrencen på Museet på Sønderborg Slot om »Sønderjyllandsbilleder«. 2) Det tyske mindretals indsamling af »Mein Nordschleswigbild« (Mit Nordslesvigbillede) gennem dagbladet *Der Nordschleswiger*. Disse to kildebaser havde en konkret billedramme og fastlagde ti emner (f.eks. et mindesmærke, en ting, en ret, en begivenhed e.a.), som deltagerne via tekst og illustration kom med individuelle bud på, hvad der for dem var karakteristisk eller særegent for Sønderjylland. 3) Tønder Museums spørgeskemaundersøgelse med afkrydsning af svar samt længere besvarelser om vest-sønderjysk identitet.

Foruden disse tre artikler er der to artikler om henholdsvis den sproglige mangfoldighed i Sønderjylland og om billedkunstens måde at lade Sønderjylland komme til udtryk på. Sønderjydernes selvforståelse er ikke sådan lige at sætte på formel. Også selvom forfatterne på forhånd har taget højde for, at der findes befolkningsgrupper med forskelligt nationalt sindelag, og at der er forskelle på vestkystsønderjyder og østkystsønderjyder. Inge Adriansen og Karen Margrethe Pedersen henviser allerede i introduktionen til identitetsproblematikken i det moderne samfund. Her i artikelsamlingen har man undersøgt den regionale identitet, hvor der både er sammenfald og modsætninger i de personlige inputs. Man har dog ikke villet undersøge, om sønderjyder er anderledes end folk i det øvrige Danmark eller Nordtyskland. Den undersøgelse er dog initieret primo 2008.

Det er både lærerigt og underholdende, ja ligefrem morsomt at læse bidragene. Der er stereotyperne, men så sandelig også bud på bevidst fravalg af disse. Vi ser i bidragene bud fra deltagerne på en tilbageskuen såvel som en nutidsvinkling, holdninger og præferencer blandet sammen fra forskellige perspektiver. Spændende at se om identitetsopfattelsen ændrer sig til næste gang, man laver tilsvarende analyser.

Alle artikler er godt formidlet med kloge kommentarer såvel som analyser. Billederne er relevante og interessant kommenteret.

I et par af artiklerne påpeger forfatterne selv, at bidragene primært er kommet fra kvinder – ærgerligt at mændene ikke interesserer sig mere for værdier og kultur.

Måske er det lidt svært at konkludere noget signifikant ud fra tretten bud

fra mindretalstyskerne, selvom jeg trods dette synes, at det er interessant at læse artiklen.

Jeg kunne rigtig godt tænke mig, at man laver en tilsvarende analyse over grænsen, med det danske mindretal og det tyske flertal i Sydslesvig og sammenholder den med den sønderjyske analyse. Her giver jeg i hvert fald min bedste anbefaling til fremtidige læsere af *Sønderjyllandsbilleder eller selvpportrætter?*

Tine Enger

**Gesellschaft für Politik und Bildung Schleswig-Holstein e.V:
Demokratische Geschichte. Jahrbuch für Schleswig-Holstein 18**
Schleswig-Holsteinischer Geschichtsverlag, Malente 2007, 310 s.

Det historiske tidsskrift *Demokratische Geschichte. Jahrbuch zur Arbeiterbewegung und Demokratie in Schleswig-Holstein* udkom for første gang i 1986. Tidsskriftet var ment som et alternativ, i både faglig og politisk henseende, til det mere traditionelle og konservative tidsskrift *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, udgivet af Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Hensigten med det nye tidsskrift var at fremme anvendelsen af nye historiske metoder og indfaldsvinkler. Tidsskriftet skulle formidle historie fra neden i stedet for den traditionelle politiske historie. I 2007 udkom *Demokratische Geschichte 18*, der nu blot er en Jahrbuch für Schleswig-Holstein.

Tidsskriftets hovedartikel er professor Uwe Dankers vellykkede artikel om landbruget og sværindustrien i Slesvig-Holsten i tiden 1950 til 2000. Uwe Danker foretager heri en komparativ analyse af de to sektoreres strukturelle udvikling i perioden. Fælles for de to sektorer var deres faldende betydning i den slesvig-holstenske erhvervsstruktur. For begge sektoreres vedkommende skal dette fald ses i lyset af deres hidtidige dominans i den slesvig-holstenske erhvervsstruktur. Hver fjerde erhvervsaktiv slesvig-holstener var beskæftiget i landbruget i 1950. I 1990 var kun én ud af tyve beskæftiget i landbruget. Og hvor landbruget i 1950 stod for 20 % af den slesvig-holstenske bruttoproduktion, stod landbruget i år 2000 for kun 2,2 % af bruttoproduktionen. Denne reduktion foregik inden for rammerne af en gennemgribende mekanisering og intensivering af landbrugsdriften. Strukturforandringerne blev ikke fulgt af protester i landbruget, hvad der ellers havde været stor tradition for i mellemkrigstidens Slesvig-Holsten. Det hang sammen med den pris-beskyttelsespolitik, som først forbundsrepublikken og siden EF foranstaltede for landbruget.

Mens landbrugets strukturforandring for alvor satte ind i 1950'erne og 1960'erne var det først i 1970'erne og 1980'erne, at sværindustrien blev udsat for store strukturforandringer. Uwe Danker eksemplificerer dette ved tre case-studier af henholdsvis Hochofenwerk Herrenwyk ved Lübeck, Ahlmann-Carlshütte ved Rendsborg og Howaldtswerke Deutsche Werft AG i Kiel. Fælles for de tre var, at de i 1970'erne blev udsat for et stærkt økonomisk pres. Hochofenwerk gik konkurs i 1981. Carlshütte, der blev grundlagt som det første jernstøberi i Slesvig-Holsten i 1827, nød godt af det tyske Wirtschaftswunder i 1950'erne og producerede komfurer og badekar i massevis. I 1970-

80'erne gik det den anden vej, og i 1997 lukkede værket. Skibsværftsindustrien er en historie for sig. I 1958 var 58.000 beskæftiget på de slesvig-holstenske værfter, i år 2000 kun 7.200. Howaldtswerke i Kiel overlevede denne reducere, ikke mindst fordi delstaten Slesvig-Holsten skød kapital i virksomheden. Værftsindustrien blev, som landbruget, stærkt subventioneret. Uwe Danker slutter sin artikel med en diskussion af de forskningsmæssige muligheder i den slesvig-holstenske »Strukturwandel 1950–2000«. Artiklen viser, at der er nok at tage fat i.

Dr. Meik Woykes artikel om Hamborg-forstæderne Wentorf, Norderstedt og Elmshorn-Hainholz ligger i emnemæssig forlængelse af Uwe Dankers artikel. Woyke beskriver her de tre forstæders udvikling i efterkrigstiden. Alle tre forstæder ændrede i denne tid karakter fra at være små landkommuner i det sydlige Holsten til at blive integrerede dele af metropolregionen Hamborg. Pointen i Woykes artikel er, at der for ingen af de tre forstæders vedkommende blot var tale om et »Schlafzimmer von Hamburg«, men om tre forskellige samfunds udvikling og modernisering til at blive »suburbane« rum i den polycentriske og funktionaliserede metropolregion Hamborg. Woyks artikel er et særdeles vellykket eksempel på vedkommende og relevant samtidshistorie.

To artikler berører Weimarrepublikkens historie. Det gælder Christopher Andresens artikel om arbejder- og soldaterrådet i Flensborg 1918–1919, og Florian Ahmer og Sebastian Lehmanns fotoreportage om Hindenburgdæmningens indvielse. Arbejder- og soldaterrådets største bedrift var gennemførelsen af 8-timers arbejdsdagen den 18. november, fem dage før det blev indført i resten af Tyskland. Fotoreportagen fra Hindenburgdæmningens indvielse fokuserer på det festoptog, sylterne arrangerede til ære for præsident Hindenburg. Lehmann og Ahmer gør opmærksom på, at dæmningen til dels var et anti-dansk projekt. Det var det givetvis, men det var også meget besværligt at skulle rejse til Højer Sluse med dansk visum for at kunne sejle til Sylt, før dæmningen blev taget i brug.

Tre artikler berører nazi-tiden. Isabell Kastztelan og Helen Kiesewetter skriver om kunstneren og grafikereren Ernst Barlach. Barlach måtte se flere af sine kunstværker beslaglagt under *Aktion Entartete Kunst* i 1937. I tiden op til denne radikaliserings af kunst- og kulturpolitikken i Tyskland havde flere fremtrædende nazister dog forsvaret Barlachs værker. Således havde Joseph Goebbels forsøgt at bringe Ernst Barlach og Emil Nolde på banen som det tredje riges nordiske ekspressionister. I sidste ende blev Barlach, trods sin »ariske« afstamning, alligevel en »Entartete Künstler«. Sebastian Lehmann har skrevet en artikel om Lübecks indlemelse i den preussiske provins Slesvig-Holsten den 1. april 1937 i forbindelse med Slesvig-Holstens afståelse af Altona og Wandsbeck til Hamborg. Det betød også, at NSDAP-Lübeck blev overført fra Gau Mecklenburg-Lübeck til Hinrich Lohses Gau Schleswig-Holstein. Endelig skriver Markus Oddey om afnazificeringen og koncentrationen af den slesvig-holstenske presse efter 1945. Afnazificering var ikke værre, end at 75% af de i 1937 fungerende chefredaktører igen var i arbejde på de slesvig-holstenske redaktioner og forlag i 1951.

Afslutningsvis bringes en artikel af professor Michael Ruck om Flensborg

Universitetets 60-årige historie og udvikling fra pædagogisk højskole til universitet, mens Reimer Kay Holander skriver om den socialdemokratiske landdagspolitiker Kurt Hamers arbejde for det nordfrisiske mindretal og for en Modell Nordfriesland. I det »didaktiske forum« skriver Eva Nowottny om brugen af rollespil i historieundervisningen, eksemplificeret ved et rollespil om Knochenhauer-opstanden i Lübeck 1350.

Demokratische Geschichte 18 spænder således over ganske mange interessante temaer og kan varmt anbefales for folk med interesse for den nyere slesvigholstenske historie.

Morten Andersen

Hammelev, Leif: 1864 – Den dansk-tyske krig 1864 i samtidens tredimensionale fotografier og øjenvidners tekst

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg 2007, 140 s. + stereobrille.

Leif Hammelevs bog om krigen i 1864 er noget så usædvanligt som en historisk bog med autentiske, stereoskopiske billeder fra samtiden.

Krimkrigen 1854–56, den amerikanske borgerkrig 1861–65 og den dansk-tyske krig 1864 var de første krige, hvor fotografierne var vidner. Flere krigsfotografer valgte stereoskopbilledet som medie på grund af dets autenticitet, og sikkert også fordi massefremstilling og salgskanaler allerede var velorganiserede. Efter verdensudstillingen i 1851 var stereoskopbilledet blevet det, som Leif Hammelev kaldte »verdens første massemedie«. På grund af den besværlige negativproces med våd kolloidum på glasplader, der skulle fremkaldes, før de tørrede ud, og den lange eksponeringstid, blev der ikke optaget billeder af egentlige krigshandlinger, men autentiske optagelser af krigens virkninger fik alligevel stor indflydelse på den offentlige mening.

Det lykkedes Leif Hammelev at opspore ca. 250 forskellige billeder optaget før og efter angrebene. 40 af disse billeder er udvalgt til en spændende og flot bog, *Den dansk-tyske krig i 1864 i samtidens tredimensionale fotografier og øjenvidners tekst*.

Mange af billederne blev siden solgt i fotografen Peter Elfelts navn, men Leif Hammelev har fundet frem til de fotografer, der oprindeligt tog billederne.

Billederne med tilhørende tekster er særdeles velvalgte. Efter en kort beskrivelse af forudsætningerne og forløbet af krigen, beskrives krigen med billeder og tekst i kapitler 'Fra Dannevirke til Dybbøl', 'Foran skanserne', 'Uden for skudvidde', 'Sønderborg', 'Stormen', 'Krigen til søs', 'Als og Sønderjylland' samt 'Fred og nye grænser'. Foruden autors korte tekst er der til hvert billede knyttet samtidige citater fra aviser, breve og dagbøger. Sammen med billederne levendegør citaterne både soldaternes dagligdag og hele forløbet af den for Danmark så skæbnesvangre krig.

Billedet side 29 er tilsyneladende optaget under selve krigshandlingen; men det er et tidligt eksempel på et iscenesat fotografi. Den kommanderende officer skriver i sin dagbog d. 10. marts:

»Kl: 8 1/4 Fdg. afløstes Compagniet af Capitein Haxthausen af 6te Regi-

ment, hvorefter jeg fægtende gik tilbage med mine 2 Feltvagter; ved Forsvaret af Ruinerne ad den Gaard i Dybbøl, som jeg den 14. februar havde belagt, stødte jeg paa Fotograf Petersen fra Østergade, og opfordrede han mig nu til at blive for 1 Times tid, for at han kunne optage nogle grupper i et veldædigt Øiemed. (...) Efter forløb af omtrent 1³/₄ Time, havde Petersen fuldentd 2 Grupper af Compagniet«.

Bogen er i A5 format med spiralryg, så den kan ligge helt opslået, mens man læser teksten og ser det tilhørende billede på modsatte side med den indlagte stereobrille. Al tekst er på dansk og tysk. Billederne er blevet digitalt bearbejdet, falmede fotografier er korrigeret og forstyrrende skader søgt fjernet. Det er naturligvis en smagssag om man skal gengive billeder og karton ubearbejdet, eller om man som her skal tilgodese læserens ønske om problemfrit at kunne se billederne. Blot kunne man ønske, at billederne var trykt med lidt finere raster.

Bogens layout bærer tydeligt præg af Leif Hammelevs kunnen som grafiker. Ved hans alt for tidlige død var arbejdet så langt fremme, at det kunne gøres færdigt af Lars N. Henningsen ved Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Bogen er et fund for alle, der er interesseret i krigens historie eller stereoskopi.

Peter Randløv

Hansen Nielsen, Leif: Ad Industriens Vej. Studier i den slesvigsk-holstenske industri 1864–1914 med særlig henblik på Nordslesvig
Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland Nr. 97. Aabenraa 2007. 420 s.

Værket er baseret på en ph.d. afhandling, oprindelig forsvaret ved Syddansk Universitet i 2005. Allerede i 2004 gav forfatteren os en smagsprøve med en tour de force artikel i Sønderjysk Månedsskrift. Nu foreligger selve afhandlingen i en let omarbejdet udgave. Og en nydelig udgave må det siges. Indbindingen er så tyk, at jeg først troede det var en biblioteksudgave jeg havde fået i hånden. Papiret er flot, stærkt og let glittet. Der er nogle mindre sort-hvide fotos, samt et stort tabellarisk materiale.

2007 var Industrikturens År. Et særdeles passende tidspunkt for udgivelse af denne bog. Forfatteren skriver i indledningen: »Emnet for denne bog er industrialiseringen af provinsen Slesvig-Holsten i den preussiske periode frem til 1. Verdenskrig med særligt fokus på den nordslesvigske industri og dennes placering i det slesvig-holstenske industrilandskab.« Allerede her bliver det klart, at der ikke er tale om en national dansk historie. Sønderjylland hedder Nordslesvig og ses i en preussisk/tysk sammenhæng. Forfatteren uddyber i det følgende, at der netop for dette område i denne periode er en lakune i forskningen. Industrihistorie i Nordslesvig er blevet beskrevet, som det gøres rede for i forskningsoversigten, men ikke i en samlet og overordnet fremstilling. Specielt er det en ledetråd for forfatteren at finde ud af, om Nordslesvig var industrielt tilbagestående. Problemstillingen er interessant, da det er en gammel tese, at hertugdømmerne, som før 1864 havde et gunstigt toldfællesskab med Kongeriget Danmark, gik fra at være industrielt fremme i

skoen til at være industrielt tilbagestående i forhold til det tyske rige. Der argumenteres undervejs for i det mindste en nuancering af dette forhold.

Leif Hansen Nielsen har som den første fremdraget væsentlige samlede mængder af data fra perioden. Oplysninger, der er sendt fra lokale myndigheder via Slesvig til Berlin. Et hestearbejde! Afhandlingen er opdelt i tre dele. Første del: En beskrivelse og vurdering af begrebsapparat og kildemateriale til en kvantitativ undersøgelse af den slesvigsk-holstenske industri. Anden del: Analyse af den slesvigsk-holstenske industri med særlig fokus på vækstområder og brancher. Tredje del: Detaljeret undersøgelse af den nordslesvigsk industri på virksomhedsniveau. At dømmе efter værkets undertitel burde sidste del være den vægtigste, men man kommer i tvivl, når forfatteren i begyndelsen af tredje kapitel skriver, at det er den systematiske registrering, der er omdrejningspunktet. Det sidste er meget vigtigt og meget svært. Forfatteren sukker efter det preussiske fabrikstilsyns arkiv. Det synes spist af tidens tand. Under alle omstændigheder har Leif Hansen Nielsen fortjent en plads i historien for sin store kildefremdragelse. Leif Hansen Nielsen kalder sin egen fremgangsmåde pragmatisk og traditionel. Fokus er ikke på det industrielle gennembrud, men på en beskrivelse af en fremadskridende proces. Altså en strukturel fortælling.

På det definitions-mæssige plan er det også velkendte begreber, der bruges: Industri er en virksomhed med flere end fem ansatte. Det er Danmarks Statistiks definition, og den er også brugt i de to andre større fremstillinger af sønderjysk industrihistorie ved Askgaard og Harsberg. Det gamle krav om fremstilling til anonymt marked bruges også, dog med den væsentlige tilføjelse, at der også tages højde for afsætningsformer: En detail eller en gros? Personligt har jeg altid haft det svært med kravet om produktion til anonymt marked. Der findes 100% ordreproducerende virksomheder, som må anses som 100% industrielle. Leif Hansen Nielsen er fuldt ud klar over problemet og medtager da også orgelbyggeri og skibsbyggeri. Unikaproduktion, som Leif Hansen Nielsen kalder det. Leif Hansen Nielsen nævner også forlagsmæssig produktion som »en oplagt ikke-industri i den her benyttede sammenhæng, primært fordi arbejdskraften ikke er samlet på ét sted«.

Ja, det er utvivlsomt rigtigt nok i denne sammenhæng, men forlagsmæssig produktion var f.eks. en del af LEGO i deres tidlige tid med plastproduktion. Lidt drillerier der viser, hvor svære definitioner er. Og hvor vigtig diskussion af dem er. Heldigvis er Leif Hansen Nielsen med på denne diskussion og kommer med sine bud. Han taler sågar om »den intuitive definition af industri.«

Leif Hansen Nielsen bruger en center-periferi tankegang. Det skal erindres, at der er tale om en preussisk/tysk geografisk inddeling, hvor Hamborg er det dominerende center, mens Flensborg og Kiel er landsdelscentre. Her er Leif Hansen Nielsen inspireret af Pollards regionstanker og Boje og Hyldtofts byhierarki.

Slesvig-Holsten eksisterede ikke i et tomrum. Leif Hansen Nielsen placerer regionen i en verdenspolitisk kontekst. Skal man hyppe de små kartofler, kan man spørge, om Leif Hansen Nielsen i lidt højere grad burde have diskuteret den preussiske industris udvikling i det 19. århundredes tredje kvartal. Det

kunne måske have uddybet tanken om den slesvigsk-holstenske industri som værende perifer i forhold til det øvrige Tyskland. Eller udviklingen af frihandel før 1900. En smagssag. Men baggrunden forbliver i den traditionelle afdeling med udgangspunkt i Svend Aage Hansen.

Der gøres godt og grundigt rede for en række vigtige faktorer i industrialiseringen, f.eks. infrastruktur og dens betydning, og der er gode demografiske analyser. På et tidspunkt savnede jeg en analyse af virksomhedernes organisatoriske opbygning, men voila: På s. 204ff blev netop dette emne behandlet, endda med en meget fin tabel over aktieselskaber i Nordslesvig. Lige det jeg havde sukket efter. Sådan skal det være med en god bog. Det er en dialog, hvor teser og analyser frembringer spørgsmål, som bogen besvarer.

Leif Hansen Nielsen arbejder på både branche- og virksomhedsniveau. Den nok bedst beskrevne branche er teglværksbranchen s. 129–146. En nødvendighed, da det er den helt dominerende branche i Nordslesvig i hele perioden. I beskrivelsen får man også produktionstallene med. Hvor mange sten producerede teglværkerne? Det får man svar på. Ideelt set burde man have sådanne tal fra alle brancher, for er det ikke produktionens størrelse, der er afgørende i højere grad end antallet af virksomheder og ansatte? I hvert fald set fra forbrugerside. Men den ideelle verden må netop ofte forblive et ideal. Leif Hansen Nielsen argumenterer flere steder for, hvorfor han har opdelt, analyseret og handlet, som han har gjort. Pragmatisk skriver han selv. Ja. Argumenterne er gode. Det er ofte svært at se, at det kunne være anderledes.

Som nævnt ovenfor har Leif Hansen Nielsen som klassisk historiker lavet et hestearbejde mht. stor kildefremdragelse. Hans tabeller, som i andre sammenhænge kunne anses for upassende mange og lange i en bearbejdet ph.d. afhandling, virker her helt relevante. Der vil utvivlsomt blive henvist til dem i mange år, måske generationer fremover, i artikler, bøger og opgaver. Alene for dette arbejde fortjener Leif Hansen Nielsen stor hæder.

Industrien i Slesvig-Holsten og i særdeleshed Nordslesvig bliver sat i sammenhæng. Den nordslesvigske udvikling viser sig at følge den klassiske fra tidlig industri med få store virksomheder/brancher mod en mere bredt dækkende industri.

Slutkonklusionen kan kun blive, at vi med Leif Hansen Nielsens foreliggende bog har fået det standardværk om sønderjysk industri i den preussiske periode, vi altid har savnet.

John Rendboe

Jacobsen, Anne Marie og Birgit Weitling: Fattiggårde på landet i Sønderjylland. Menneskeliv i samfundets udkant

Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev 2008, 192 s.

Den foreliggende bog er en grundigt redigeret, forkortet og illustreret udgave af de to forfatteres speciale fra 1996. Emnet er fortsat meget aktuelt, og derfor kan alle, der er interesseret i Sønderjyllands socialhistorie, være glade for nærværende publikation. Bogen handler om et socialpolitisk fænomen, der var meget udbredt i 1800-tallet: fattiggårde i landdistrikter.

Fattiggårde var kommunale anstalter til forsørgelse af de lokale fattige.

Konceptet byggede på, at folk kun skulle modtage hjælp, hvis de lod sig anbringe på fattiggården. Dermed ville man forhindre misbrug og samtidig holde de fattige til selv at bidrage til eget vel og dermed aflaste den offentlige fattiggasse. Disse »frivillige tvangsarbejdsanstalter« opstod i 1800-tallet i mange sogne i hele landet, da fattigdommen var blevet et massefænomen, der ikke længere kunne bekæmpes med de traditionelle metoder. Navnlig i den vestlige landsdel, hvor modsætningerne mellem rig og fattig var størst, opstod de fleste og tidligste fattiggårde – i øvrigt uanset sognets statsretlige tilhørsforhold. Først indførelsen af en mere forebyggende socialpolitik fra 1870'erne gjorde et tiltagende antal fattiggårde overflødige, selvom en række af dem fortsatte langt ind i 1900-tallet.

Bogen består af otte til dels ret korte hovedkapitler, der redegør for forskellen mellem fattiggårde og traditionelle fattighuse (dvs. friboliger), den lov-mæssige og idehistoriske baggrund for oprettelse og drift af fattigarbejdsanstalter fra 1736, efter oprettelsen af de første fattiggårde fra 1816 og indtil 1864 og efterfølgende under preussisk sociallovgivning, fattiggårdenes udbredelse i regionen, bygningerne og deres udstyr, beboernes sociale baggrund, årsagerne til anbringelse på gården (her fokuseres i særlig høj grad på børnene), og til sidst hverdagen på fattiggårdene. Efter et kort resumé følger den eksemplariske gengivelse af fattigregulativet for Hostrup (et af de allerførste sogne, der oprettede en fattiggård), en gengivelse af desværre kun en side af regerings-medicinalråd Johannes Bockendahls kommenterede oversigt over alle fattiggårde i Slesvig-Holsten i 1873, og en statistik over antallet af indlagte på de nordslesvigske fattiggårde 1884–1906 ifølge fattigkommissionernes indberetninger. Særligt værdifuldt er det fuldstændige katalog over de nordslesvigske fattiggårde på landet, der viser næsten alle gårde i billeder og redegør kortfattet og præcist for deres strukturelle data og historie.

Den velskrevne bog giver et spændende indblik i socialpolitikken i en tid, da dette begreb først langsomt var ved at holde sit indtog. Punktuelle statistiske opstillinger og levnedbeskrivelser af enkelte personer, der aldrig magtede at komme ud af fattigdommen, uddyber dette billede. Man kunne dog med fordel have vendt blikket lidt mere ud over Nordslesvigs grænser, end det er tilfældet her, især til Sydslesvig, hvor udviklingen stort set var den samme. Bogen er smukt illustreret, men i mange tilfælde har forfatterne været nødt til at bruge billedmateriale fra kongeriget, fra købstadsinstitutioner og fra eftertiden, da der ikke findes mange billeder fra hverdagen på fattiggårdene. Lidet kreativt er valget af forsidebilledet, der viser den samme tegning som anmelderens i 2005 udkomne afhandling om socialpolitik i Sønderjylland 1840–80.

Værket er i det hele taget et både solidt og spændende stykke social-, regional- og lokalhistorisk forskning. Man kan glæde sig over, at Anne Marie Jacobsens og Birgit Weitlings speciale nu er tilgængeligt som veludstyret bog og ikke længere ligger gemt af vejen i enkelte få forskningsbiblioteker.

Gerret Liebing Schlaber

Kong Christian VIIIs breve 1813–1848. 3–4. Augustenborgerne Christian August og Louise Sophie

Udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie ved Anders Monrad Møller og Otto Madsen. København 2007, 702 + 726 s.

Den spændende udgivelse af Christian VIIIs brevveksling med augustenborgerne, som blev indledt i 2005 med hans breve til og fra hertuginde Louise Augusta og Christians senere hustru og dronning Caroline Amalie (se *Sønderjyske årbøger* 2005, s. 215f), fortsætter nu med kronprinsens og den senere konges korrespondance med sin svoger, hertug Christian August (1798–1869) og dennes hustru, hertuginde Louise Sophie, født Danneskiold-Samsøe (1797–1867). Caroline Amalies brevveksling med sin bror og svigerinde på Augustenborg er heldigvis også taget med.

Med Christian August som hertug kommer vi til den periode, hvor de foregående årtiers større eller mindre gnidninger mellem augustenborgerne og kongefamilien tilspidises til det endelige brud efter udstedelsen af Christian VIIIs berømte »åbne brev« fra 1846, og de to nye bind vil derfor påkalde sig særlig interesse fra grænselandshistorikere. Det gælder især bind 4, som omfatter årene 1838–1848 og dermed Christians tid som konge fra 1839.

Bind 3 og 4 følger i udgivelsesteknisk henseende det høje stade, som kendetegnede bind 1 og 2. Brevene er således forsynet med gode forklarende noter. En enkelt rummer en fejlfortolkning. Side 279 i bind 2 citeres en ytring af Caroline Amalie i et brev til broderen Christian August af 10. december 1842 gående på, at københavnerne vil »komme til at rødme naar de rigtig komme til at tænke dem om og indseer at selv den bedste Sag bliver plettet ved dertil at bruge et uværdigt Værktøi«. Hermed sigtede dronningen til de nationalliberales hyldest af Peter Hiort Lorenzen, der en måned forinden havde »talt dansk« i Slesvigs stændersal. I noten antages, at der hermed »hentydes til, at Peter Hiort Lorenzen tidligere havde stået hertugen politisk nær, men vel nu betragtedes som en frafalden«. Det kan næppe være tilfældet, siden Peter Hiort Lorenzen var udpræget liberal og hertugen ærkekonserverativ, hvilket skilte dem også for de havnede i hver sin nationale lejr.

I forordet til bind 3 peger Anders Monrad Møller på to felter, hvor brevene må føre til en omvurdering af hidtidige opfattelser. For det første finder han hertugens breve præget af mange firkantede personbeskrivelser og udenrigspolitiske spådomme, som viste sig helt hen i vejret. Dertil tillod hertugen sig indimellem et frispog og taktløshed over for kongen, som må overraske. Monrad Møller mener, at kongen næppe kan have taget hertugen alvorligt, og at der herefter må sættes spørgsmålstegn ved opfattelsen af denne som en mand med »store politiske evner« eller »som den første praktiske politiker i stor stil her i landet«, som det hedder i H.P. Clausens artikel om hertugen i *Dansk Biografisk Leksikon*. For det andet mener Monrad Møller, at Harald Jørgensens tolkning i samme værk af Caroline Amalie som loyal over for sin ægtemand kongen frem for sin bror hertugen må revideres; hun var kongen hengiven som ægtefælle, men illoyal i forhold til hans politiske linje.

Man kan kun glæde sig til de to sidste bind, Christian VIIIs brevveksling

med prins Frederik af Nør og et afsluttende supplements-, arkivhenvisnings- og registerbind.

Hans Schultz Hansen

Lauridsen, John T. (red.): Over strengen – under besættelsen

Gyldendal. 2007, 878 s.

Under besættelsen var der en lang række mennesker, der trådte »ved siden af« – eller »over strengen« i forholdet til tyskerne. I dette digre væk fortælles om fyrrer af de mest markante skæbner blandt de over 30.000 personer, der blev arresteret i forbindelse med befrielsen den 5. maj 1945 (bortset fra en enkelt – von Schalburg – der døde under krigen). Man kan læse om stikkere og hipomordere, Gestapomænd, politikere og sagførere, professorer og officerer – folk fra alle samfundslag, der havde det til fælles, at de blev tyskerhåndlangere, nogle for vindings og spændings skyld, andre af overbevisning og endog idealisme.

Udvælgelsen forekommer en smule tilfældig, idet en række meget markante personligheder med »føreren« Frits Clausen i spidsen mangler. Men heller ikke de øvrige nazistiske folketingsmedlemmer er medtaget, ligesom Clausens håndgangne mænd, sagførerbrødrene Bryld, er udeladt. Ligeledes kan det undre, at mens bl.a. forfatterne Valdemar Rørdam og Olga Eggers er med, mangler fremtrædende navne som Svend Borberg, Harald Bergstedt og Helge Bangsted. C.F. von Schalburg, leder af det danske kontingent (Frikorps Danmark) på Østfronten, hvor han faldt, er medtaget, men ikke hans efterfølger kaptajn Martinsen, der blev henrettet efter krigen. Heller ikke de nazistiske godsejere, Jørgen Sehested, Grevenkop-Castenskiold m.fl., omtales. Naturligvis er det ikke muligt at medtage alle i et værk som dette, men man burde næsten – med de iøjnefaldende huller in mente – kunne forvente et yderligere, supplerende bind.

Ud over et indledende kapitel ved redaktøren John T. Lauridsen bringes et kapitel om hver af de biograferede personer. De er af stærkt varierende længde, fra ca. 10 sider til over 50.

Bogen er skrevet af ikke mindre end 27 historikere, og kvaliteten af de enkelte stykker er noget svingende. Især virker det irriterende, at der i slet ikke så få tilfælde mangler helt elementære oplysninger som fødsels- og dødsdag, eller bare en summarisk redegørelse for personens baggrund, eventuelle uddannelse og virke før besættelsen. Endelig kan det undre, at man – når der er afsat en side til illustration ved hver person – blot bringer et frimærkestort portræt midt på den ellers tomme side. Det ville faktisk have været rart at kunne se, hvorledes den pågældende egentlig så ud.

Man kan undre sig over, hvad højtbegavede mennesker som professorerne Vilhelm Wanscher og Vinding Kruse (kunsthistoriker og jurist) egentlig ville på den galej. Men her spillede deres stærkt konservative livsopfattelse en betydelig rolle sammen med en livslang beundring for tysk og italiensk kultur parret med en tilsvarende beundring for »den stærke mand«, personificeret i Hitler og Mussolini, og en foragt for de »svage« og »handlingslammede« demokratier. Dette forstærkedes – i hvert fald for Wanschers vedkommende –

af en opfattelse af, at han ikke blev behandlet efter fortjeneste, hvilket han troede i højere grad at ville blive under et nationalsocialistisk styre, som bedre forstod at værdsætte hans særlige evner og meninger. Inden for sit fag var han en fremragende videnskabsmand, men i andre sammenhænge en flyvsk idealist, der i hvert fald på visse punkter manglede jordforbindelse. Således blev hans »forslag« til en ny forfatning betegnet af dommerne under retsopgøret som »et barns værk«, som ingen kunne tage alvorligt, og som derfor heller ikke blev lagt ham til last.

For digteren Valdemar Rørdam betød en skamfuld og nærmest lammende sorg over besættelsen den 9. april 1940 sammen med en længe opsparet angst for kommunismen – parret med en beundring for Finland, der tog kampen mod Sovjetunionen op (samt den knugende sorg over hans søn, der faldt netop i forsvaret for Finland) – at han kammede fuldstændig over og skrev hyldestdigtet til Hitler »Så kom den dag« i forbindelse med det tyske angreb på Sovjetunionen den 22. juni 1941.

Forfatteren Olga Eggers havde i sin ungdom omkring 1900 bl.a. været en stærk forkæmper for kvindens rettigheder og i det hele taget for frisindede ideer, ligesom hun havde været Brandesbeundrer (og måske hans elskerinde). Men uvist af hvilken grund blev hun fra midten af 1930'erne stærkt antisemitisk og forfægtede det nazistiske kvindesyn i en lang række artikler. Hvad der var årsagen til dette totale omsving er svært at sige, men på baggrund af hendes tidligere liv (og familie) virker beretningen herom nærmest som en sygejournal.

De fleste biografier er spændende og oplysende skrevet, og fra vort område kan nævnes personer som det tyske mindretals »fører«, dyrlæge Jens Møller fra Gråsten, Gestapomanden Max Pelving, der også slog sine folder i Frøslevlejren, og Dannevirkes vogter Søren Telling. Også blandt forfatterne er der lokale bidragydere. Overinspektør Henrik Skov Kristensen, Frøslevlejrens Museum, har som den eneste af forfatterne leveret ikke mindre end fire biografier på i alt 150 sider, så han har skrevet godt en sjettedel af bogen. Han beretter om stikkerne Grethe Bartram og Jenny Holm samt om Pelving og Jens Møller. Max Pelving virker som en begavet og åleglat type, der under retsopgøret forstod at sno sig og i egen interesse fremstille sin indsats så ubetydelig som muligt, og som fik sine tyske arbejdsgivere til at vidne til hans fordel. Jens Møller, der afløste Johannes Schmidt-Vodder som det tyske mindretals folketingsmedlem i 1939, agiterede energisk i 1930'erne og også under besættelsen for en grænseflytning tilbage til Kongeåen (selv om det ikke var officiel tysk politik efter 9. april!), ligesom han kraftigt opfordrede mindretallets unge til at melde sig som frivillige til at kæmpe i Waffen-SS på Østfronten.

Historikeren Axel Johnsen skriver om forfatteren og bibliotekaren Viggo Julius von Holstein Rathlou, der som ultranationalist var stærkt aktiv blandt Dannevirkefolkene i forbindelse med afstemningen 1920 og i tiden derefter, og som fra midten af 1930'erne blev en slags huspoet i den nazistiske presse, hvor han skrev rytmefaste og svulstige nationalistiske og militærbegejstrede digte.

Og endelig har historikeren René Rasmussen taget sig af Søren Tellings

biografi – fra småkriminell musiker og senere frivillig i Estlands frihedskamp mod Rusland omkring 1920 til medarbejder på museet i Kiel i 1930'erne og arkæolog i Ukraine under krigen, hvor han gennem udgravninger skulle »bevise«, at den ukrainske befolkning oprindeligt stammede fra germanske indvandrere! Da han kom hjem fra dette eventyr, lykkedes det ham ved direkte henvendelse til Himmler at redde Dannevirke. Det tyske militær ville nemlig anlægge en pansergrav på det sted, hvor volden ligger, men takket være ordren om at skubbe graven nogle få meter undgik voldanlægget den totale ødelæggelse. Hvem, der har hørt Telling fortælle den historie, glemmer det aldrig! René Rasmussen citerer flittigt fra et erindringsmanuskript, som Telling har skrevet, og som ikke er publiceret. Det virker både livligt og spændende, og selv om han næppe sætter sit lys under en skæppe, burde man måske overveje en udgivelse.

Bogen er trods sine (svage) brist særdeles anbefalelsesværdig. Her kan man få indtryk af en række landsforræderes baggrund – hvad der drev dem til deres handlinger i de fem onde år – og ikke mindst, hvad de faktisk foretog sig.

H. E. Sørensen

Lehmann, Sebastian: Kreisleiter der NSDAP in Schleswig-Holstein. Lebensläufe und Herrschaftspraxis einer regionalen Machtelite

IZRG-Schriftenreihe. Band 13. Verlag für Regionalgeschichte. Bielefeld 2007, 527 s.

Historikeren Sebastian Lehmanns bog er en let bearbejdet udgave af forfatterens ph.d.-afhandling fra 2004. Der er tale om et uhyre grundigt værk med over 2.000 noter, og for den læser, der vil trænge ind i nazistpartiets magtudøvelse i Slesvig-Holsten, er det indholdsrig læsning.

Lehmann analyserer NSDAP's kredsledere, der både belyses kollektivbiografisk og mere bredt institutionelt. Begge sider konkretiseres med såvel mere indgående beskrivelser af enkelte kredsledere som detailstudier af eksempelvis forholdet mellem kredslederen og dennes statslige modpart, den stedlige Landrat. Kronologisk bevæger bogen sig fra »kampårene« i 1920'erne og godt op i efterkrigsårene.

Kredsleder-posten var en partiinstitution, og kredsene svarede til NSDAP's partikredse – Husum, Lübeck eller »Südtondern« udgjorde eksempelvis partikredse. Kredslederen fungerede umiddelbart under NSDAP's Gauleiter. I Slesvig-Holsten indebar det, at kredslederne var Gauleiter Hinrich Lohses mænd lokalt.

Kredsledernes opgave var dels at føre opsyn med partiorganerne lokalt, dels havde de rollen som ideologiske indpiskere over for befolkningen. Fra 1933 skulle de desuden fungere som årvågne kontrollanter af det nazistiske »Volksgemeinschaft« og udgjorde bl.a. det lokale bindeled mellem partiet og Gestapo. Kredslederne kunne ikke selv beordre personer i KZ-lejr – de havde ikke udøvende magtbeføjelser. Men kredslederne og Gestapo stod i et slags symbiotisk forhold. Det hemmelige politis personel var fåtalligt, og derfor var Gestapo helt afhængigt af især nazistpartiets informationer. Omvendt kunne

kredslederne demonstrere magt via forbindelserne til Gestapo. Yderligere magt fik kredslederne, i og med at de udfærdigede vurderinger af embedsmænds politiske pålidelighed.

I perioden fra kredsleder-institutionens dannelse til Nazi-Tysklands sammenbrud i 1945 sad 82 forskellige mænd på posten i de i alt 23 kredse i Slesvig-Holsten. Det var mænd som f.eks. Claus Hans (f. 1900), der fra 1932 til maj 1945 var kredsleder for »Flensburg-Land« og i en periode under 2. Verdenskrig også for Flensburg by.

Bogens grundige analyser af kredslederkorpsets baggrund, uddannelsesniveau og sociale sammensætning demonstrerer, at kredslederne på ingen måde var outsiders, men tværtimod repræsenterede kernen af det slesvig-holstenske samfund. Socio-økonomisk hørte den typiske kredsleder til i den nedre del af middelklassen. Når kredslederne samtidig ofte gjorde karriere på deres hjemegn, opnåede de accept og legitimitet i lokalmiljøet. Lehmann kan dog samtidig påvise ret store forskelle på kredsledernes magtposition. Dermed peger også denne bog på et vigtigt karakteristikum ved Naziregimets funktionsmåde, nemlig betydningen af den individuelle nazistiske førers gennemslagskraft og grad af politisk ekstremisme. 2. Verdenskrigs udbrud og Naziregimets totale krig gav kredslederne mere indflydelse. De spillede f.eks. en betydelig rolle i overvågningen af udenlandske tvangsarbejdere, navnlig for at forhindre samkvem mellem tvangsarbejderne og tyske kvinder. Og mod krigens slutning organiserede kredslederne opstillingen af Folkestormen, brigaderne af store drenge og gamle mænd.

Gauleiter Lohse udnævntes i 1941 til Reichskommissar Ostland, dvs. chef for den tyske civilforvaltning i Baltikum og en stor bid af Hviderusland, og med sig tog Lohse en del af sine betroede kredsledere. De blev bl.a. indsat som chefer for by- og distriktsforvaltninger. Lehmann kalder det en »eliteeksport« – og hvilken elite! Lohses håndplukkede kredsledere var nazistiske partiførere fra mindre slesvig-holstenske samfund med en i bedste fald rudimentær juridisk eller økonomisk skoling. Nu blev de sat til at stå i spidsen for forvaltningen af storbyer som Vilnius. Med en anden historikers ord var indsatsen i øst ensbetydende med »en licens til vilkårlighed«. Lehmann viser, at heller ikke kredslederne holdt sig tilbage. Nogle af dem berigede sig hæmningsløst og opførte sig som herremænd. De udstationerede kredsledere var endvidere tæt på jødeudryddelsen. Indledningsvis protesterede et par af dem over massenedskydningerne – de var forskrækkede over bestialiteterne og over at miste faguddannet jødisk arbejdskraft. Men de rettede snart ind og blev medspillere i tilintetgørelsesprojektet.

Efter Det 3. Riges sammenbrud blev en del kredsledere retsforfulgt. Den tidligere Flensburg-kredsleder, Claus Hans, blev idømt fire års fængsel i 1948. Under ankesagen erklærede Hans sig stadig som antisemit. De fleste tidligere kredsledere slap billigt fra retsopgøret, og en ganske stor del af dem samledes fra begyndelsen af 1950'erne i et netværk omkring Hinrich Lohse. De, der havde en uddannelse at falde tilbage på, blev hurtigt reintegreret.

Sebastian Lehmanns detaljerede studie havde fortjent illustrationer af de slesvig-holstenske kredsledere, som belyses så indgående. Bogen skriver sig ind i den lange række af by- og regionalhistoriske studier, der i de senere år

har givet væsentlig indsigt i nazismens fremvækst og i Det 3. Riges magtstrukturer og hverdagsvirkelighed.

Henrik Lundtofte

Laur, Wolfgang: Runendenkmäler in Schleswig-Holstein und in Nordschleswig

Udgivet af Archäologisches Landesmuseum in der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseums e. V. 2006, 58 s.

I 1961 udgav Schleswig-Holsteinische Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte, som det arkæologiske museum på Gottorp Slot dengang hed, Wolfgang Laurs skrift »Runendenkmäler in Schleswig-Holstein« som en del af en serie hæfter med udgangspunkt i museets samlinger. Dette hæfte er siden kommet i flere genoptryk, men har længe været udsolgt. Siden 1961 er der kommet så mange flere runeindskrifter til, at en nybearbejdning af manuskriptet ville være nærliggende i stedet for at genoptrykke det gamle, så det foreliggende hæfte er altså på mange måder et nyt værk.

Hæftet indledes med en overordentlig nyttig gennemgang af runeskriftens historie og udbredelse samt om sammenhængen mellem runerne og ikke mindst de skandinaviske sprog og digtning. Dr. Laur er hovedsageligt sprogforsker, og dette kommer da også tydeligt til udtryk i disse kapitler, hvor sprogforskningen er i højsædet, og hvor vi kommer langt omkring i jagten på runernes oprindelse og udvikling. Runer er nemlig ikke blot knyttet til Skandinavien – de anvendtes over store dele af Europa. Et mindre afsnit er viet runernes brug, som magiske tegn, skriftsprog, minderuner og slutteligen som en kopi af det latinske skriftsprog. Det er lykkedes forfatteren i alt væsentligt at få opdateret litteraturlisten – i hvert fald frem til 2001 – og dermed at få en del af de nyeste forskningsresultater med i sin bog. Netop i disse år forskes der nemlig igen meget i runer og deres brug, og der udgives en del ny litteratur specielt om brugen af runesten i vikingetiden. Et stort forskningsprojekt om runer i et samarbejde mellem Nationalmuseet og Institut for Navneforskning i København er således netop afsluttet. Omfanget af den runologiske forskning kan man i øvrigt forvise sig om via de omfattende lister over nyudgivne titler om runer, der årligt trykkes i det norsk udgivne, internationale tidsskrift *Nytt om runer*. Man kunne i øvrigt have ønsket en henvisning til dette tidsskrift i litteraturlistens afsnit »Runen in Allgemeinen«.

Efter den generelle introduktion til runernes verden følger så, hvad der vel må opfattes som den komplette oversigt over runefund i Slesvig-Holsten og Sønderjylland. Det er her specielt glædeligt at se, at de nordslesvigske fund også er kommet med, således at man her må tale om en samlet publicering af materialet, uden hensyntagen til 1920-grænsen. Således er gulddiademet med runer fra en gravhøj i Strårup ved Dalby lige syd for Kolding Fjord medtaget, idet dette fund blev gjort i 1840, da Dalby endnu hørte til hertugdømmet Slesvig! Derimod er runefundene fra Ribe ikke medtaget. Igennem de senere år er det lykkeligvis i stigende grad blevet kutyme inden for den arkæologiske litteratur, at man forsøger at få hele hertugdømmet med, når der publiceres oversigter og sammenfatninger.

Forfatteren har grebet gennemgang af fundene kronologisk an, således at der startes med runeindskrifterne i den ældre futhark, der findes på genstande fra våbenofferfundene i Thorsbjerg og Nydam moser, guldhornene fra Gallehus, fundet fra Strårup og flere af de guldrakteater, der er fundet rundt om i området. Også de nyeste fund af genstande med runer ved udgravningerne i Nydam Mose er her medtaget.

Herefter kommer turen til de mange forskellige runeindskrifter, hvor den yngre futhark er benyttet. Runestenene fylder her naturligvis mest, de mange sten omkring Hedeby taget i betragtning. Men også stenene nord for grænsen er medtaget, og det understreger forfatterens omhyggelighed, at en forholdsvis ukendt sten som døbefonten i Hoptrup kirke med mandsnavnet IMMI ristet i runer er omtalt og afbildet. Derefter gennemgås de mange indskrifter på mange typer genstande fundet ved de store udgravninger i Hedeby og Slesvig samt borgene Alt Oldenburg og Alt Lübeck. Bl.a. runestave, runeknogler, knivskaft, tøndelåg og en ravfingerring med runer. Nævnes skal også det fantastiske fund i Slesvig af en spadserestok, hvorpå to gange med runer er skrevet: »Krist hjælpe Svend Harpespiller!« Gennemgangen rundes af med de få genstande, der er fundet uden for byerne, med indskrifter på mønter, samt – vel for fuldstændighedens skyld – et kort afsnit om nogle nu forsvundne runekalendere fra omkring 1600, der tidligere fandtes i det gottorpske kunstkammer, og en omtale af forskellige falske runesten. Hæftet afsluttes som omtalt med en ajourført litteraturliste til 2001 og et nyttigt register.

I sin gennemgang af de enkelte indskrifter mærker man igen, at Laur er sprogforsker. Alle indskrifter omtales både som de står skrevet, i en transkription og endelig i en tysk oversættelse, og der præsenteres for langt de flestes vedkommende en sproghistorisk forklaring og et forsøg på en tolkning. Desuden er en stor del af de omtalte runeindskrifter afbilledet i hæftet, så man har en mulighed for selv at danne sig et indtryk af indskrifterne.

Wolfgang Laur skal have stor tak for det store arbejde, det har været at føre hans eget pionerarbejde fra 1961 up-to-date, og samtidig sikre, at gennemgangen af materialet lever op til de nyeste resultater inden for runeforskningen. Hæftet vil uden tvivl blive stående i mange år som den autoritative udgave og vil forhåbentlig, som forgængeren, udkomme i mange oplag.

Lennart S. Madsen

Ravn, Ole: Fører uden folk. Frits Clausen og Danmarks National Socialistiske Arbejder-Parti

Syddansk Universitetsforlag, 2007, 499 s.

16. november 1930 blev der i Grundtvigs Hus i København holdt et stiftende møde for Danmarks National Socialistiske Arbejder-Parti. Initiativtager var den kontroversielle militærmand, spejderleder og politiker Cay Lembcke. I den efterfølgende tid afholdtes der møder rundt om i landet, hvor partiet fremlagde sit program og forsøgte at skaffe medlemmer. Den 16. januar 1931 var Lembcke og DNSAP nået til Sønderborg, hvor lægen fra Bovrup, Frits Clausen, også var til stede. Han fattede umiddelbart sympati for tankegodset, og sympatien var gensidig. Da partiets officielle medlemskort kom fra trykke-

riet, tilbød Lembcke Frits Clausen og hustru at blive de første officielle medlemmer af partiet. Ebba Clausen blev medlem nr. 1, Frits Clausen nr. 2.

Med stor energi gik Frits Clausen ind i arbejdet for partiet, og hurtigt blev han den ledende personlighed inden for DNSAP i Sønderjylland. Det lykkedes ham at knytte DNSAP til Landbrugernes Sammenslutning (LS) og de utilfredse landmænd og på den måde få partiet placeret som et toneangivende element i 1930'ernes protestbevægelse. Ved valget i 1932 fik partiet og Frits Clausen relativt set et godt valg i Sønderjylland. Derfor var det heller ikke overraskende, at det blev Frits Clausen, der i 1933 ved et politisk kup blev den nye fører for partiet efter Lembcke. Frits Clausen forsøgte at gøre DNSAP mere dansk, dels gennem et nyt partiprogram, dels gennem en mere demokratisk ledelsesform og en ny partiorganisation. Det lykkedes dog aldrig at give partiet et folkeligt gennembrud. Ved valget i april 1939 kom partiet i Folketinget med en stemmeandel på 2,1% og med tre mandater.

Partiets og Frits Clausens store dilemma kom den 9. april 1940. Skulle de danske nazister stræbe efter magten, lade stå til og se tiden an eller måske ligefrem protestere mod den tyske besættelse? Partiet og Frits Clausen valgte en blanding af de to første muligheder og kom på en måde på mellemhånd i forhold til udviklingen. Som tiden gik, blev det mere og mere klart, at råderummet mellem samarbejdspolitikken og besættelsesmagten var ganske snævert, og at DNSAP og Frits Clausen ikke blev opfattet som et troværdigt eller brugbart alternativ for den tyske besættelsesmagt. I 1944 blev Frits Clausen afsat som partifører og senere ekskluderet af partiet. Den 5. maj 1945 afhentede modstandsbevægelsen den tidligere partifører i hans hjem i Bovrup og førte ham til arresten i Gråsten. Han blev interneret i Fårhuslejren, senere i Vestre Fængsel, hvor han den 5. december 1947 døde, inden hans sag blev prøvet ved en domstol.

Det er denne, den »mest forhadte danske politiker siden Corfitz Ullfeldt«, der er hovedpersonen i Ole Ravns bog. I forordet stiller forfatteren spørgsmålene: Hvad fik et konservativt og traditionsbevidst menneske som Frits Clausen til at udvikle sig til en aggressiv og autoritær politiker? Hvilke myter og fordomme om Frits Clausen er der hold i, og hvilke er udelukkende bygget på tidsbundne fordomme, forenklinger og generaliseringer? Disse spørgsmål er ledende for fremstillingen. Men bogen forsøger også at beskrive Frits Clausen i en politisk sammenhæng og er dermed også historien om de danske nationalsocialister og hele den yderste højrefløj fra starten af 1930 og frem til maj 1945. Det er en stor og indholdsrig bog, som bærer præg af forfatterens mangeårige studier af emnet.

Bogen består af 14 kapitler, der kronologisk følger Frits Clausen fra fødsel til død samt af en sammenfatning. De første fire kapitler er tænkt som baggrund og ramme for Frits Clausens voksenalder, og vedrører opvækstårerne i Sønderjylland under preussisk styre, deltagelsen i 1. Verdenskrig og russisk fangenskab, studietid i København med nationalt engagement samt perioden i 1920'erne som konservativ, kultur- og forenings-engageret læge i Bovrup. Det er ganske underholdende læsning, men klart de svageste kapitler i bogen. Med vold og magt forsøger Ole Ravn at presse en psykologisk forklaring ned over Frits Clausens opvækst, som »både kan have disponeret ham for et periodevist

højt forbrug af spiritus og kan have givet ham nogle grundlæggende narcissistiske karaktertræk, der måske gjorde ham mere modtagelig for personlig bekræftelse og ydre glans end andre« (s. 21), men det lykkes ikke overbevisende. Analysen fremstår som postuleret: »Hans opvækst uden far og med to stærke kvinder kan være en af forklaringerne på, at han gennem hele sit liv havde vanskeligt ved at træffe beslutninger« (s. 21), eller (s. 19): »En anden direkte konsekvens af Frits Clausens opvækstvilkår var fraværet af fysisk mod«, mens han »til gengæld ved flere lejligheder udviste endog særdeles stort moralsk mod«. Nu har anmelderen vanskeligt ved at se forskel på fysisk og moralsk mod, og det er jeg måske ikke ene om, for på side 37 anklager hans politiske modstandere ham for netop at mangle »moralisk mod«. Men lad det nu ligge.

Ole Ravns ønske om at indlæse psykologiske årsagsforklaringer er også ganske udtalt i afsnittet om Frits Clausens virke i Bovrup i 1920'erne. Som ung, nygift læge engagerede han sig naturligt, som en del af byens elite, og aktivt i det sociale liv i byen og i foreningslivet. Foruden at spille 1. violin i et ensemble var han primus motor i forbindelse med stiftelsen af Sønderjysk Amatørorkester; han engagerede sig i den hensygnende Ungdomsforening og i dilettantforestillinger; han var en yndet og populær foredragsholder, ligesom han var aktiv som konservativ politiker. Al denne energi og gå-på-mod samt »hans undertiden umådeholdne forbrug af spiritus« samt af cigaretter tolkes af Ole Ravn som »let gennemskuelige forsøg på at dække over menneskelige problemer, som ikke uden videre kunne fortrænges« (s. 70). I samme retning slutter kapitlet (s. 72): »Under den muntre sociale facade var der indre dæmoner, der med mellemrum kom frem i lyset. Både politisk og privat trængte han til nye udfordringer. Der var derfor mange grunde til at Frits Clausen, da nationalsocialismen i januar 1931 nåede til Sønderjylland, oplevede netop denne politiske ideologi som lige akkurat det politiske ståsted, han de seneste år forgæves havde søgt efter.« Tableau!

En anden påstand, som også grundlægges i disse kapitler, er, at der i opvækstårene i Sønderjylland blev lagt »et dybtgående had til alt tysk« (s. 24): »For Frits Clausen, der allerede gennem sin miljømæssige baggrund var udtalt dansksindet, betød oplevelserne i barndommens Aabenraa [hvilke oplevelser i øvrigt?], at han udviklede en næsten fanatisk antitysk indstilling«. Dette er næppe en korrekt beskrivelse af Frits Clausens forhold til det tyske og dementeres da også i hans handlinger, blandt andet gennem »opsugningsteorien« over for det tyske mindretal, samarbejdet med Seidelmann og hans Nordslesvigske Standarte, den næsegruse beundring for Det Tredje Rige og NSDAP, osv. Nej, ingen tvivl om, at Frits Clausen var dansk national, og at han hævdede dansk suverænitæt i Danmark og i Sønderjylland, og ingen tvivl om at han hadede at være tysk soldat under 1. Verdenskrig, men intet tyder på, at han nærrede et dybtgående had til alt tysk. Tværtimod respekterede og anerkendte han Tyskland og – for at blive i sprogbrugen – racefællesskabet.

Desværre skæmmes beskrivelsen af Sønderjyllands historie (s. 21 ff.) af mange faktuelle fejl: Wienerfreden kaldes for Wiemarfreden; der tales om adskillelsen mellem Nordslesvig og Danmark og ikke mellem Slesvig og Danmark; §5 var ikke, som det siges i bogen, en del af fredstraktaten mellem Danmark og Preussen i 1864, men en del af Pragfreden fra 1867 mellem Preus-

sen og Østrig; osv. Eksemplerne er mange, og det er ærgerligt, for man kommer uvilkårligt til at overveje troværdigheden af de andre faktuelle oplysninger i bogen. Det er der ingen grund til, de er solidt funderet.

Herefter følger tre kapitler om den politiske omvendelse i januar 1931, de første år som nationalsocialist samt om »kuppet« mod Lembcke i Aabenraa i 1933. Interessant er det, at nok var oprettelsen af DNSAP inspireret af det tyske NSDAP og dets store valgsejr 16. sept. 1930, men hverken Cay Lembcke (eller senere Frits Clausen) havde øjensynligt et større kendskab til det nazistiske partis mere ideologiske program på dette tidspunkt.

Bogens tyngdepunkt ligger naturligt i de næste seks kapitler, der strækker sig over ca. 300 sider og behandler perioden fra 1933 og frem til 4. maj 1945. Forfatteren fører os her med sikker og kyndig hånd gennem det højreradikale miljø, den indbyrdes rivalisering, magtkampe og intriger, så man næsten glemmer, at aktørerne er ekstremt yderligtgående personer og ikke magtfulde bestyrelsesmedlemmer i en småkagefabrik.

Sidste kapitel om Frits Clausens liv og levned frem til den uventede død i december 1947 tegner et billede af Frits Clausen som en nøgtern og realistisk mand med et betydeligt personligt overskud og som en mand, der ikke forsøgte at løbe fra sit ansvar. Efter forfatterens mening ser vi her en anden (den rette?) Frits Clausen. »Den valne ubeslutsomme Frits Clausen blev under opholdet i fængslet til en person med integritet og menneskelig sikkerhed. Det varede længe, før Frits Clausen for alvor blev voksen, men han nåede trods alt at blive det, før han døde« (s. 471). Dette er bogens slutsætning, og nok meget rammende for Ole Ravns portræt, der tager udgangspunkt i Frits Clausens barndom og i de »to grundlæggende konflikter«, som Ole Ravn ser som styrende for Frits Clausens skæbne: Den nationale mellem dansk og tysk og den psykologiske, der »knyttede sig til en opvækst uden faderautoritet«. Ole Ravn mener, at »Frits Clausen var bevidst om den første«, men at han ikke havde »erkendt den anden fuldt ud« (s. 465). Anmelderen sidder med en fornemmelse af, på dette punkt, at være på linje med Frits Clausen!

Ole Ravn betoner i forordet, at »bogens hovedformål ikke er at hvidvaske Frits Clausen«, men man kunne polemisk spørge, om det så har været et sekundært formål? Nedtoningen af DNSAP's ideologi og tankegods får Frits Clausen til at fremstå som en Morten Korch'sk hyggeonkel: »Frits Clausen var grundlæggende en glad og sorgløs person. Han var selskabelig og munter, græsende til det joviale, (...). Han var et overflademenneske, der kunne lide at se glade og tilfredse mennesker omkring sig og som ikke brød sig om konflikter og dybtliggende uoverensstemmelser« (s. 469). Måske ikke, men i relativiseringens hellige navn skal man ikke glemme, at bogen handler om en aktør på den politiske scene, der gik ind for raceteori og -hygiejne, som var antidemokratisk og som hyldede førerprincippet. Det drejer sig om den person, der ledede de danske nationalsocialister igennem 11 år og som førte partiet frem fra ubetydelighed til at spille en væsentlig rolle i 1930'ernes og begyndelsen af 1940'ernes politiske liv.

Bogen er hermed anbefalet. Den er godt fortalt, velskrevet og indholdsrig.

Leif Hansen Nielsen

Skrumsager, Jørgen Nielsen Hansen: Æt og Minder.

Udgivet ved Hans-Ole Mørk. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2007, 320 s.

I sønderjysk regi kræver Jørgen Nielsen Hansen Skrumsager (1841–1921) næppe en præsentation. Han var »gammelmandsbarn«; ved hans fødsel var hans forældre i 40-årsalderen, og han var kun en halv snes år, da han blev sendt hjemmefra, dvs. ud til slægtninge, som kunne sørge for skolegangen. Hans far, som ikke selv havde fået nogen gedigen skolegang, var fokuseret på, at Jørgen Skrumsager skulle have en bedre skolegang, end han selv havde fået: Han skulle på Rødding Højskole, hvortil han kom som 18-årig i 1859, og hvor han blev undervist og påvirket af Lassen Knudsen, Jakob Knudsens far.

Det er særligt interessant, at én af de mest fremtrædende og indflydelsesrige sønderjyske ledere i preussertiden overhovedet blev født i Sønder Bork Sogn lidt nordvest for Varde. »Oversønderjyden« Skrumsager havde således rødder i det vestjyske. I denne anmeldelse vil det bl.a. blive diskuteret, om der er en fundamental forskel i mentalitet og forståelse af det nationale mellem en vestjyde og en sønderjyde, således som Jakob Knudsen mente: At sønderjyderne var mere autentiske til det folkelige, end det var sædvanen i det rigsdanske.

Sådan har jeg også altid selv set på det. Men Skrumsagers erindringer indicerer på ingen måde, at det skulle forholde sig sådan. Tværtimod forekommer Skrumsagers integritet og mod enestående. Skrumsager gør dog opmærksom på, at både på det kundskabsmæssige plan og på det åndelige niveau var man mere vakte i det sønderjyske end i det nørrejyske i midten af det 19. århundrede. Særligt fremhæver han Bovlund, Vestslesvig og Rødding.

Skrumsagers erindringsværk er forbavsende velskrevet og fyldt med en række ubevidste psykologiske og eksistentielle brudflader, som er ganske unikke, hvis man sammenligner dem med andre sønderjyske erindringsværker. Ja, faktisk er Skrumsagers erindringsværk noget af det bedste, der er skrevet af en mand, som er rundet af det folkelige Danmark i det 19. århundrede.

Bogen er derfor værd at læse, ikke blot for lokalhistorisk interesserede. Værket er nemlig meget mere universelt, fordi det berører hele den grundtvigske begyndelse og indeholder betragtninger, som hverken Jens Jessen eller H.P. Hanssen eller nogen af de andre sønderjyske koryfæer har udtrykt. Det grundtvigske er således langt mere nærværende her end hos Askov-lærlingen H.P. Hanssen.

H.P. Hanssens tankesæt synes derfor langt mere ordinært, praktisk og hverdagsagtigt end Skrumsagers. Skrumsager var, som H.P. Hanssen, (også) en handlingens mand. Han var en agrar foregangsmand – en dygtig landmand og en brillant menneskekender. Ja, Skrumsager synes, i modsætning til Junggreen, Krüger, Lassen, Skau, Johannsen, Hanssen og Jessen, både at kunne rumme det organisatoriske, driftsmæssige (landmand) og åndelige på én gang.

Han har derfor mere at sige til nutiden end Jessen og Hanssen. Når jeg ser, hvilke opgaver han påtog sig, så får jeg ganske enkelt åndenød: Regnskabsfø-

rer for fattigkommissionen, vandsynsformand, brandkaptajn, formand for Skrave Tagforening, medlem af ligningskommissionen, kredsformand for den nordslesvigske Landboforening, formand for Frøs og Kalvslund Herreders Sparekasse og formand for Frimenighedsudvalget i Rødding. Og parallelt med alt dette ændrede han sin bedrift fuldstændig. Han iværksatte store dræningsprojekter, samtidig med at han fulgte med i den åndelige grundtvigske udvikling og afholdt dannelsemøder i privaten, hvor man læste Andersen, Blicher, Grundtvig etc., og hver torsdag tog til dannelsemøder på Askov Højskole. Og midt i al denne foretagsomhed forførte han sin udkårne imod svigerfaderens vilje.

Det, som udspillede sig mellem svigerfaderen H.D. Kloppenborg, Ane Marie Kloppenborg og Jørgen Skrumsager, havde nærmest karakter af en islandsk saga. De opførte sig ganske enkelt, som om de var kongesønner i sagatiden. De indeholder både det gode og det mindre gode. Kloppenborg var personlig ven med kongen, dominerende, rethaverisk, hidsig og samtidig klog og dermed uduelig i en parlamentarisk kultur. Han tilhørte det gamle arkaiske samfund, samtidig med at han var utrolig moderne. Han var en modsætningsfuld mand og bestemt ikke kedelig.

Kloppenborg ville ikke have almuebarnet Skrumsager til svigersøn og modsatte sig giftermålet. Han brugte alle mulige beskidte kneb for at undgå ægteskabet. Han gjorde dem reelt arveløse, og alligevel kunne Skrumsager godt se storheden hos holsteneren Kloppenborg. Han er imidlertid heller ikke blind for at skrive lige ud, hvilke karaktersvagheder Kloppenborg havde. Trekantsdramaet H.D. Kloppenborg, Jørgen Skrumsager og Ane Marie Kloppenborg indeholder alle ingredienser til en film af Lars von Trier. Her kunne man få fortalt hele Sønderjyllands historie både på en politisk, åndelig og dramatisk måde: Alle store personligheder i anden halvdel af det 19. århundredes Danmark kommer nemlig i berøring med Kloppenborg og Skrumsager.

Højskolelærer Lassen Knudsens betydning for Skrumsagers åndelige udvikling mærkes gennem hele værket. Skrumsager er, i modsætning til den kongetro, holstenske æt Kloppenborgerne, et ægte barn af forvandlingen fra almue til folk i Danmark i det 19. århundredes anden halvdel. Da han mødte op på Rødding Højskole, blev han drillet. Han tilhørte almuen. Det gjorde eleverne på Rødding Højskole mellem krigene 1848–51 og 1864 ikke. De kom navnlig fra Haderslev Østeramt – landet med de store gårde, og de prægede Rødding Højskole i mere elitær retning. Skrumsager skriver selv, at hans medelever i 1859 var »herremandsønner, præstesønner, proprietærsønner, grosserersønner osv. [...] Men de fleste af dem havde patricierfornemmelser over for dem, der var kommet fra mere jævne hjem, og disse fornemmelser gjaldt da særligt mig [...] De ville ikke tiltales med du«. Men Skrumsager var også fysisk stærk og kunne banke sine kammerater. Kun derved vandt han respekt!

Der har været en udpræget tendens til at tro, at den danske højskole havde sit udspring hos almuen. Skrumsagers erindringer afmonterer denne vildfarelse. Højskolen i Rødding havde nemlig på ingen måde sit udspring blandt det jævne folk. At den nord for Kongeåen omtales som en bondeskole, indicerede blot, at nærrejdyerne, fynboerne og sjællænderne ikke havde forstået, at bønderne i det gamle Haderslev Østeramt og i Skrave sogn ikke kunne

sammenlignes med bønderne i kongeriget. Bønderne havde i hertugdømmerne ofte en anden status end i kongeriget. Mange rigsdanske historikere må derfor revidere deres syn på det grundtvigske og sønderjyske. Skrumsagers erindringer er et vidnesbyrd herom.

En af de ting, jeg har hæftet mig ved, er Skrumsagers konflikt med Haderlev-advokaten Madvig. Det var Madvigs bror, der indførte gymnasieskolen i Danmark, sådan som vi kender den i dag. Han var grundlæggeren af det sproglige og matematiske gymnasium og en indædt modstander af Grundtvigs skoletanker. Det modsætningsforhold som Skrumsager havde til Jens Jessens advokat Madvig, da man første gang skulle vælge mellem Jessen og Hanssen som parlamentariker, er således ikke blot et modsætningsforhold mellem to politiske temperamenter. Nej, modsætningsforholdet har givetvis noget med Jessens aversioner mod det grundtvigske at gøre.

Hvorom alting er: Æt og Minder er en spændende bog, som kan læses på mange planer. Bogen er forsynet med et fremragende noteapparat og en udmærket indledning af Hans-Ole Mørk. Bogen mangler imidlertid et stikordsregister.

Thue Damgård Kjærhus

Steensen, Thomas: Geschichte Nordfrieslands von 1918 bis in die Gegenwart

Nordfriisk Instituut. 2006, 224 s.

Det er med manér, at Nordfriisk Instituut afslutter sit lille seksbindsværk (inkl. registerbind) om Nordfrislands historie fra de ældste tider og til i dag. Institutets leder, Thomas Steensen, står for dette femte bind, der dækker perioden fra afslutningen af 1. Verdenskrig og indtil vore dage. Og han har et mesterligt greb om alle sider af den ganske komplicerede historie, som han tilmed serverer i et så let flydende og præcist sprog, at man over lange passager slet ikke lægger mærke til, at det er en bog på tysk, man sidder og læser. Danske læsere behøver altså ikke lade sig afskrække. Det er historieformidling, når den er allerbedst.

De højdramatiske år 1918–1945 lægger beslag på mere end halvdelen af bogen – og med god grund. Fremstillingen begynder med afstemningstiden. En del af Nordfrisland lå i 2. afstemningszone, og dets indbyggere skulle derfor sognevis stemme, om de ville høre til Danmark eller blive ved Tyskland. Langt de fleste indbyggere i egnene syd for Tønder følte sig tyske. De dansksindede var et forsvindende mindretal, der blev betragtet med mistro og tilmed had. I Soholm faldt der således 91 tyske stemmer og 8 danske – og Det tyske Udvalgs lokale tillidsmand erklærede: »Hvem disse kreaturer er, der har handlet så æreløst [at stemme for Danmark], lader sig naturligvis ikke fastslå med sikkerhed; men det lader sig dog alligevel på visse personers optræden forud for afstemningen udmærket vurdere, og således som forbandelsen engang kom over Judas, således vil den også komme over disse forrædere«. Så var tonen slået an! I 1920'ernes første år var klimaet ved grænsen præget af nationalistisk utålsomhed og hetz. »Danskerfaren« blev sidestillet med faren fra »Blanke Hans« – havet, som truede med at oversvømme hjem-

stavnen, men som nordfriserne dog i generationer havde formået at værges sig dygtigt imod, således som de også ville forstå at gøre det i fremtiden.

Et hovedpunkt i diskussionen blev, om friserne var at betragte som et særligt folk – og dermed som nationalt mindretal, således som den slesvigsk-frisiske forening, de såkaldte nationale frisere (eller dano-frisere) under ledelse af Johannes Oldsen mente. Eller om friserne tværtimod var en gren på den tyske stamme – og måske den mest tyske af alle grene. Dette sidste mente den langt større Nordfriesischer Verein. Nordfriesischer Verein vedtog i 1926 på en forsamling i Bohmstedt, der talte 13.000 mennesker, de såkaldte »Bohmstedter Richtlinien«, der fastslog, at nordfriserne var tysksindede, at de følte en århundredlang tilknytning til Slesvig-Holsten og tysk kultur, at de ønskede at bevare deres frisiskhed inden for rammerne af denne tyske kultur, at de ønskede det frisiske sprog plejet i skole og kirke, samt at de afviste at være et nationalt mindretal: »Vi er en tysk stamme, og intet andet!« Bohmstedter Richtlinien var for øvrigt formuleret af det tyske mindretal i Nordslesvigs leder, pastor Johannes Schmidt-Vodder og tilpasset den overordnede tyske grænsepolitik.

Steensen udreder på eksemplarisk vis de ganske komplicerede uenigheder og stridigheder mellem disse to holdninger. Og han peger på det paradoksale i, at Den nordfrisiske Forenings holdning på længere sigt førte til en fortykning (»Eindeutschung«) af friserne – hvilket også var den tyske regerings erklærede mål. Det særligt »frisiske« blev i denne kontekst reduceret til folke-dragter og slagord.

Nordfrisland var politisk i 1920'erne udpræget borgerligt og nationalt. Det er kendetegnende, at der i revolutionstiden visse steder først blev oprettet »borger- og soldaterråd« eller »arbejder- og bonderåd« på myndighedernes opfordring (!). De politiske valg i Weimar-tiden udviser ekstreme udsving: Fra stor tilslutning til det liberale DDP ved rigsdagsvalget i 1920 til endnu større tilslutning til det nationalkonservative DNVP ved de senere valg i 1920'erne – kulminerende med den ekstreme opslutning på op til 90–100 procent til NSDAP i flere landsbyer ved valgene i 1932. Valgresultaterne vidner om en befolkning, der kun i meget beskedent omfang var politisk rodfæstet – og den vidner om den desperation og frygt for deklassering, som Versaillesfred, inflationstid og landbrugskrise kastede befolkningen ud i. Ved valgene opførte vælgerne sig som lemminger, der hastede i snart den ene og snart den anden retning – indtil de frivilligt styrtede sig ud over afgrunden ved at stemme nazisterne til magten. Lige som deres forgængere havde vælgerne sat alt håb på ét parti – men i modsætning til forgængerne afgav nazisterne ikke frivilligt magten igen. Det er en højdramatisk historie med »Landvolk«-bevægelse og NSDAP's opmarch, som Thomas Steensen serverer med både et suverænt overblik – og sans for den eksemplariske historie.

Ensnretning, begejstring, medløberi, undertrykkelse og angst er nøgleord i kapitlerne om Nordfrisland i Det tredje Rige. Også dette kapitel er på sin beskedne plads rigt facetteret og fremragende formidlet. Nordfrisland blev militært stærkt udbygget op til og under 2. Verdenskrig – særligt med flyvepladser, kaserner og bunkeranlæg. Det gjorde egnen til et oplagt mål for briti-

ske fly. Hårdest ramt af alle egne blev vel nok øen Helgoland, som briterne bogstaveligt talt forsøgte at fjerne fra jordens overflade.

Også den begivenhedsrige efterkrigstid med nød, flygtninge og nationalt oprud er behandlet eksemplarisk. I de tre landkredse i Nordfrisland boede der i 1939 109.000 mennesker. I januar 1948 boede der 204.000 – og dette på trods af svære krigstab. I Ejdersted var næsten halvdelen af indbyggerne flygtninge! I 1945–1946 sultede og frøs folk – og børnedødeligheden var høj. Denne folkevandring er, skriver Steensen, blandt de mest afgørende begivenheder i Nordfrislands historie og påvirker landsdelen den dag i dag. Med den store tilstrømning af »landsfremmede« søgte mange »indfødte« over i den danske bevægelse. I 1946 stemte 62% af den indfødte befolkning i Ejdersted på pro-danske kandidater. I Sydtønder var tallet 56% og i Husum 29%. Det er fristende at pege på, at befolkningen i en katastrofal situation igen satte hele sin lid til ét parti, denne gang det danske, som redning på alle ulykkerne. Men Steensen redegør for og analyserer fænomenet på en særdeles nuanceret måde og peger på en lang række både overordnede og individuelle faktorer som årsag til sindelagsskiftet. Også mellem de to frisiske bevægelser gik bølgerne i den første efterkrigstid højt, men er dog med tiden afløst af samarbejde – symboliseret med Steensens eget Nordfriisk Instituut.

Efter København-Bonn-erklæringerne i 1955 faldt der ro på de nationale modsætninger, og fremstillingens sidste halve hundrede sider levner mere luft til også at behandle kultur- og socialhistorie. Også her besidder Steensen det store overblik, parret med sansen for det gode eksempel.

Bogen rummer ca. 350 meget velvalgte illustrationer – men økonomien har desværre kun tilladt meget beskedne gengivelser. Dette er så også den væsentligste indvending mod *Geschichte Nordfrieslands* femte bind, der – lige som sine forgængere – kun kan anbefales på det varmeste.

René Rasmussen

Forfatterliste

Morten Andersen, arkivar, ph.d., Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 75 62 58 58 , e-mail: moa@laa.sa.dk

Lars Bak, arkivar, cand.mag., Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 75 62 58 58, e-mail: lhb@laa.sa.dk

Alex Bødiker, konsulent, musiker, Aastrupvej 35, 6100 Haderslev, tlf. 74 53 54 80, e-mail: ab@hhs.dk

Tine Enger, forfatter og skribent, Jens Jessens Vej 4, 6400 Sønderborg, tlf. 74 41 51 11, e-mail: tine.enger@stofanet.dk

Hans Schultz Hansen, arkivar og forskningschef, dr. phil., Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 75 62 58 58, e-mail: hsh@laa.sa.dk

Andreas Johannsen, pens. overlæge, Skovhøj 22, 6470 Sydals, tlf. 74 41 57 75, e-mail: ajoh@stofanet.dk

Axel Johnsen, kommunikationsrådgiver, ph.d., Stjernevej 27, 6300 Gråsten, tlf. 76 54 20 22, e-mail: axel@johnsen.biz

Thue Damgård Kjærhus, højskoleforstander, Rønshoved Højskole, Højskolevej 4, 6340 Krusaa, tlf. 74 60 83 18, e-mail: forstander@ronshoved.dk

Dennis Christian Larsen, cand.mag., Svinget 1, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 50 90, e-mail: svinget1@c.dk

John T. Lauridsen, forskningschef, dr.phil., Det Kongelige Bibliotek, Søren Kirkegaards Plads 1, Postboks 2149, 1016 København K, tlf. 33 47 47 47, e-mail: jtl@kb.dk

Henrik Lundtofte, arkivleder, cand.mag., Historisk Samling fra Besættelsestiden, Niels Bohrs Vej 9, 6700 Esbjerg, tlf. 65 50 42 50, e-mail: hln@hsb.dk

Lennart S. Madsen, overinspektør, Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev, Dalgade 7, 6100 Haderslev, tlf. 73 52 34 52, e-mail: lema@museum-sonderjylland.dk

Leif Hansen Nielsen, arkivar, ph.d., Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 75 62 58 58, e-mail: lhn@laa.sa.dk

Peter Randløv, Klosterbakken 40, 3500 Værløse, tlf. 44 48 41 27, e-mail: randlov@post9.dk

René Rasmussen, arkivar, cand.mag., Landsarkivet for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 75 62 58 58, e-mail: rera@laa.sa.dk

John Rendboe, museumschef, Billund Museum, Borgergade 25, 7200 Grindsted, tlf. 79 72 74 91, e-mail: jre@billund.dk

Gerret Liebing Schlaber, arkivar, ph.d., Studiefdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Norderstraße 59, D-24939 Flensburg, tlf. 0049 461 86 190, e-mail: gls@dcbib.dk

Frode Sørensen, fhv. minister, formand for Foreningen Norden, Vesterled 19, 6400 Sønderborg, tlf. 74 48 64 28, e-mail: frode@foreningen-norden.dk

H.E. Sørensen, forfatter, cand.mag., Melbyvej 27, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 17 04.

Arkiver, museer og forskningsinstitutioner 2007

Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe

Den 1. januar 2008 blev arkivet og forskningsafdelingen lagt direkte ind under det tyske generalsekretariat, altså under Bund Deutscher Nordschleswiger. Denne forandring af institutionens formelle status har ingen betydning for samarbejdet med Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft. Også i fremtiden vil jeg stå til rådighed for HAG som arkivar og forskningsleder.

Institutionen havde allerede ved udgangen af 2006 lagt et stort arbejde i forberedelserne til et grænseoverskridende projekt for museerne i grænselandet, »Leben in der Minderheit – Mindretalsliv«. Projektet indbefattede også de to mindretalsarkiver, som sammen skulle bidrage med et erindringsværksted om livet i mindretallene. I første halvdel af 2007 viste det sig imidlertid, at finansieringen af de projekter, der var berammet til 2007, langtfra var på plads.

Alligevel lykkedes det at gennemføre en del af projektet som et eksamensarbejde ved et etnologisk seminar ved universitetet i Kiel. Som led i projektet blev der gennemført interviews om forandringerne i mindretalslivet i Nordslesvig – oplevet af de forskellige aldersgrupper i det tyske mindretal: Hvordan har livet i mindretallene forandret sig fra 1950'erne over 1970'erne til 1990'erne og i dag?

I 2007 blev der gjort et nyt forsøg på at løbe det store projekt »Leben in der Minderheit – Mindretalsliv« i gang. Det er endnu uklart, hvad der kommer ud af disse bestræbelser.

Et andet arbejde, som Archiv/Historische Forschungsstelle følger nøje, foregår ved universitetet i Flensburg. Det skal blandt andet oplyse om det tyske skolevæsen i Nordslesvig under nazismen. Til det formål har vi bidraget med materiale fra Schul- og Sprachvereins arkiv og interviews med forhenværende lærere.

I maj 2007 afsluttede Archiv/Historische Forschungsstelle arbejdet med Günter Weitlings bog *Deutsches Kirchenleben in Nordschleswig*. Institutionen var medudgiver og deltog i redaktionsarbejdet, som forløb på en behagelig måde og med mange gode diskussioner.

Foredragsrækken »Schleswigschen Gespräche – Deutsch-dänische Begegnungen« har haft meget svingende deltagerantal, men har alt i alt fået så megen positiv respons, at rækken fortsættes. Den største publikumssucces var et foredrag af Inge Adriansen med titlen »Denkmal und Dynamit«, som blev overværet af flere end 50 tilhørere i Haus Nordschleswig i Aabenraa.

Arkivet anskaffede i 2007 et edb-registreringsprogram, som letter arbejdet betragteligt. Indtil nu har fortegnelserne været produceret i Word, det vil sige uden søgefunktioner.

Frank Lubowitz

Danevirke Museum

December er julekalendertid. Igen i 2006 var DR's julekalender bygget op over et historisk tema, nemlig »Absalons hemmelighed«. Det var en spændende historie, der hovedsagelig foregik i biskop Absalons gamle borgruin i Københavns undergrund. DR Syd producerede i den forbindelse en »hvem ved hvad-konkurrence« i samarbejde med Danevirke Museum. Museumsinspektøren guidede rundt i Slesvig ved bl.a. domkirken, det gamle torv og til sidst ved Valdemarsmuren på sporet af kong Valdemar.

Mindretalsudstillingen

Arbejdet med udstillingen om det danske mindretals historie på museets 1. sal fortsætter. Montrer og andet fast installeret tilbehør er blevet færdigt i løbet af vinterhalvåret 2006/2007. Publikum har kunnet følge med i, hvordan de første montrer er blevet indrettet, og det har ført til mange interessante samtaler mellem publikum og udstillingsteknikere. Mediernes opmærksomhed omkring udstillingsarbejdet har ligeledes givet bonus. Mågen genstand fra private hjem med relation til mindretallets historie har på denne måde fundet vej til udstillingen. Fagfolk fra museumsverdenen følger med i museets bestræbelser på at etablere den nye udstilling og har givet rosede ord med på vejen.

Under sit besøg ved Danevirke fik professor Astrid Nøklebye Heiberg, formand for den norske UNESCO-kommission, en grundig orientering om Valdemarsmuren og dens restaurering. Her ses hun i det telt, der var opstillet, mens restaureringen stod på. Foto: Karsten Sørensen.

Nordiske UNESCO-kommissioner

De fem nordiske UNESCO- nationalkommissioner holdt møde på Sandbjerg Slot i juli. Mødet afsluttedes med en studietur til både det tyske mindretal i Nordslesvig og det danske mindretal i Sydslesvig. Genstand for udførlige redegørelser var også bestræbelserne på at få Danevirke og Hedeby optaget på UNESCOs liste over verdenskulturarv. Selvom den nationale fælles tyske liste er blokeret for nye forslag flere år frem i tid, nyder forslaget UNESCOs fulde bevilgning, idet planen går ud på at etablere et tæt samarbejde med lande, der allerede har fået kulturminde fra vikingetiden placeret på UNESCOs liste. Det vil sige Danmark med Jellingehøjene og kong Haralds runesten, Sverige med handelspladsen Birka, Island med Tingvellirsletten og Canada med L'Ans-aux-Meadows, den vestligste vikingeboplads.

Vikingemarked

I weekenden den 21.-22. juli 2007 inviterede vikingeforeningen Opinn Skjold fra Slesvig og museet for 7. år i træk til vikingemarked på arealet mellem museet og Valdemarsmuren. En særlig attraktion var bøhmiske handelsfolk, der kunne byde velkommen på deres egen lille del af markedet. De var selvsagt ikke vikinger, men beskæftigede sig med håndværk og handel i det 8. til 10. århundrede. Omkring 2.000 gæstede markedet. Lørdag aften var der gratis koncert med gruppen »v-blue n'northern blues attack«, der underholdt omkring 200 fremmødte.

Undersøgelser og udgravninger

Danevirke Museum er fast partner i udgravninger og undersøgelser ved Danevirke, der i år ved siden af konserveringsarbejdet på Valdemarsmuren også omfatter Universitetet Kiels geofysiske målinger og kortlægning af både kampestenmuren fra 700-tallet og den middelalderlige teglstensmurs underjordiske forløb. Forskerholdets arbejdsmetoder har leveret overraskende resultater inden for Hedeby halvkrædsvold, hvor hele bebyggelsen, vejforløb og gravfelter har kunnet kortlægges. Arkæologen Willi Kramer fra arkæologisk landskontor har inviteret museets inspektør til at følge en udgravning af et stykke af Krumvolden nær Hollingsted. Det første snit gennem det formodede voldforløb leverede ikke mindre end to spader af træ af samme type, som de kendes fra Danevirkes Nordvold og gravhøjene i Jelling. Der er ingen tvivl om, at spaderne er fra oldtiden og har været brugt til voldbyggeriet. Nationalmuseet vil prøve at datere spaderne. Lykkes det, falder endnu en brik på plads i det store puslespil om Danevirkevoldens tilblivelse.

Det hører absolut til sjældenhederne, at der findes oldsager i forbindelse med udgravninger i Danevirke. I 1970'erne vakte således en fallosfigur af træ, fundet i forbindelse med udgravningen af sænkekasserne ved Thyrborg, furor. Museet ejer en afstøbning af lemmet, der for tiden er med i den hollandske vandrestilling *100.000 års sex*, der turnerer i flere europæiske lande.

Skilte og kort

I årsberetningen for 2005 kunne det meddeles, at der var blevet sat to tosprogede skilte op ved motorvejen, der viste hen til Danevirke. Endnu en vejviser

til museet blev sat ved hovedvejen i Dannevirke by. Det er glædeligt, at arkæologisk landskontor har arbejdet videre på sagen. Ti skilte mere af den brune slags med hvid skrift, der viser hen til Danewerk/Dannevirke og museet, er det blevet til indtil videre. Store indformationstavler, der skal opstilles på vigtige turistmål langs med Dannevirke mellem Hedeby og Hollingsted, er sat i produktion. Dannevirke Museum står for den danske tekst, der er blevet obligatorisk på skiltningen ved volden.

I det hele taget er Dannevirke og museet blevet mere synligt i de senere år. Den tyske turistguide, *Merian Guide – Schleswig-Holstein entdecken*, beretter om både volden og SSF's museum. Også den nyetablerede cykelsti »Wikinger-Friesen Route« fra Tønning til Kappel, der nødvendigvis må føre forbi Dannevirke, er med til at sætte museet og volden på kortet som turistmål i Sydslesvig.

I forbindelse med de nordvesttyske arkæologers landsmøde på Gottorp Slot i oktober blev der udgivet en kulturhistorisk guide med titlen *Die Schlei-region Land – Wasser – Geschichte*, der bl.a. indeholder et bidrag om Dannevirke, som museumsinspektøren har medvirket til at skrive.

Dannevirke-udvalg

Kreis Schleswig-Flensburg har taget initiativ til at etablere et Dannevirke-udvalg. Det nye udvalg erstatter et tidligere udvalg med både dansk og tysk deltagelse, der arbejdede fra 1953 til 1988. I det nye udvalg medvirker de vigtigste offentlige institutioner og myndigheder, der har med Dannevirke at gøre. Mindretallet er ligeledes repræsenteret, idet både SSW, SSF og Dannevirke Museum har fået plads i udvalget sammen med landets øverste fredningsmyndigheder og Nationalmuseet i Danmark, der ligeledes er blevet inviteret til at tage del i det store arbejde med at få Dannevirke og Hedeby optaget på UNESCOs verdenskulturarvsliste.

Nis Hardt

Deutsches Museum Nordschleswig

I 2007 kunne Deutsches Museum Nordschleswig notere ca. 830 besøgende, hvilket er en stigning på 5% i forhold til forrige år. Omkring 40 omvisninger afholdtes for større grupper, deraf besøgende fra andre nationale mindretal i Europa. Enkelte besøgende, især turister fra Tyskland, kom hovedsagligt i løbet af sommermånederne. Det var en særlig glæde for museet at huse historikere og kulturforskere fra regionen i anledning af et »Fagligt Forum«, der benyttedes til gensidig orientering om igangværende eller kommende forskningsprojekter.

I forbindelse med museets ønske om at udvide sit museumspædagogiske tilbud til skoleklasser blev historielærerne på de tyske skoler i Nordslesvig tilbudt materiale til en projekt- og produktorienteret historieundervisning, der beskæftiger sig med regionalhistorie og forbereder et besøg på Deutsches Museum Nordschleswig. Således får elever mulighed for at undersøge enkelte udstillingsgenstande på egen hånd og lære museet at kende. Museet håber på i fremtiden også at kunne tilbyde de danske skoler denne service.

I det forløbne år har museet foretaget forandringer i den permanente udstilling: I lokalerne, hvor tidsperioden 1920–1945 og det kirkelige og sociale arbej-

Et kig ind i Deutsches Schulmuseums magasin i Aabenraa med pulte, borde og samlingen af vægkort. Foto: Immo Doege.

de belyses, er udstillingsgenstande blevet udskiftet eller suppleret med nye materialer. En del udstillingstekster er blevet revideret, og nye afdelings- og genstandstekster er blevet sat op.

Af de talrige genstande, som museet modtog i 2007, stammer mere end 100 fra en privatsamling i Tønder. Genstandene står hovedsageligt i forbindelse med den nationale konflikt i hertugdømmet Slesvig og den preussiske tid. For tiden registreres genstandene, og de forventes at blive udstillet i løbet af 2008.

Ruth Clausen

Deutsches Schulmuseum für Nordschleswig

Året 2007 har været et succesrigt år for det tyske skolemuseum. Antallet af besøgende steg med over 40% i forhold til 2006. Det stigende antal af gæster (535) skyldes først og fremmest en bedre markedsføring af museet på internettet og et godt samarbejde med Aabenraa Turistbureau.

Det glæder os ligeledes meget, at vi har løst magasinproblemet, som har været belastende for museets arbejde lige fra begyndelsen i 2001. I februar måned kunne museet indgå et lejemål på ca. 120 kvadratmeter i bymidten til en overkommelig pris. I det ene lokale opvares skolebøger og pædagogisk litteratur, kort og anskuelsestavler. Det andet lokale anvendes primært til opbevaring af skoleinventar og større kort. I det tredje lokale på ca. 10 kvadrat-

meter opbevares teknisk udstyr som f.eks. filmfremvisere, overheads, båndoptagere og fysik- og kemiapparater. Temperaturen og luftfugtigheden opfylder de krav, der stilles til opbevaring af museumsgenstande.

Antallet af afleveringer til museets samlinger ligger stadig på et forholdsvist højt niveau. Her bør en større aflevering fra Ludwig-Andresen-Schule i Tønder nævnes. Vi modtog herfra ca. 300 bøger fra de tyske skoler i Tønder fra tiden før 1920, omtrent 100 kort og 75 ældre anskuelsestavler fra det 19. århundrede (historie, biologi, geografi og religion). Antallet af anskuelsestavler i museet ligger på over 750 stk.

Museet har desværre kun tre faste medarbejdere, som arbejder »ehrenamtlich«, det vil sige ulønnet. Det samlede timeantal beløber sig på trods af de få medarbejdere til hele 1300 timer for året 2007.

Undertegnede er medlem af styregruppen for et stort grænseoverskridende indsamlingsprojekt i samarbejde med Museum Sønderjylland og det danske mindretalsmuseum i Sydslesvig. Derudover har undertegnede en observatørpost i fondsbestyrelsen for Sønderjysk Skolemuseum i Over Lerte. De to skolemuseer har sidst i 2007 drøftet mulighederne for et mere effektivt samarbejde bl.a. med henblik på en gensidig henvisning til hinanden.

Immo Doege

Froslevlejrens Museum

Museet havde i 2007 34.083 gæster og afholdt endvidere små 200 forudbestilte foredrag og omvisninger, fortrinsvis for skoleklasser. Besøgstallet betegner en pæn fremgang på ca. 5.000 gæster i forhold til 2006, så noget tyder på, at museets overgang til Nationalmuseets entré-politik pr. 1. januar 2007, dvs. gratis adgang, har haft en umiddelbar positiv effekt.

Museets integration i Nationalmuseet

Siden den 1. januar 2007 har museet været en selvstændig enhed under Nationalmuseet. Som bekendt har museet altid haft en tæt tilknytning til Nationalmuseet, men den nye status, som blev effektueret i forbindelse med den kommunale strukturreform, har ikke desto mindre stillet Froslevlejrens Museum over for nye, især administrative, udfordringer. Den fuldstændige integration i Nationalmuseet, administrativt som fagligt, vil optage museet en rum tid fremover. Og i hele den faglige proces vil museet fortsat pleje et tæt forhold til Frihedsmuseet i København.

Udstillinger

Museet arbejder hen mod etableringen af en permanent udstilling om Fårhuslejren 1945 til 1949, da lejren blev anvendt som internerings- og straffelejrer for landssvigere under retsopgøret. Først og fremmest var de indsatte medlemmer af det tyske mindretal i Nordslesvig (Sønderjylland), for hvem Fårhuslejren i efterkrigsårene har haft en stærk symbolværdi. Det er tanken, at denne udstilling skal etableres i barak H6, dvs. i museets uoriginale bygning, hvor primært museets administration, magasin, bibliotek og arkiv befinder sig. Udstillingen om Froslevlejren 1944–45 vil fortsat lægge beslag på de to originale bygninger, Hovedvagtårnet og barak H4.

Med henblik på etableringen af Fårhus-udstillingen har museet i 2007 foretaget en omkalfatring af udstillingen i H4, således at der i denne barak er skabt plads til museets biograf, hvor tidligere Frøslevfanger fortæller om deres ophold i lejren. Biografen var tidligere placeret i H6, men det er museets opfattelse, at der af både pædagogiske, emotionelle og erindringspolitiske grunde skal være en klar opdeling af Frøslev-udstillingen og den kommende Fårhus-udstilling.

Endvidere har museet gennemgået relevante arkiver og samlinger med henblik på at lokalisere og bearbejde dokumentaria, som kan anvendes i den kommende Fårhus-udstilling. Nationalmuseets Tegnestue er blevet inddraget i udformningen af den kommende udstillings grafiske udtryk. Dette vil naturligvis højne udstillingens professionelle niveau, men vil også medføre en senere åbning af udstillingen, idet udstillingen skal indarbejdes i Tegnestuens i forvejen stramme arbejdsplan.

Foredrag, symposier og netværk

Som tidligere har overinspektøren deltaget i forsknings- og formidlingsmæssige netværk på tværs af museums-, arkiv- og universitetsverdenen, nationalt så vel som internationalt, ligesom han har holdt en række foredrag i folkelige sammenhænge. F.eks. deltog han som indleder og paneldeltager i et stort og meget velbesøgt debatarrangement (ca. 300 tilhørere) om retsopgøret med det tyske mindretal i Sønderborg den 30. januar 2007 arrangeret af Historisk Samfund for Sønderjylland og Bund Deutscher Nordschleswiger. Den 8. februar holdt han foredrag på Hamborg Rådhus i forbindelse med en udstilling der, *Die Zeichnung überlebt*, arrangeret af Gedenkstätte Neuengamme. Overinspektøren talte om den danske fange Jens Martin Sørensen og akvareller fra Neuengamme og udekommendoen Versen.

Fra den 18. til den 19. maj deltog overinspektøren i et internationalt symposium ved Kiels Universitet *Deutschland – Skandinavien. Vergangenheitspolitik und Erinnerungskulturen im Schatten der Kriegserfahrungen (1940–1945)* og holdt en forelæsning om Frihedsmuseet og Frøslevlejren som erindrings- og mindesteder.

Den 17. august holdt overinspektøren på Brundlund Slot i Aabenraa et foredrag om Grev Folke Bernadotte og evakueringen af de nordiske fanger fra tysk kz-lejr for de svenske konsulter og den svenske ambassadør i Danmark og viste dem derefter rundt i Frøslevlejrens Museum. En sådan rundvisning fik også den 27. oktober *Jyllands-Postens* læsere som led i et samarbejde mellem Nationalmuseet og *Jyllands-Posten*.

Publiceringer og andet

Overinspektøren fik i 2007 publiceret følgende skriftlige arbejder: »Eine Politik von grosser Tragweite: Die dänische »Zusammenarbeitspolitik« und die dänischen KZ-Häftlinge« i *Beiträge zur Geschichte der nationalsozialistischen Verfolgung in Norddeutschland nr. 10 (Hilfe oder Handel. Rettungsbemühungen für NS-Verfolgte)*, 2007 s. 81–94. Desuden fire bidrag til John T. Lauridsen (red.): *Over strengen*, Gyldendal 2007, nemlig »Thora teilt mit. Storstikkerken Grethe Bartram«, s. 53–103, »Jenny Holm. Gestapos danske Mata Hari«, s. 308–351,

»Mellem Hitler og hjemstavn. Folkegruppeløder Jens Møller«, s. 582–608 og »I hemmelig tysk tjeneste. Hvis lille kat er du Max Pelving«, s. 671–706. Overinspektøren har desuden i 2007 virket som censor ved universiteterne (historie) og som medlem af styrelsen og skriftudvalget for Historisk Samfund for Sønderjylland.

Henrik Skov Kristensen

Historisk Arkiv for Haderslev Kommune

Historisk Arkiv for Haderslev Kommune påbegyndte i foråret 2007 arbejdet med de kommunale arkiver fra Gram og Vojens Kommuner. Det blev til ikke færre end 1500 flyttekasser. De personalemæssige og økonomiske ressourcer vil de næste mange år være knyttet til kassation og bevaring af sagerne og ikke mindst vejledning til de kommunale serviceområder. 2007 var et arbejdsmæssigt hårdt år, da den ene arkivarstilling var vakant frem til oktober.

Direktionen vedtog i december 2006, at Historisk Arkiv fremover skal være it-arkiv for Haderslev Kommune; således vil alle kommunale bevaringsværdige it-systemer fremover blive afleveret til Historisk Arkiv. It-arkivaren har et tæt samarbejde med Esbjerg Byhistoriske Arkiv samt øvrige §-7 arkiver i Jylland om fælles løsninger af den store opgave, det medfører at være it-arkiv.

Modtagelsen af aktive sager fra Nr. Rangstrup Kommune og Sønderjyllands Amt i forbindelse med strukturreformen skete uden problemer. En lang række problemer opstod dog ved overdragelsen af elektroniske sager fra Christiansfeld Kommune (Fjelstrup, Bjerning og Hjerndrup sogne). Disse blev først i begyndelsen af 2008 endelig bragt på plads.

Stadsarkivet og samlingerne

Til arkivsamlingen er der modtaget 120 afleveringer, hvilket har medført en forøgelse af samlingerne på godt 120 meter, heri er de kommunale arkivalier ikke medregnet. Arbejdet med privatsamlingerne har i 2007 måttet vige for arbejdet med de kommunale arkivalier. Af privatarkivalier har vi bl.a. modtaget Gram Erhvervsråd og Foreningen Norden. Især en unik aflevering fra familien Freese og Sillerup Mølle er med til at tegne et billede af godt 150 års mølle drift.

Der er til billedsamlingen modtaget hen imod 7.000 billeder fra foreninger, privatpersoner og fotografer; til plakatsamlingen er der tilgængeligt godt 75 plakater, hvoraf størstedelen er nye. Film- og lyd båndsamlingen er nu blevet registreret i Arkibas. Vi forventer, at vi i løbet af 2008 kan præsentere en række historiske film på hjemmesiden.

Bygningstegninger og byggesager fra Arkitekterne Gram er nu alle blevet registreret og kan søges i Arkibas. Kort- og tegningssamlingen vil i 2008–2009 sikre de godt 10.-20.000 bygningstegninger, der er modtaget fra Gram og Vojens Kommuner.

Arbejdet med de kommunale arkivalier har i løbet af året været målrettet de tekniske sager fra Vojens Kommune samt journalsager og ældre sager fra Gram Kommune. Der er modtaget 10 fagsystemer fra de tre tidligere kommuner og arbejdet med en arkivversion af ESDH-systemet Acadre. Dette arbejde er endnu ikke tilendebragt.

Publikationer

Som en konsekvens af de store arbejdsopgaver har Historisk Arkiv måtte opgive at udgive et årsskrift. Der arbejdes dog hen imod en sammenlægning af *Langs Fjord og Dam* samt årsskriftet, da en lang række af artiklerne henviser sig til samme læsegruppe.

I januar kunne Haderslev Håndværker- og Industriforening holde sit 150 års jubilæum og senere i juli Haderslev Skydeselskab af 1857. Historisk Arkiv stod for de to foreningers jubilæumsskrifter, der begge er skrevet af arkivchef Bent Vedsted Rønne.

Haderslev Kalenderen 2008 havde som den forrige kalender intet gennemgående tema. Kalenderen er et samarbejde mellem Museum Sønderjylland – Arkæologi, Historisk Arkiv samt de ni lokalhistoriske arkiver i den gamle Haderslev Kommune. For Forlaget Gammelting har Bent Vedsted Rønne redigeret Kaj Grøn Petersen: *Livet er ikke kun portvin og småkager*, som var medlemsbog for Haderslev Arkiv- og Museumsforening.

Statistik

Historisk Arkivs læsesal – Achelissalen – blev benyttet af i alt 1026 personer i 2007. Dertil kommer kontakten gennem forespørgsler via brev, e-mail eller telefon samt kontakten til Haderslev Kommunes administration og institutioner. Historisk Arkiv vejleder og betjener godt 5.000 personer om året. Antallet af besøgende på arkivets nye hjemmeside www.historiskarkiv.dk har i 2008 været på over 65.000.

Personale

Efter seks års ansættelse valgte arkivar Uffe B. Thyssen i februar at søge nye udfordringer. Cand.mag. Trine Hjort Vinderslev, der kom fra en stilling som ESDH-projektkonsulent, blev i oktober ansat som souschef med ansvar for de kommunale arkiver. I forbindelse med opgaven som it-arkiv fik Historisk Arkiv tilført en ekstra stilling; i marts blev cand.mag. Anders Hell Hansen ansat som it-arkivar.

Bent Vedsted Rønne

Museum Sønderjylland

Trods flerårige forberedelser af museumsfusionen var der mange uafklarede driftsforhold ved indgangen til 2007, hvor de tidligere driftsmyndigheder opførte sig med at eksistere. Museets afdelinger havde i stor udstrækning trukket på de tidligere myndigheders store administrationer. Dette ophørte fra 2007, hvor museet for første gang skulle stå på egne ben.

Ved Museum Sønderjyllands etablering var det ved beregning af de offentlige tilskud et bærende princip, at museet skulle have uændrede økonomiske vilkår efter museumsfusionens gennemførelse. Amtets hidtidige museumsudgifter blev overtaget af staten, og der blev ført forhandlinger med staten om opgørelsen af disse. For de kommunale tilskuds vedkommende blev summen af de hidtidige tilskud genfordelt mellem kommunerne med indbyggerantal-

let som fordelingsnøgle. Trods princippet om neutralitet på tilskudsområdet var det ikke til at afgøre, om »alt kom med«, da tilskudsbeløbene blev opgjort og forhandlet.

Det betød, at der kun afholdtes de mest nødvendige udgifter i 2007, og at større og mere udgiftskrævende aktiviteter blev udskudt, til der var sikkert kendskab til museets økonomiske vilkår.

Arbejde i bestyrelser og udvalg

Museets bestyrelse holdt i 2007 fire bestyrelsesmøder. Det første blev afholdt den 28. marts 2007, hvor den nyvalgte bestyrelse konstituerede sig med Jens Møller fra Tønder byråd som formand og Poul Kylling Petersen fra Aabenraa byråd som næstformand.

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim blev opfordret til at påtage sig hvervet som protektor for Museum Sønderjylland. Henvendelsen blev venligt imødekommet med officiel virkning fra 18. januar 2008.

Bestyrelserne for henholdsvis Bov Museum og Skærbæk Museum rettede henvendelse til museets bestyrelse om at blive optaget i museet. Forhandlingerne med de to museers bestyrelser og tilskudskommunerne Aabenraa og Tønder blev med succes ført i løbet af 2007, således at Museum Sønderjylland kunne optage de to tidligere associerede museer som afdelinger i Museum Sønderjylland fra 2008.

For at sikre en stadig udbygning af museets afdelinger blev de fire sønderjyske kommuner søgt om et årligt anlægstilskud på 3 mio. kr. fra 2008. De fire kommuner har bevilget midlerne. Tilskuddet, der finansieres af kommunerne med folketallet som fordelingsnøgle, administreres af museets bestyrelse.

Et bærende argument for statens godkendelse af Museum Sønderjylland som berettiget til at modtage statsrefusion efter museumslovens § 16 (populært betegnet som »fyrtårnsparagraffen«), var den forsknings- og publikationsvirksomhed, som havde fundet sted i museets afdelinger i årene op til museets etablering. For at fastholde og højne dette niveau godkendte bestyrelsen i 2007 etablering af en øremærket pulje til forsknings- og publikationsvirksomhed.

Museet indgik i 2007 en driftsaftale med Haderslev Kommune, som indebærer, at museets regnskab optages i kommunens samlede regnskab, at kommunen varetager den tekniske lønudbetaling til museets ansatte, og at kommunen varetager alle museets forsikringsopgaver.

Museets organisationsplan blev i 2007 suppleret med oprettelsen af et Kontor for Bygningskulturarven. Der blev udarbejdet en samlet regnskabsinstruks for museet, åbningstider og entréforhold blev koordineret, og der blev vedtaget overordnede formidlingsprincipper. Endelig blev der med VUC Sønderjylland truffet aftale om, at VUC passer museets it.

Besøgstal i 2007

Afdelinger	Gæster i 2007	Gæster i 2006
Kulturhistorie Sønderborg	57.645	56.660
Cathrinesminde Teglværk	29.546	13.879
Historiecentret Dybbøl Banke	42.820	38.069
Dybbøl Mølle	18.201	18.504
Kulturhistorie/Kunst Tønder	29.699	29.450
Højer Mølle	7.653	3.653
Drøhdes Hus	5.925	6.124
Arkæologi Haderslev	11.950	9.360
Slesvigske Vognsamling	2.877	3.791
Ehlerssamlingen	5.318	6.080
Kulturhistorie Aabenraa	8.104	10.880
Kunst Brundlund Slot	16.027	16.098
Naturhistorie Gram	7.889	7.194
Hjemsted Oldtidspark	13.856	13.077
I alt	257.510	232.819
Foredrag og rundvisninger foretaget af museets medarbejdere uden for museets fysiske rammer	11.278	

Der har, som det fremgår af skemaet, været ca. 258.000 gæster i museets afdelinger i 2007. Dette svarer til en stigning i forhold til 2006 på ca. 25.000 eller ca. 10 %. Desuden har museets ansatte formidlet over for ca. 11.000 mennesker ved foredrag, rundvisninger og lignende uden for museernes fysiske rammer.

Naturhistorie og palæontologi v. Flemming Roth

Det vigtigste fund omfatter en 1 meter lang underkæbe af en hidtil ukendt tandhval. Foruden underkæben omfatter fundet flere tænder, herunder en stor fortand samt begge øreknogler, der er særdeles vigtige for en artsbestemmelse. En lang række snegle, muslinger og hjaltænder er desuden tilgængelige samlingerne.

Museets faste konserveringstekniker var i 2007 på uddannelsesorlov på Konservatorskolen i København. Da det for tiden næsten er umuligt at skaffe palæontologiske konservatorer, venter vi på, at den faste tekniker vender tilbage og påbegynder konserveringen af skelettet af en lille 8 millioner år gammel bardehval.

Da der endnu ikke findes et fælles digitalt registreringsprogram for de naturhistoriske museer, er museets registrering af samlingerne hidtil foregået analogt. Sidst på året blev et midlertidigt program udviklet og den digitale registrering indledt. De digitale data i dette program kan overføres til et kommende fælles program.

Museets internationale forskningsprojekt omkring fossilerne fra Gram Ler-

grav fortsætter, og det forventes, at behandlingen af bryozoaerne, foraminiferne, benfiskene, hajerne og hvalerne kan publiceres i 2009.

Der er gennemført en lang række rundvisninger, ekskursioner og foredrag ud af huset i 2007. Museet har desuden indledt et tæt samarbejde med den nye ejer af Gram Slot, med hvilken der er udarbejdet en fælles folder, der vil blive udsendt til skolerne i landet. Museet har afholdt tre lokalrådsmøder med repræsentanter fra naturinteresserede foreninger og råd og har været repræsenteret i Haderslev Kommunes Grønne Råd.

Der blev afholdt en særudstilling om mammuter og klima. En afstøbning af et mammutskelet fra Schweiz blev opstillet i museets atriumgård, og de mange mammuttænder, der er blevet fundet i Sønderjylland, blev udstillet. Desuden blev det forklaret i udstillingen, hvordan Jordens klima har skiftet drastisk gennem de geologiske perioder inden menneskets påvirkning af klimaet. Sidst på året afholdtes et velbesøgt adventsmarked.

En nekrolog over afdelingsleder Svend Erik Bendix-Almgreen fra Geologisk Museum i København, der i sin tid var med til at oprette Midtsønderjyllands Museum på Gram Slot, blev færdiggjort og publiceret.

Pilotprojektet »virtuelt naturhistorisk museum« (virnatmus.dk) blev så godt modtaget af de øvrige naturhistoriske museer i Danmark, at man i 2007 blev enige om at prøve at få hele Danmarks natur med i projektet. I 2008 vil arbejdet blive videreført.

Før årsskiftet blev der udfærdiget et »salgsmateriale« bestående af en 12 siders A4-folder ilagt en cd-rom med en kort præsentationsfilm. Med den i hånden tog direktører fra de naturhistoriske museer til møde i Kulturarvsstyrelsen (KUAS) i januar 2008. Projektet blev foreløbig positivt modtaget, og der blev specielt lagt vægt på samarbejdet mellem alle de naturhistoriske museer i Danmark. Der er efterfølgende nedsat en projektbeskrivelsesgruppe.

Arkæologi v. Lennart S. Madsen

Året 2007 var på udgravningssiden præget af den hektiske bygge- og anlægsaktivitet i samfundet. Afdelingen udfører de arkæologiske undersøgelser i henhold til museumslovens kapitel 8 i de fire sønderjyske kommuner, samt – på vegne af Museet på Koldinghus – i Kolding Kommune. Dertil kom, at Vejdirektoratet for alvor gik i gang med den nye motorvej mellem Kliplev og Sønderborg. Der blev således udført prøvegravninger langs motorvejen igennem andet halvår af 2007.

For at kunne udføre de mange prøvegravninger og egentlige udgravninger var der som tidligere år et stort antal ansatte i den arkæologiske afdeling. Der har således gennem hele året været i gennemsnit 50 ansatte, men det samlede antal har naturligvis været en del højere, idet en del studerende var ansat i kortere perioder.

I 2007 udførte afdelingen 77 prøvegravninger og 17 udgravninger. Hertil skal lægges, at der fra september og frem til årsskiftet var tre hold i gang med at udføre prøvegravninger på den i alt 28 km lange motorvejsstrækning.

Udgravninger/indsamling

Årets udgravninger har som sædvanlig givet en lang række spændende resultater, hvoraf nogle i det følgende skal præsenteres:

I december 2006 havde afdelingen taget hul på udgravningen af et af de endnu forholdsvis sjældne kultiske anlæg fra stenalderen, et såkaldt Sarup-anlæg. Prøvegravningen af et byggemodningsområde på Langelandsvej ved Starup syd for Haderslev Fjord havde afsløret et sådant anlæg, der stammer fra ca. 3400 f. Kr. Anlægget, der antages at have fungeret i forbindelse med datidens dødekult, bestod af et stort område omgivet af en plankeværksindhegning med ganske få indgange. Uden for palisadegrøften fandtes en række næsten firkantede indhegninger i form af grøfter, som var sluttet til ydersiden af palisaden. Pladsen ligger rent, og det gør Langelandsvej speciel i forhold til andre Sarup-anlæg, som alle er forstyrret af senere bopladsspor. Pladsens enestående karakter blev også understreget af, at Kulturarvsstyrelsen i slutningen af 2007 bevilligede et større beløb til at få foretaget en analyse af de fosfatprøver, der var blevet udtaget af hele området inden for palisaden. Måske kan vi derigennem få en bedre forståelse af, hvad der kan være foregået i et Sarup-anlæg.

Afdelingens arkæologer beskæftigede sig i løbet af året i høj grad med anlæg fra jernalder og middelalder. Ved Steensbjerg lige øst for Christiansfeld undersøgtes en lille landsby fra midten af førromersk jernalder, 300–200 f. Kr. Landsbyen har bestået af tre gårde, der alle var omgivet af et fælles palisadehegn med en indgang ud for hver gård. Interessant var det desuden, at hegnet åbenbart omgav et område, der var meget større end de tre gårde. Muligvis har indhegningen været forberedt til, at flere kunne etablere sig inden for hegnet. Det er den hidtil ældste indhegnede landsby i Sønderjylland. Længs hegnet undersøgtes desuden en række lertagningsgruber, der efterfølgende var brugt til at deponere affald i. Dette gav et stort keramikmateriale, der kan datere landsbyen ganske præcist. En samtidig landsby på mindst tre gårdsanlæg udgravedes i nærheden af Grydehøj ved Bov. Denne landsby lå fuldstændigt rent, dvs. var ikke forstyrret af tidligere eller senere aktivitet, hvorfor der er taget en del naturvidenskabelige prøver, der er ved at blive analyseret. Disse prøver udgøres hovedsagelig af prøver til fosfatanalyse.

Afdelingen er på landsplan førende i brugen af fosfat i analysen af arkæologiske anlæg, idet vi i mange år har samarbejdet med et analyseinstitut i Oldenburg om analyserne.

I et igangværende industriområde ved Elholm i Sønderborg undersøgtes fire store treskibede langhuse fra årtierne lige omkring Kristi fødsel. Karakteristisk for husene var, at der var stald indrettet i vestenden af huset, og at stolperne i denne del af husene stod meget tæt. Det er et træk, der har vist sig at være karakteristisk for langhuse fra denne tid på Als, og det peger i retning af udviklingen af en speciel kultur i ældre romersk jernalder på øen.

Ved Skovly syd for Rødekro undersøgtes i forbindelse med råstofindvinding et område, hvor der både fandtes en gård fra århundredet før Kr. og en landsby fra det efterfølgende århundrede. Landsbyen, der sandsynligvis bestod af fem gårde, synes at være brændt ned ved en stor brand. Om denne brand skal ses som en katastrofal ulykke, der har ramt beboerne, eller som et

I gennem andet halvår af 2007 foretog Museum Sønderjyllands arkæologiske afdeling prøvegravninger på den strækning, hvor Vejdirektoratet inden længe begynder anlæggelsen af motorvejen mellem Kliplev og Sønderborg. Billedet er taget mod vest og viser udgravningerne ved Søgård, der anes øverst til venstre. Øverst til højre ses Hostrup Sø. Foto: Museum Sønderjylland.

udtryk for stridigheder, vides ikke. Muligheden foreligger, fordi landsbyen ligger midt mellem anglernes to forsvarsanlæg, Olgerdiget og Æ Vold.

Ved Havnsøgård i Strandelhjørn undersøgte i forbindelse med staldbyggeri to gårdsanlæg fra de første to århundreder efter Kr. Disse gårde er samtidige med den landsby, der i 1990'erne blev udgravet ved Galsted, små 3 km vest for Strandelhjørn, og med den landsby, der også i 1990'erne undersøgte ved Hyrup lidt længere mod vest. Tilsammen er disse undersøgelser med til at give et usædvanligt godt billede af midtlandet i ældre romersk jernalder, i netop den periode, hvor den lokale stamme, som vi kalder Over Jerstal Kredsen, kom under pres fra Anglerne mod syd og Jyderne mod nord.

De næste store arkæologiske fund stammer overraskende nok fra vikingetiden, en periode vi i Sønderjylland ikke finder spor fra særlig ofte. Karakteristisk nok er to af fundene da også gjort i den nordlige del af Kolding Kommune. Men ved Gammeltoft nordvest for Bov undersøgte over en længere periode en af de sjældne vikingetidsbebyggelser i landsdelen. Der blev på en 7.000 m² stor flade udgravet i alt 17 treskibede langhuse og 20 grubehuse samt talrige mere eller mindre velbevarede hegn. Det store antal grubehuse viser, at nok har landsbyen haft den agrare produktion som det primære, men der er også foregået en vis håndværksmæssig produktion og handel. Alene stedets

placering ved hærvejen på den smalle tange mellem Flensborg Fjord og de store uvejsomme hedestrækninger ved Frøslev Plantage og moserne ved Kragelund, Frøslev og Tinglev viser, at der her har været et nok ikke ubetydeligt antal rejsende, der kunne danne grundlaget for en vis lokal handel.

Ved Stagebjerggård sydvest for Almind kirke (nord for Kolding) udgravedes et stort nord-syd orienteret langhus med buede vægge fra lige omkring 800 e.Kr. Til gården hørte desuden to mindre økonomibygninger. Selve gårdsanlægget er sandsynligvis den yderste gård i den landsby, der er forgængeren for den nuværende Almind, der ligger placeret omkring kirken. Samme situation kan siges at forefindes i Viuf, lidt længere mod nord. Her foretog en af afdelingens største arkæologiske undersøgelser i 2007, idet et stort område til parcelhuse skulle udgraves inden byggemodningen. Området er placeret umiddelbart vest for Viuf kirke, og udgravningen har bidraget med væsentlig ny viden om landsbyernes udvikling fra vikingetid til middelalder. Da udgravningen fortsatte et godt stykke ind i 2008, vil de endelige resultater først foreligge næste år. Der er udgravet et imponerende langt hovedhus på 33 x 8 m. Husets stolper var gravet mere end 1 m ned under den nuværende overflade, hvilket antyder, at det kan have været en bygning i to etager. Til hovedbygningen hører adskillige økonomibygninger.

Ud over Viuf blev der også adskillige steder undersøgt bebyggelser fra middelalderen. Vest for Skodsbøl ved Broager udgravedes således et gårdsanlæg til en lille landsby fra 1200-årene, en landsby der øjensynlig var en af de mange små landsbyer, der blev nedlagt efter den sorte død ramte landet i midten af 1300-tallet. Der synes i hvert fald ikke at kunne knyttes et stednavn til bebyggelsen. Ved Margrethegård øst for Løjt Kirkeby, hvor afdelingen tidligere har udgravet dele af den tidlige middelalderlige forgænger for den nuværende landsby, undersøgtes et gårdsanlæg fra nyere tid og op i 1800-tallet. Der var her tale om selve gården Margrethegård, der altså viste sig at have aner tilbage til 1600-tallet.

Bevaring og registrering

I august 2007 underskrev afdelingen en aftale med Kulturarvsstyrelsen om, at afdelingen skal varetage tilsynet med de fredede fortidsminder i de fire sønderjyske kommuner samt i Kolding og Fredericia Kommuner. Styrelsen uddelte tilsynet til 10 museer over hele landet, og afdelingen i Haderslev skal ifølge kontrakten igennem de næste fem år besøge samtlige fredede fortidsminder i de seks kommuner, i alt omkring 2500 fortidsminder.

Afdelingen har fortsat sin registrering af genstande fra nyere tid, således at stort set hele samlingen ved årets slutning var registreret. Den elektroniske registrering af oldsagssamlingen afventer endnu Kulturarvsstyrelsens initiativer på området, men er dog indledt, idet Regin benyttes, skønt det ikke er ideelt. Derimod har afdelingen købt en andel i det fællesmuseale MUD-program. Arbejdet forventes at resultere i et brugbart program, som vi kan tage i anvendelse fra 2008. Museumsinspektør Hans Chr. H. Andersen deltog desuden i et udvalg nedsat af Kulturarvsstyrelsen som backing-gruppe for de personer, der arbejder med udarbejdelsen af et nyt program til registrering af jordfaste fortidsminder og fredede fortidsminder, det såkaldte 4F.

Forskning

Museumsinspektør Anne Birgitte Sørensen fortsatte arbejdet med at udarbejde manuskript til en bog om middelalderbebyggelsen ved Østergård nær Hyrup. I løbet af året blev grafikerens Nicole Kossmers fra Hamborg ansat til at udføre størstedelen af tegningerne til publikationen. Museumsinspektør Silke Eisenschmidt holdt en pause i sit arbejde med at publicere offerkeramikken fra storstensgravene ved Rinkenæs, idet afdelingen i samarbejde med Archäologisches Landesmuseum på Gottorp Slot ansatte hende til at færdiggøre en publikation af vikingetidens gravene ved Hedeby. Projektet skal føre til en bogudgivelse i slutningen af 2008. Afdelingens nestor, museumsinspektør Erik Jørgensen, arbejdede endvidere med at samle fundene fra enkeltgravskultur i Nordslesvig med henblik på at udgive en bog om emnet. I slutningen af 2006 havde Kulturarvsstyrelsen givet midler til et to-årigt projekt med fokus på C14-dateringer af hustomter hovedsageligt fra jernalder, vikingetid og middelalder. Hovedsigtet med projektet var at udvikle en statistisk holdbar metode til datering af hustomter. Projektet startede med et antal analyser i 2007 og skal afsluttes med en konference om emnet i 2008.

Formidling

Skrydstrupkvinden var udstillet i den permanente udstilling, hvor sølvtøjs-samlingen var fjernet for at give plads til hende, Nybølmanden samt en stor særudstilling om livet og troen i ældre bronzealder. Udstillingen trak mange besøgende, og rigtig mange skoleklasser og børnehaver stiftede bekendtskab med bronzealderens samfund gennem udstillingen og de særarrangementer, der blev arrangeret for specielt børnene. Da Skrydstrupkvinden skulle rejse tilbage til Nationalmuseet for at indgå i deres nye oldtidsudstilling, fik afdelingen bevilliget 450.000 kr. af Kulturarvsstyrelsen til at få fremstillet en digital, tredimensional udgave af hende, således at hun fortsat på en eller anden måde kan indgå i vores permanente udstilling. Ellers arbejdede afdelingens nye formidlingsinspektør, Merete Essenbæk, der tiltrådte 1. februar, året igennem med at få etableret en skoletjeneste. Det er et langt og sejt træk, ikke mindst da skoler og børnehaver ikke længere har midler til at rejse langt, men igennem året blev det til en hel række arrangementer hovedsageligt rettet mod børn. Derudover deltog afdelingen i markeringen af Skalks 50-års fødselsdag med 5 foredrag rundt omkring i landsdelen.

Personalia

1. januar 2007 blev Lennart S. Madsen ansat som overinspektør på afdelingen, idet Orla Madsen i 2006 var blevet direktør for Museum Sønderjylland. Den 1. april ansattes derfor Hans Chr. H. Andersen som museumsinspektør med ansvar for arbejdet med museumslovens kapitel 8. I løbet af efteråret ansattes Tenna Kristensen til at varetage arbejdet med besigtigelsen af de fredede fortidsminder og Lilian Matthes til at varetage arbejdet med museets indføring af genstande i REGIN.

Historie og etnologi v. Peter Dragsbo

En af de vigtigste opgaver for Museum Sønderjyllands historiske og etnologiske afdelinger i 2007 var at få virkeliggjort de mange projektidéer, der i begyndelsen af 2006 var indskrevet i museets arbejdsplan for 2007–2010. En opgørelse pr. 1. januar 2008 viste da også, at forsknings- og undersøgelsesarbejdet var i god gænge. Af lidt over 60 forskellige tidsbegrænsede eller løbende projekter var nær ved 50 blevet igangsat, og mange af disse endda afsluttet med udstilling, publikation eller artikler. I 2008 og de kommende år bliver det opgaven at skabe stadig større helhed i museets historiske og etnologiske arbejde. En af opgaverne bliver at sikre koordination og kvalitet i forskningen gennem faglige diskussioner og fælles bedømmelse af ansøgninger til Kulturarvsstyrelsen og andre forskningsmidler.

Nye museumspektiver

En af de store projektopgaver har været forberedelserne til en flytning af Kulturhistorie Aabenraa til et nyt kultur- og museumsområde. Det gamle søfartsmuseum er nedslidt, og den store samling trænger til et nyt hjem. Samtidig er det blevet besluttet at skifte fokus fra søfarten alene til hele området transport af varer, personer og ideer. Denne vinkel er unik i dansk sammenhæng, og Museum Sønderjyllands meget store samlinger kan sagtens bære en udvidelse af temaet. I den forbindelse har to af museets afdelinger i Aabenraa (Kulturhistorie Aabenraa og Kunstmuseet Brundlund Slot) samarbejdet om en idé til et kulturcentrum i området omkring Brundlund Slot, som omfatter både de to museer, bibliotek, kulturhus, turistbureau og en stor særudstillingssal, der skal betjene hele regionen. Projektet blev i 2007 fremsat som en første idéskitse med navnet: *Kulturen i Aabenraa*. Oplægget fik en rosende modtagelse blandt erhvervsliv, borgere og politikere.

Også for afdelingerne Kulturhistorie Sønderborg Slot og Kulturhistorie Tønder byder fremtiden på nye udfordringer som følge af den stadigt skærpede profilering inden for Museum Sønderjylland. På Sønderborg Slot (som i alle museets afdelinger i øvrigt) har både bestyrelse og lokalråd godkendt en nedprioritering af særudstillingsaktiviteten til fordel for en rullende fornyelse af de permanente historiske og kulturhistoriske udstillinger. De første skridt frem mod nye udstillinger blev taget med Christian II-udstillingen i 2006 og *Fejder om fortiden* 2007. Også i Tønder skal der på udstillings- og bygningsområdet tages højde for afdelingens udbyggede ansvar for den sønderjyske materielle kultur. Og endelig skal de kulturhistoriske afdelinger i de fire kommuner løse opgaven med, trods specialiseringen, at sikre introduktion til by og egn gennem særlige lokalafdelinger, jf. Bymuseet i Haderslev, Vadehavsudstillingen på Højer Mølle eller Sønderborg-udstillingen på Kulturhistorie Sønderborg Slot.

En anden milepæl var færdiggørelsen og indvielsen af den genbyggede danske skanse på Historiecenter Dybbøl Banke. Rekonstruktionen af en dansk skanse fra 1863–64 skete på grundlag af grundige studier af både hærens arkivalier, gamle fotografier og beretninger samt udgravninger på stedet. Rekonstruktionen omfattede dels en udvidet skanse med voldgrave og rullebro, dels bygning af to krudtmagasiner og et stort blokhus. Den genbyggede skan-

Den 17. juni 2007 åbnede HM Dronningen den store rekonstruerede skanse ved Historiecenter Dybbøl Banke. Skansen bruges til Historiecenterets formidling af krigens hverdag og til genoprettelse af kampene den 18. april 1864. Til venstre for Dronningen ses Museum Sønderjyllands bestyrelsesformand, Jens Møller. Foto: Museum Sønderjylland.

se har givet Historiecenteret et vældigt spænd af nye muligheder for formidling og aktiviteter. Bl.a. er i 2007 påbegyndt et forsøgsprojekt med formidling via mobiltelefon i det nye anlæg. Samtidig danner det nye anlæg udgangspunkt for en forståelse af skanserester og kulturspor ude i Dybbøllandskabet, og Landskabsformidlingen ved Historiecenteret vil i de kommende år bl.a. fokusere på en bedre forbindelse mellem center og landskab.

Et museum engageret i kulturarven

De etnologiske og historiske afdelinger i Museum Sønderjylland har i 2007 fortsat været aktive inden for bygnings- og landskabsbevaringen som følge af det lovpligtige arbejde med museumslovens kapitel 8. Meddelelserne om nedrivninger og ombygninger fra de fire kommuner er af vekslende kvalitet, og kun, hvor der som følge af bygningers status som bevaringsværdige i kommuneplanen gives en offentlighedsfrist for nedrivning, når afdelingerne at få foretaget en dokumentation. Det væsentlige arbejde ligger derfor i udtalelser i forbindelse med tilsendte lokalplanforslag og miljøscreeninger. Især de sidstnævnte giver afdelingerne lejlighed til at fremkomme med synspunkter, der kan medtages inden offentliggørelse af lokalplanforslag.

Lige så vigtigt er det, at afdelingerne aktivt samarbejder med de kommunale planmyndigheder om kulturarven. Arkæologi Haderslev er blevet inddraget i arbejdet med at udvikle kulturarven som led i Haderslevs status som »kulturarvskommune« siden 2006. Også i Sønderborg Kommune har Kulturhistorie Sønderborg Slot samarbejdet med Plan & Udvikling om kulturarvsindsatsen, forslag til kulturarvspolitik og samarbejde om formidling af kulturhistorisk viden til kommunens embedsmænd gennem eftermiddagskurser og byvandring. Kulturhistorie Tønder har arbejdet med udarbejdelsen af Kulturarvsstyrelsens Vadehavsatlas og med en evt. etablering af en nationalpark i Vadehavsområdet. Endelig har Kim Furdal, Peter Dragsbo og Inger Lauridsen gennem deltagelse i Kulturmiljørådets arbejde været engageret i en række bevaringssager i Sønderjylland, bl.a. truede byhuse, offentlige bygninger, præstegårde, landbrugsejendomme, industribygninger mv.

Til styrkelse af Museum Sønderjyllands arbejde med kulturarven besluttede museet i 2007 at etablere et Kontor for Bygningskultur fra 1. januar 2008. Kontoret, der har overinspektør Kim Furdal som faglig ansvarlig og arkitekt Flemming Sørensen som daglig leder, skal først og fremmest styrke museets indsats omkring den byggede kulturarv.

Forskning og undersøgelser

På Kulturhistorie Sønderborg Slot har forskningsindsatsen i 2007 været koncentreret om projektet med de danske byers byplan- og bebyggelsesudvikling i 1900-tallet og det fortsatte arbejde med dels danske erindringssteder og mindesmærker, dels regional og national identitet samt industriundersøgelserne på Cathrinesminde Teglværk.

Til projektet om de danske byer blev overinspektør Peter Dragsbo frikøbt i 6 1/2 måned ved en bevilling fra Farumgaardfonden. Baggrunden for projektet var et ønske om, efter mange års studier af enkelte byers nyere udvikling, at skaffe et landsdækkende overblik over hovedlinjerne i de danske byers nyere byplan og bebyggelse. Fokus lå her især på forstæderne, som endnu i høj grad mangler at få skrevet deres historie. Resultatet blev to manuskripter. Det ene, *Forstaden har en historie*, udgives i efteråret 2008 af Museum Sønderjylland med støtte fra en række fonde. Det andet, *Den moderne byplanlægnings fødsel 1900–1960*, udgives i begyndelsen af 2009 af Dansk Byplanlaboratorium i Byplanhistorisk Selskabs skriftrække.

Museumsinspektør Inge Adriansens undersøgelser af danske erindringssteder omfatter monumenter, mindesmærker og mødesteder over hele landet. I 2007 er der især blevet arbejdet i Sønderjylland, da Inge Adriansen var konstitueret overinspektør under Peter Dragsbos orlov. I fortsættelse af den tidligere gennemførte landsdækkende registrering af monumenter og mindesteder i Danmark (et samarbejde med Kulturarvsstyrelsen, se: www.monument.dk) blev der i 2007 gennemført en særlig registrering af mindesmærker for 1. Verdenskrig i Sønderjylland for en særbevilling fra Kulturarvsstyrelsen. For den faglige tilrettelæggelse stod Inge Adriansen sammen med cand.mag. Martin Franke, mens den omfattende registrering i »marken« blev gennemført af Verner Meier og Holger Jørgensen. En første sammenlignende analyse af de ca. 110 krigsmindesmærker fra 1. Verdenskrig, som findes spredt over hele lands-

delen, er blevet publiceret i en svensk bog: *Minnesmärken. At tolka det förflutna og besvärja framtiden*.

Arbejdet med national identitet og nationalkarakterer er foreløbigt blevet afrundet med to publikationer, dels et afsnit om national identitet til en ny lærebog i historie til gymnasiet, dels et bidrag om danskerne til en international publikation *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Ligeledes er der lavet status og sat et foreløbigt punktum for undersøgelsen over regional identitet med museets årbog: *Sønderjyllandsbilleder eller selvoportætter?*, som Inge Adriansen redigerede sammen med Karen Margrethe Pedersen, Institut for Grænseregionsforskning. Endelig er en analyse af de skiftende værditilskrivelser af Dybbøl blevet afsluttet med en længere artikel i *Kieler Blätter für Volkskunde*: »Die 12 Metamorphosen von Düppel – eine Kulturlandschaft im Dienst der Erinnerungs-politik«.

2007 var også året, hvor første fase af projektet *Leben in der Minderheit – Mindretalsliv* blev lanceret. Projektet, der er et samarbejde mellem Museum Sønderjylland og en række partnere i grænselandet var på en måde en milepæl i det grænseoverskridende samarbejde, idet der ikke før har været etableret et sådant fællesprojekt mellem mindretal og flertal. I 2007 bevilgede Kulturarvsstyrelsen 150.000 kr. til igangsætning af projektet. Disse penge er dels brugt til start på en permanent mindretalsudstilling på Danevirke Museum og til bearbejdning af erindringer på Archiv/Historische Forschungsstelle der deutschen Volksgruppe i Aabenraa, dels til køb af en EU-konsulent med henblik på ansøgning om millionbevilling fra Interreg IVa-programmet i 2008.

På Cathrinesminde Teglværk har projektmedarbejder Kirsten H. Clausen fortsat arbejdet med belysning af den nyeste industrihistorie i Sønderjylland, et projekt, der var støttet af Kulturarvsstyrelsen. 12 forskellige virksomheder er blevet besøgt, og ud over interviews er der også identificeret genstande, der på den kommende industrihistoriske udstilling på Cathrinesminde kan repræsentere centrale aspekter af virksomhedernes liv, produktion eller produkter. Endvidere er der for en særbevilling fra DONG påbegyndt en undersøgelse af Sønderjyllands Højspændingsværk i Aabenraa med fokus på virksomhedens særlige karakter og kultur i perioden efter 1945.

Kulturhistorie Aabenraa har i 2006–2007 arbejdet med temaet *Den ny søfartshistorie*. Titlen henviser til en tendens i nyere humanistisk forskning, hvor traditionel økonomisk/materiel historietækning gennem påvirkning fra sprogvidenskaberne omdannes til nye interessante videnskabelige vinkler.

Den maritime historie har ofte været historien om stærke mænd. I sommeren 2007 indledtes et projekt om havneprostitutionen i de sønderjyske havnebyer, hvor afdelingen prøver at behandle bagsiden af medaljen. Projektet forsøger at undersøge, om den postulerede sammenhæng mellem søfartserhvervene og prostitution er rigtig. Dette gøres ved at undersøge omfanget af erhvervet i de tre sønderjyske havnebyer og ved at undersøge den litterære og folkelige trope om sømanden og luderer. Projektet forventes afsluttet i løbet af 2009.

I 2007 færdiggjorde Kulturhistorie Tønder en undersøgelse om kvægslagting på Tøndereggen, støttet af Kulturarvsstyrelsen med 155.000 kr. To histo-

rikere blev ansat i en periode til dette arbejdes udførelse. Det er tanken senere at søge midler til at få undersøgelsen publiceret. Derudover har forskningen været koncentreret om afdelingens samlinger og særlige genstandsgrupper: kniplinger, fliser, sølv mv. På ISL Lokalhistorie har forskningsindsatsen i 2007 især været koncentreret om lokalhistoriens rolle og historie i Sønderjylland. Som et led i dette projekt har Kim Furdal arbejdet videre med den internationale forskning om begreber som »sted«, »identitet«, »hjemstavns« og »hjemstavns historie«. Om emnet har Kim Furdal bl.a. skrevet artiklen »Et kærligt blik på hjemstavnen« i *Sønderjyllandsbilleder*. Desuden har han skrevet artikler om temaet i *Sønderjyske årbøger* samt artikler om lokalhistorie nord og syd for Kongeåen (bl.a. en artikel om Askov Højskoles centrale rolle i denne sammenhæng) i *Sønderjysk Månedsskrift* 2007. Desuden har Kim Furdal arbejdet videre med Aabenraas byplan- og bebyggelsesudvikling efter 1920 (et projekt, der udførtes i samarbejde med Peter Dragsbos generelle forstadsprojekt). Her har Kim Furdal bl.a. foretaget arkivundersøgelser af statslåns husene 1921–1960 og befolkningssammenlægningen i byens kvarterer gennem perioden. Kim Furdal deltager desuden i det sønderjyske forskningsnetværk inden for Statens Arkiver, som i 2009 udgiver en bog om centrale aspekter af Sønderjyllands historie 1945–1973.

Samlingerne

Den absolut største gave til Kulturhistorie Sønderborg Slot i 2007 var overdragelsen af Den Cumberlandiske Samling fra Det Danske Kunstindustrimuseum. Den enestående samling af slesvig-holstensk kunsthåndværk fra 15–1600-tallet, som i sin tid var samlet af kunstmaleren C.C. Magnussen, men siden købt til det danske kongehus og overgivet til Kunstindustrimuseet, blev i sin helhed vist på Sønderborg Slot i renæssanceåret 2006. Med overdragelsen er denne unikke samling med sin spændende nationalhistoriske fortælling nu igen hjemme i grænselandet og er nu en del af de permanente udstillinger.

I 2007 igangsattes desuden det store projekt med kopieringen af Christian 3. og Dronning Dorotheas anetavler under udførelse af konservator Tomas Lahoda. Kopieringen sker i en af udstillingssalene på Frederiksborgmuseet, hvor de originale anetavler befinder sig, og den første tavle forventes opsat i Slotskirken i sommeren 2008; den næste i sommeren 2009. Projektets gennemførelse skyldes en storstilet bevilling fra OAK Foundation Danmark.

Kulturhistorie Aabenraa erhvervede i 2007 en del nye genstande. Heraf var over halvdelen knyttet til afdelingens forskningsprojekt i 1980'erne om søens kvinder, hvor man tidligere har oparbejdet en stor viden og dokumentation i museets arkiver. Derudover erhvervedes genstande fra familierne Bendixen og Styding, der spillede en stor rolle i Ole Mørkegårds forskning i søfartsslægterne på Løjt Land. Endelig modtog afdelingen fem helt særlige genstande, som stammede fra en sønderjyde, der omkring år 1900 gjorde tjeneste i Namibia som jagersoldat i de kejserlige tyske tropper. Med sig hjem fra turen medbragte han sin tropehjelm og en række etnografika, som nu er optaget i museets samling.

Kulturhistorie Tønder har i 2007 forsøgt at begrænse tilkomsten af genstande til museet i forbindelse med, at det regionale aspekt omkring museets

indsamlingsfelter fastlægges. De indsamlede genstande i 2007 består derfor mest i enkeltgenstande, som udbygger museets viden om afdelingens traditionelle ansvarsområder. En af disse er et maleri forestillende kniplingshandler Jens Wulff (1784–1858) fra Brede Sogn. Et andet eksempel er to unikasmykker, kniplet i sølv og guldtråd, skabt af guldsmeden Hanne Behrens, som museet afholdt en større retrospektiv udstilling med i forbindelse med kniplingsfestivalen i 2007. Værkerne blev skænket af kunstneren selv og Ny Carlsberg-fondet.

Arbejdet med samlingerne i ISL Lokalhistorie har især været præget af problemet med voldsomme eddikesyreproblemer i Holger og Peter Clausens negativsamling. For at løse problemerne har der været ansat en ekstra medarbejder i syv måneder til at udskille og kassere de nedbrudte negativer og emballere dem, som stadig kan reddes. På trods af dette lykkedes det kun at komme igennem godt 10 % af samlingen. Sidst på året blev der anskaffet to fryserne, der i begyndelsen af 2008 er blevet suppleret med yderligere to, så negativerne kan nedfryses efter vakuumpakning. Udviklingen af eddikesyre smitter og nedbryder negativer i løbet af 3–5 år. Det er derfor en hastesag at få løst problemet, som også er begyndt at dukke op i andre kulturbevarende institutioner som Det kongelige Bibliotek, Vejle Byhistoriske Arkiv og Stadsarkiv og Byarkivet i Horsens. ISL Lokalhistorie vil nu arbejde på at skaffe eksternt finansiering til at sikre hovedparten af den fotografiske kulturarv fra Aabenraa købstad.

Til afdelingen er der i årets løb indkommet 95 afleveringer. Blandt de større afleveringer kan nævnes syv flyttekasser med billeder fra *Aabenraa Ugeavis* og tre arkivskabe med billeder fra *Flensborg Avis*. Det er dog ikke mængden, som er afgørende for, hvorvidt der er tale om en god og spændende aflevering. Fra Jesper Bo Bojesen modtog afdelingen således to meget smukke digitale billeder af tre stole, der har stået på C.F. Hansens nyopførte rådhus i Aabenraa umiddelbart efter opførelsen af rådhuset i 1830, og fra den tidligere leder af Anne Gydebæks Fritidshjem i Aabenraa, Ove Schaadt, er der modtaget en større samling fotos fra institutionens dagligdag fra midt i 1950'erne og frem til i dag. En del af lysbillederne fra sidste halvdel af 1950'erne er formentlig de ældste farvedias i afdelingens samlinger.

Registrering og bevaring

Museets projekt med inddatering i »Museernes Samlinger« af Museum Sønderjyllands forsknings- og undersøgelsesprojekter på sagsniveau fortsatte i 2007. Projektet udføres på Museum Kulturhistorie Sønderjylland Sønderborg Slot af cand.mag. Martin Franke. Museets projekt med inddatering af samlingerne i afdelingerne i Aabenraa og Tønder fra registreringskort til Regin er fortsat i 2007. I 2007 lykkedes det Museum Sønderjylland at skaffe penge til en indscanning af blå kort fra Kulturhistorie Tønder på Regin. Det vil således blive muligt i begyndelsen af 2008 at få alle afdelingens genstande på Regin, hvis scanningsprojektet forløber uden problemer. Samtidig har Kulturhistorie Aabenraa siden 2005 været i gang med en massiv indsats for at modernisere museets registreringer. 2007 var første år, hvor museet praktiserede 100 % sagsstyring i Regin. Dette har været en massiv succes, og på trods af systemets

problemer har inspektørernes daglige arbejde i Regin som en faglig platform givet en kvalitativt bedre og mere ordentlig sagsbehandling. Sideløbende med dette har afdelingen forsøgt at bringe de gamle registreringer ind i Regin.

Den største konserveringsopgave på Kulturhistorie Sønderborg Slot i 2007 var påbegyndelsen af konservering af dele af den Cumberlandiske Samling for en bevilling fra Kulturarvsstyrelsens midler til sikring af ENB-kulturarv (Enestående National Betydning) på over 1 million kroner. Dette arbejde er nu under udførelse på Nordjyllands Konserveringsværksted, der er eksperter i møbelrestauration. Også Kulturhistorie Tønder fik i 2007 støtte fra Kulturarvsstyrelsens ENB-midler til restaurering af fem stykker kniplinger, som gennemføres i første halvdel af 2008.

For ISL Lokalhistorie spiller den digitale kulturarv en stadig større rolle i afdelingens arbejde. Der er ikke foretaget nogen optælling af afdelingens samlinger af digitale billeder, film og lyd, men formentlig drejer det sig om godt 1 terabyte (1.000 gigabyte) på nuværende tidspunkt. Løbende sker der en forøgelse gennem såvel afleveringer som afdelingens egen produktion. ISL's egne erfaringer har, som også forskningen har påvist, dokumenteret, at optiske lagringsmedier som cd'er og dvd'er er ekstremt dårlige medier til langtidslagring af digital information. Det er derfor glædeligt, at der i 2007 blev taget det første afgørende skridt til etablering af et fælles it-system med plads til bl.a. denne del af den sønderjyske kulturarv.

Efter i en årrække at have anvendt afdelingens eget billeddataprogram Picard, hvor der nu ligger godt 22.000 billedregistreringer, gik afdelingen i 2008 over til at registrere sine billeder i Arkibas.

Formidling

Det største udstillingsprojekt på afdelingen Kulturhistorie Sønderborg Slot i 2007 var åbningen af den nye permanente udstilling *Fejder om fortiden* i tre rum på 1. sal. Den blev åbnet den 1. september 2007 af HKH Prins Joachim. Udstillingen viser på én gang oldtidsmindernes betydning for den sønderjyske museumshistorie og de sønderjyske oldtidsfund og fortidsminders efterliv, dels som katekese mellem danske og tyske historietolkninger, dels som uopslidelige symboler for politik, kunst og turistindustri. Af andre udstillinger i årets løb kan nævnes *Maskin Kraft* i forbindelse med den maritime festival i Sønderborg samt udstillingen med kunstneren Ken Denning i samarbejde med Sønderborg Kunstforening.

På Catherinesminde Teglværk handlede sommerens udstilling om *Sønderjyske Motorfabrikanten*, hvor sønderjysk producerede motorer og fabrikanten præsenteredes i samarbejde med motorsamlere Kaj Woelke og Aabenraa Motorfabrik. Udstillingen blev ledsaget af en webudstilling, som stadig kan ses på museets hjemmeside. I forbindelse med udstillingen afholdtes 15.-16. september en motorfestival i lighed med i 2005, hvor danske og tyske samlere præsenterede og kørte med gamle stationære og marinemotorer. Endvidere viste teglværksmuseet i foråret fotografen Janne Klerks fotografier af dansk teglarkitektur til Hans Edvard Nørregaard-Nielsens bog *Magt og dragt*, ligesom der traditionen tro var påskeudstilling med Broagerlands Kunstforening.

Kulturhistorie Aabenraa viste i foråret en udstilling om folkelige forestillin-

ger om døden i det 19. århundrede. Udstillingen, der illustrerede fortællinger indsamlet af folkemindeforskere gennem tiderne, var lavet af folkloristerne Nina M. Wittendorff, Lone Rée Milkær og Sarah Kjær. Udstillingen var dels interessant i egen ret, men var også en symbolsk afslutning på Birgitte Kraghs mangeårige arbejde med dødens kulturhistorie på museet i Aabenraa.

Normalt bygger man jo udstillinger på museerne, men da udstillingsbygningen i Aabenraa pga. byggearbejder på nabogrundene ikke er i topform, gik afdelingen i 2007 på gaden. Både i forbindelse med Træskibssammenslutningens pinsesestævne i Aabenraa og Fyn Rundt for gamle Træskibe, der gæstede Haderslev, havde afdelingen en mobiludstilling om Sønderjyllands søfartshistorie på plads på kajen. Udstillingerne blev godt modtaget af et stort publikum, men især på kajen i Aabenraa fik vi erfaringer med problemerne med at kombinere mobilmuseer og regnvej.

Sommerudstillingen *Fyrretyve fortællinger om Sønderjyllands Søfartshistorie* var en udstilling, hvor afdelingen havde hentet maritime genstande fra de andre afdelinger for at vise søfartshistoriens betydning for hele Sønderjylland. I oktober udstillede en af Danmarks få internationale marinemalere, den tidligere havnefoged i Sønderborg, Lass Andersen, som viste et bredt udvalg af billeder. Den malende havnefoged er en institution i den maritime verden, og i forbindelse med udstillingen skærkede maleren et billede af »Dannebrog« ved kaj ud for Sønderborg Slot til museet.

Julen er noget specielt på »Sønderjyllands Julemuseum« i Aabenraa. I år kastede museet sig ud i et samarbejde med Aabenraa Shopping. Grundideen var at lade historien om de steder, som søfartsbyen tidligere havde været i kontakt med, være basis for byens markedsføring, som dermed fik et autentisk tema, samtidig med at afdelingen fik sine fortællinger ud i byen. På gågaden kunne man spadsere fra USA til Italien, Kina og Rio de Janeiro – lande og steder, som har spillet en rolle i Aabenraas søfartshistorie. Samtidig satte småkagekonkurrence, Luciaoptog, konfektbagning og mere end tusind børn i alt til »Oldemors juletræ« sit præg på afdelingen. En festlig (men overhovedet ikke smagfuld) julebelysning af museet satte prikken over i'et og gav en del omtale.

Over det sidste år har en gruppe frivillige også gjort en kæmpe indsats med at gøre Jacob Michelsens Gård i Kolstrup klar til gæster. Der er blevet ryddet op, rengjort, og de interessanteste ting er trukket frem, så de er tilgængelige for alle, der kommer forbi. Huset er åbent for arrangementer et par gange om året og efter aftale. I forbindelse med de traditionelle bagedage vistest særligt interessante dele af gårdens samling frem for offentligheden.

Kulturhistorie Tønders udstillingsvirksomhed var i 2007 præget af kniplingsfestivalen, der afholdes hvert tredje år. Tekstilafdelingen Drøhses Hus bød derfor året igennem på ældre og nye kniplinger. Af de klassiske Tønderkniplinger valgte afdelingen at vise og kommentere den samling, som en kvinde fra Kolding, Emma Kyster, i 1930'erne donerede til Museet på Koldinghus, og som danner ryggraden i dette museums ret omfattende kniplings-samling. Udstillingen gav, som ovenfor nævnt, stof til en artikel i Koldingbogen, der udgives af Kolding Stadsarkiv. Desuden viste museet en retrospektiv udstilling om guldsmed Hanne Behrens, der er udlært i Tønder, og som i dag

er internationalt kendt på grund af sine meget fine arbejder i ædle metaller. Endelig bød Drøshes Hus på en udstilling med værker i moderne knipling, udført af den svenske kunsthåndværker Birgitta Hulterström.

I hovedbygningen blev der vist to nye udstillinger. Den ene viste Tønderkniplingerne som de ret enestående kunsthåndværksfrembringelser, de er. Den bestod udelukkende af kniplinger fra museets egne samlinger og fik titlen *Spindelvæv og drømme*. Den anden præsenterede en samling af meget fine udenlandske kniplinger, som en kvinde fra Sønderborg, der emigrerede til London efter 1864, samlede, måske under sit 30 år lange ophold i verdensbyen.

På Højer Mølle har der i de sidste 12 år været tradition for sommerudstilling i forbindelse med kniplingsfestival. Temaet i 2007 var en præsentation af den handel, der i 1700- og 1800-tallet foregik mellem de to rigsdele, Slesvig og Norge. Denne handel var repræsenteret ved genstande fra afdelingens samlinger, nemlig de norske glas fra glasværket Nøstetangen, der fra 1700-tallets midte til tabet af Norge i 1814 havde monopol på glasfremstilling i det danske rige, samt vind- og bilæggerovne fra norske jernværker. Den modsatte vej blev der ud over brødkorn solgt kniplinger, og udstillingen viste Tønderkniplinger, som museet havde lånt fra norske museer.

På Slesvigske Vognsamling i Haderslev blev der i anledning af Haderslev Håndværkerforenings 150 års jubilæum arrangeret en særudstilling om foreningen. Desuden arrangerede afdelingen en mindre udstilling med titlen *Karetmager i fortid og nutid* i anledning af, at den første karetmagerlærling i nyere tid, bl.a. i et samarbejde mellem Slesvigske Vognsamling og Museet på Hjerl Hede, havde færdiggjort sin uddannelse med veludført svendeproeve.

På Ehlerssamlingen i Haderslev forsøgte man som noget nyt at indrette et moderne pottemagerværksted, der har åbent på en lang række tidspunkter i løbet af højsæsonen. Keramiker Christina Friis har stået for fremstillingen af keramik i værkstedet, og det har været en stor succes med blandingen af det gamle lertøj med moderne keramik.

Publiceringer

Kulturhistorie Sønderborg Slots årbog sammen med Historisk Samfund for Als og Sundeved var *Fejder om fortiden – bogen bag udstillingen*, skrevet af Anne Katrine Gjerløff. Inge Adriansen har i årets løb publiceret forskellige artikler med temaer fra arbejdet med national symbolik og erindringssteder, som allerede er nævnt under undersøgelser. Desuden har hun skrevet en publikation, *Holger Danske – en lysende legende*, udgivet af Slots- og Ejendomsstyrelsen, og hun har bidraget med artiklen »Tekstiler med nationale budskaber« til et festskrift til overinspektør Birgitte Kjær, Den Gamle By. Endvidere har hun bidraget med artikler om kosttraditioner til publikationer udgivet af Museet på Koldinghus og Herregårdsmuseet Gammel Estrup.

Endelig resulterede Peter Dragsbos projekt om de danske byer i 1900-tallet i flere artikler om de danske parcelhuskvarterer, bl.a. i *Historien fortsætter* (udgivet af Bygningskultur Danmark) og *Weekendavisen*.

2007 var også året, hvor Cathrinesminde Teglværk af Kulturministeriet blev udpeget som et af Danmarks 25 industrihistoriske monumenter af national

interesse. Et fornemt resultat af en redningsaktion og museumsopbygning, som endnu i 1980'erne ikke var sikker på sin fremtid. Eneste andet industrimonument i Sønderjylland blev Danfoss-komplekset med Mads Clausens fødegård og første bygninger, de store udbygninger fra 1960'erne og 1970'erne samt den første arbejderby i Langesø. De 25 industrimonumenter blev i 2007 publiceret i det fornemme værk *Industri, Industri*, udgivet af Gads Forlag i samarbejde med Kulturarvsstyrelsen. Til bogen leveredes bidrag om teglværksejeren og Danfoss af Torben Vestergaard, Inge Adriansen og Peter Dragsbo. I tilknytning til bogen har Kulturarvsstyrelsen også lanceret en særskilt hjemmeside samt en kort film til TV2, og i begge var Cathrinesminde godt repræsenteret. Årbogen for Cathrinesminde Teglværk og støtteforeningen Cathrinesmindes Venner var i 2007 udgivelsen af Torben Vestergaard (red.): *Udsigter fra teglværksbyen Egersund*, en publikation med basis i to billedserier, optaget hhv. 1902–1905 af arkitekten R.J. Dethlefsen og 1962 af R. Møller.

Arbejdet på Kulturhistorie Aabenraa var i 2007 præget af de langsigtede planer, men afdelingens inspektører har dog skrevet mindre artikler, bl.a. om sønderjyske kirkeskibe, mundtlig historieformidling og Aabenraa Værft. Kulturhistorie Tønders to inspektører publicerede i 2007 nogle af deres forskningsemner gennem artikler til periodika. Elsemarie Dam-Jensen skrev således i løbet af året tre artikler om musiktraditioner og musikudøvelse på Tønderegnet. Desuden udgav hun en artikel om sønderjysk identitet til Museum Sønderjyllands årbog 2007, *Sønderjyllandsbilleder*. Inger Lauridsen skrev i løbet af året to artikler om kniplinger; en artikel om en kniplingshandler i Ballum i 1800-tallet i *Sønderjysk Månedsskrift*, og en artikel om ophavskvinden til kniplingssamlingen på Museet på Koldinghus til *Koldingbogen*. Desuden skrev hun en artikel om borgmester Carsten Richtsen i en bog om restaureringen af Richtsens Hus i Tønder, udgivet af Realdania. Endelig udgav museet en bog om guldsmeden Hanne Behrens i forbindelse med ovennævnte særudstilling.

Forskningen og formidlingen på ISL Lokalhistorie har i 2007 været berørt af arbejdet med etableringen af Museum Sønderjylland. Således måtte en planlagt bogudgivelse udskydes til 2008. *Sønderjysk Månedsskrift*, Danmarks eneste historiske månedsskrift, der udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, er dog fortsat afdelingens flagskib udadtil. I alt er det blevet til 34 artikler, et tilsvarende antal anmeldelser af aktuel litteratur om Sønderjylland samt seks korte bagsideartikler om forsiden af bladet. Kim Furdal har selv leveret en række af artiklerne og har også skrevet en længere række boganmeldelser både til månedsskriftet og til de lokalhistoriske foreningers tidskrift *Journalen*.

Aabenraa Byhistoriske Forening har i modsætning til de fleste andre steder i Sønderjylland ikke tidligere haft en lokalhistorisk årbog. Det blev ændret med udgivelsen af årbogen *Historier fra bybakken*, der udkom i november i det velkendte og illustrationsegnede kvartformat. Afdelingens overinspektør stod som ansvarshavende redaktør for årbogen, ligesom afdelingen har leveret hovedparten af illustrationerne til bogen. For at styrke formidlingen af kulturmiljøet i Aabenraa indgik afdelingen i slutningen af året tillige i et samarbejde

med Aabenraa Turistbureau og Aabenraa Kommune om udgivelse af foldere med vandreture i Aabenraa.

Som formand for Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland har Kim Furdal i årets løb redigeret tre hæfter i serien »Kulturmiljøer i Sønderjylland«: Peter Dragsbo: *Sønderjyske gårde*, Inger Lauridsen: *Sønderjysk arkitektur gennem 900 år* og Peter Dragsbo og Kim Furdal: *Fra degneskoler til centralskoler*. Alle tre hæfter udkom i begyndelsen af februar ved en præsentation på rådhuset i Aabenraa.

Øvrig formidling i pluk

En mere omfattende liste over museets øvrige formidling findes på hjemmesiden under årsberetning 2007. I foreliggende tilfælde er der udvalgt et mindre udpluk af et ellers meget aktivt år. Museumsinspektør Inge Adriansen holdt efter sin udnævnelse til adjungeret professor ved Syddansk Universitet tiltrædelsesforelæsning på Alsion i Sønderborg 6. november om regionale og nationale identiteter i krydsfelt.

Inden for de senere år har man flere steder forsøgt at lave erindringssteder rettet mod ældre demente, som ved at komme i fysisk kontakt med genstande, som de husker fra deres ungdom kan gives en positiv oplevelse. På Jacob Michelsens Gård i Kolstrup har vi et dynamisk rum, der har været rammen om det liv, som de to søstre Michelsen og deres slægt har haft i huset siden 1847. Det giver en varieret og rig genstandsmængde, som befinder sig i rum, hvis udseende ikke har forandret sig væsentligt gennem mange år. Afdelingen arbejder derfor bl.a. i samarbejde med Ove Dahl, Nørrebro Erindringscenter – Dansk Center for Reminiscens, med at skaffe den faglighed og viden, der skal til for konstruktivt at kunne bruge denne ressource i museets arbejde med svage ældre.

Som et nyt initiativ afholdt Kulturhistorie Tønder i samarbejde med Venneforeningen og de samvirkende danske museumsforeninger en kulturpolitisk konference, der samlede deltagere blandt beslutningstagere og kulturarbejdere fra hele landet. Det blev efter konferencen besluttet også at afholde en lignende konference i 2008. Desuden holdt museets inspektører en lang række foredrag i regionen i løbet af året, ligesom de arrangerer kulturhistoriske vandring i det åbne landskab.

Personalia

Kulturhistorie Aabenraa fik i 2006 en ny museumsinspektør. Historikeren MA Stefanie Robl, som blandt andet har en fortid på Schifffahrtsmuseum i Flensburg og på Universitetet i Kiel, har siden 1. maj været ansat på museet. I 2007 startede Hans-Ole Mørk som frivillig medarbejder ved ISL Lokalhistorie, hvor han arbejder to dage om ugen med registrering af billeder og aktuelt med klargøring af afdelingens samling af lydoptagelser, så disse kan lægges over på den nye server. På Konserveringsværkstedet er konservator Leif Vogensen blevet ansat som landsdækkende konsulent inden for stenkonservering.

Mindeord

Onsdag 4. juli 2007 døde tidligere museumsleder, mag.art. Birgitte Kragh efter længere tids sygdom. Da Birgitte kom til Aabenraa Museum som helt ung

etnolog i 1979, var hun den første professionelle leder af museet. Museet var langt fra moderne, men Birgittes energi og viden flyttede museet store skridt fremad. Ud over Birgittes store indsats for at bringe museet i Aabenraa op på et fagligt niveau vil hun fagligt først og fremmest blive husket for sine studier i dødens kulturhistorie. Hendes store arbejde kronedes i 2003 med udgivelsen af bogen *Til jord skal du blive – Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780–1990*. Og også på mange andre faglige områder var hun en kapacitet ikke bare i Aabenraa, men på nationalt niveau.

Birgittes arbejde på museet var præget af fagligt overskud, men desværre også af problemer med at overbevise omgivelserne om nødvendigheden af at forøge museets plads og ressourcer. For os der er på museet i dag, er det dog tydeligt, at hendes ånd og evner er nedlagt i mange af museets strukturer og genstande. Hendes arbejde vil for evig tid sætte sine spor i områdets kulturarv. Hendes sidste år på museet var præget af alvorlig sygdom, men det har været os en glæde, at hun også efter sin tilbagetræden i 2004 fortsatte med at komme på museet. Æret være hendes minde.

Kunst v. Katrine Kampe

Kunstmuseet Brundlund Slots samlinger har deres basis i Kunstnergaven 1920 – en samling af ældre og samtidig dansk kunst, som blev givet til de sønderjyske byer. I nyere tid er museets kunsthistoriske ansvarsområde blevet udvidet til at omfatte dels nyere nordeuropæisk kunst, dels dansk kunst efter 1920 med særlig fokus på kunst med relation til Sønderjylland. Det kunsthistoriske ansvarsområde omfatter dermed både en del med basis i landsdelens særlige kunst- og nationalhistorie, og en del udviklet som led i danske kunstmuseers nationale arbejdsdeling.

Udstillinger Brundlund Slot

Maleren C.W. Eckersberg har en særstatus på udstillingen, idet der blev vist 18 olieblade fra hans hånd. Et af værkerne har aldrig været vist på slottet før og havde dermed også nyhedens interesse. Samlingen af C.W. Eckersbergs blade har tidligere været på afdelingerne i Tønder, Sønderborg og Aabenraa og kan nu ses samlet på Kunstmuseet Brundlund Slot.

15 + 15 Nu også med farver. Grænselandsudstillingen skaber værker efter kunstmuseets samling. Til denne udstilling blev der også produceret en net-udstilling til hjemmesiden. 15 kunstnere fra sammenslutningen Grænselandsudstillingen har i løbet af sommeren 2006 arbejdet med at skabe et nyt værk, som går i dialog med et kunstværk fra kunstmuseets samling. På udstillingen, som fyldte hele slottet, blev de nye og de ældre kunstværker vist. Nogle kunstnere nåede langt tilbage i kunsthistorien og arbejdede med 1800-tallets kunst, andre med kunst fra det 20. århundrede, mens andre igen har forholdt sig til samtidens kunstnere. Alle kunstnerne har arbejdet med de udvalgte værker med forskellige indfaldsvinkler og tilstræbte at vise nye sider af deres udtryksform. Det kom der overraskende møder ud af, som satte nogle af kunstmuseets værker i et nyt lys og samtidig viste forbløffende nye kunstneriske sammenhænge.

Eksperimenter med Eckersberg. Børn fra Ny Aabenraa Kommune eksperimenterer med malerier af C.W. Eckersberg. Udstillingen var et resultat af et formidlingsprojekt med titlen »Eksperimenter med Eckersberg«, bød på lærerkursus, rundvisninger på slottet, valg af billede, arbejde på skolerne og udstillingstilrettelæggelse. Eleverne arbejdede med mobiler, collager, skulpturer, tegninger og maleri. Udstillingen bød på svævende sko, portrætter, trapper, frugter, slanger, skibe, nymfer, svævende dukkehuse, kærlighedsbreve, fodspor og værtshuse for blot at nævne nogle eksempler. 315 børn var i gang, og nogle lavede flere ting hver, så det myldrede med eksperimenter. Udstillingen var derfor et levende eksempel på børns fantasi og på stærk kunst fra Guldalderen, som er vedkommende, igangsættende og fantastisk.

Sønderjyllandsbilleder. Udstillingen var sammensat af værker fra museets samling lavet af kunstnere, som har relationer til Sønderjylland. Værkerne på udstillingen kunne opleves isoleret fra hinanden, og man kunne finde eksempler på erindringsbilleder fra 2. Verdenskrig, indre landskaber fra egnen og familielykke i Sønderjylland. Der var også eksempler på hjemstavnsbilleder med motiver fra Christiansfeld og Aabenraa, og på nye billedannelser med udgangspunkt i gamle billeder fra området.

Udpluk fra samlingen – godbidder af sønderjyske kunstnere. Udstillingen var skabt af følgende kunstnere: Jes Jacobsen, Jes Schrøder, H.W. Lauesen, Claus Carstensen, Kristian Dalgård Larsen, Franciska Clausen, Svend Wiig Hansen, Emil Nolde, Jeppe Madsen-Ohlsen, Maria Lüders Hansen, Torben Ebbesen, Jes Mogensen, Nikolaus Wehding, Dyke Johannesen og Jørgen Rømer. Der blev således vist både grafiske blade, skulpturer og malerier. Udplukket var specielt, fordi værkerne var hentet fra Museum Sønderjyllands store fælles kunstsamling og var derved et eksempel på, hvilken bredde og tyngde den sønderjyske kunstsamling har.

Kunstmuseet i Tønder

Kunstmuseet i Tønders egen samling er ikke permanente opsætninger, men kortvarige tematiske opsætninger, hvor der i 2007 vistes tre. En udstilling om landskabsmaleriet i et nordisk perspektiv; en udstilling med fokus på danske modernister og en kunstdebatudstilling med konfrontation mellem kunstværk og genstand fra hverdagslivet.

Stedløs med malerier af Vibeke Tøjner. Udstillingen omfattede ni store oliemalerier og en række papirværker med akvarel-, gouache- og tuschfarver. Tematisk lå Vibeke Tøjners udstilling i forlængelse af hendes to tidligere museumsudstillinger: *Landskabets hud* og *Landskabets rum*. Alle tre udstillinger tog deres afsæt i landskabet.

Untitled Room for Zoe med værker af Claus Carstensen. Med afsæt i sin sønderjyske barndom behandlede Claus Carstensen grænsepositioner i mere end geografisk forstand. Udstillingen samlede værker af Claus Carstensen retrospektivt med genstande og værker af både privat og offentlig betydning. Til

udstillingen skabte Claus Carstensen ti store malerier med baggrund i Muhammed-krisen.

Island Life med værker af Christina Hamre, Annesofie Sandal, Charlotte B. Johansen og Nanna Starck. Udstillingen var formet som én installation, der udfyldte hele Hal 1. Alle fire kunstnere udførte individuelle værker, som blev samlet til en enhed, der fokuserede på underholdningsindustriens indflydelse på billedassociation.

SUP, Søren Ulrik Petersen møbler og design. I forbindelse med Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønders årlige Stolens Dag i Vandtårnet arrangeredes en udstilling med en af samtidens unge møbelarkitekter, der former i et nutidigt sprog, som kan associeres til Hans J. Wegner. I 2007 valgtes Søren Ulrik Petersen, som præsenterede sine prisbelønnede arbejder.

Unødvendige billeder, Ken Denning. Ken Dennings udstilling tog udgangspunkt i skitser, fragmenter og andre dele af en kunstners forberedende arbejde til et kunstværk. Udstillingen lagde vægt på processen i et kunstværks tilblivelse og knyttede an til den samtidige udstilling *Island Life*.

Blodrummet, Ingvar Cronhammar. I anledning af Ingvar Cronhammars 60-års fødselsdag samledes danske kunstmuseer om at fejre ham samtidig mange steder, da hans monumentale værker ikke lod sig vise på et sted. I Tønder vistest museets eget værk »Blodrummet« i Pumpehusets Fliserummet, der til lejligheden var blevet istandsat.

Kunst på afdelingen Arkæologi Haderslev

Charlotte von Krogh (1827–1913) levede størstedelen af sit liv i Haderslev. Museets afdeling i byen ejer den største samling af hendes malerier. I et tæt samarbejde med museet i Husum og Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek i Kiel arrangeredes en stor retrospektiv udstilling af hendes værker. Godt 50 malerier fra hendes tidligste arbejder udført i 1850'erne og frem til de seneste fra 1913 var det lykkedes at fremskaffe til udstillingen, der blev vist både i Husum, Haderslev og Kiel. Til udstillingen udgav afdelingen i Haderslev en tosproget bog om malerinden, skrevet af kunsthistorikeren Dörte Nicolaisen fra Holland og med bidrag af Bärbel Manitz og Hans Schultz Hansen. I et samarbejde med Haderslev Kunstforening og Danske Kirkedage 2007 arrangeredes desuden en stor udstilling med værker af kunstneren Maja Lisa Engelhardt – en udstilling, hvor kunstneren selv havde udvalgt værkerne. Udstillingen hang i små to måneder og blev meget velbesøgt, ikke mindst under Danske Kirkedage, der fandt sted i Haderslev. Til udstillingen udgav afdelingen et katalog med titlen *Tilstedeværelse*, skrevet af Nils Ohrt.

Indsamling

I 2007 er der foretaget følgende erhvervelser: Dan Thuesen: to blyantstegninger; Toroddur Poulsen: 12 litografier; Vibeke Tøjner: ti gouacher; Hanne Knudsdatter: to litografier; Povl Schrøder: en pastel; Anders Zorn: et faksimiletryk; Karen

Ihle / Jens Eliassen: to ringe. Desuden Jes Mogensen: »En maler kom forbi«, olie på lærred, 2001, som blev erhvervet med støtte fra Ny Carlsbergfondet.

Forskning

På Kunstmuseet Brundlund Slot havde Katrine Kampe skiveorlov i maj 2007 og sad på San Cataldo i Amalfi, idet fonden havde bevilliget et stipendium til arbejdet med den sønderjyske kunster Jeppe Madsen Ohlsen. Arbejdet blev ikke tilendebragt, men en måneds intenst fokus på bogen om maleren fik arbejdet til at skride fremad. I forbindelse med Kunstmuseet i Tønders udstilling af den finske kunstner Akseli-Gallén-Kallela i 2008 har museumsinspektør Anne Blond i 2007 afsluttet redigering af udstillingens katalog samt besøgt Finland i forbindelse med forskningsarbejde til en udstilling i 2010. Museumsinspektør Ole Jul har i 2007 afsluttet research til et forskningsprojekt, der skal munde ud i en særudstilling i 2009 om maleren Jens Søndergaard, hvis arbejde sættes ind i en hidtil ikke belyst nordisk vinkel.

Registrering

På Kunstmuseet Brundlund Slot er arbejdet med at overføre registreringsoplysningerne til Regin-systemet påbegyndt i slutningen af året. Museumsinspektør Anne Blond har deltaget i KUAS' kurser vedrørende overførsel af registrant til system Regin. Forarbejdet blev færdiggjort med udgangen af 2007, og selve overførslen vil være tilendebragt ved udgangen af 2008. Museumsassistent John Solager har foretaget en komplet digitalfotografering af kunstmuseets samling. Fotograferingen er tænkt dels som en visuel registrant, dels med henblik på etablering af katalog på kunstmuseets hjemmeside for publikumssøgning samt undervisningsbrug.

Publikationer

Henrik Wivel m.fl.: *Vibeke Tøjner »Stedløs«*, Tønder 2007.

Peter Laugesen m.fl.: *Cronhammar på danske kunstmuseer* i samarbejde med ARoS, Bornholms Kunstmuseum, Herning Kunstmuseum, Trapholt, Køge Skit-sesamling, Fyns Kunstmuseum og Statens Museum for Kunst, København 2007.

Camilla Jalving og Martin Zerlang: *Island Life*, Tønder 2007.

Ken Denning: *Unødvendige billeder*, Aprostrof, København/Kunstmuseet i Tønder, 2007.

Claus Carstensen m.fl.: *Untitled Room for Zoe*, Tønder 2007.

En udførlig årsberetning for hele Museum Sønderjylland findes på hjemmesiden www.museum-sonderjylland.dk

Institut for Grænseregionsforskning

Institut for Grænseregionsforskning er et tværfagligt institut under Det Samfundsvidenskabelige Fakultet ved Syddansk Universitet. Det har til huse på Alsion, Syddansk Universitets campus i Sønderborg. Der var pr. 1. maj 2008 ansat 16 forskere og to teknisk-administrative medarbejdere.

Institut for Grænseregionsforskning har en bred forskningsprofil, der spænder fra erhvervsøkonomi over regional udvikling og økonomi til kultur, sprog

Som en følge af fusionen med Syddansk Universitet flyttede Institut for Grænseforskning i 2007 fra de beskedne lokaler i Persillegade i Aabenraa til Sønderborgs nye vartegn Alsion. På billedet ses Alsions markante midterparti med café, mødelokaler og foyer. Foto: Sønderborg Kommune.

og samfund. Desuden tilbyder instituttet undervisning i erhvervsøkonomiske uddannelser og i den Interreg-støttede grænseoverskridende uddannelse European Studies, der udbydes i samarbejde med Universität Flensburg. Al undervisning foregår på engelsk, da instituttet tiltrækker studenter fra mange lande i og uden for Europa.

Instituttet varetager og opfylder fortsat Danmarks forpligtelser i Europarådets rammekonvention om beskyttelse af nationale mindretal fra 1995, specielt dennes art. 12, stk. 1, om forskningsaspektet og forskningsforpligtelserne i Europarådets pagt om beskyttelse af mindretalssprog og regionale sprog (Sprogpagten) fra 1992.

Siden 1. januar 2008 har instituttet haft en ny direktør og institutleder, Elisabeth Vestergaard, der kom til IFG fra en lederstilling i Dansk Center for Forskningsanalyse.

Forskning

IFG deltager i flere større, nationale og internationale forskningsprojekter. Her kan som eksempel nævnes Sønderborg Participatory Innovation Center (SPIRE), der ledes af professor Jakob Buur fra Mads Clausen Institut. Centret skal forske i, hvordan man under udviklingen af nye produkter bedst inddrager brugerne. Projektet har fået en forskningsbevilling på 21 mio. kr. fra Det Strategiske Forskningsråd. Blandt deltagerne er ingeniører, antropologer, lingvister, designere og marketingforskere.

Blandt andre projekter fra 2007 er der et antropologisk projekt om sammenhængen mellem regional identitetsdannelse og vidensøkonomisk udvikling i Catalonien. Erfaringerne derfra skal sammenlignes med erfaringer fra den regionale udviklingspolitik i den dansk-tyske grænseregion. Instituttet er også involveret i et nordisk netværk om grænsehandel og alkohol, hvor det bidrager med sin store ekspertise om grænsehandlen i den dansk-tyske grænseregion. Endvidere deltager instituttet i et projekt om forbrugeradfærd i grænseregioner, og er i gang med at lave en analyse om erfaringerne med udenlandsk arbejdskraft i Syddanmark. Et projekt om grænsependlere sigter på at få mere dybtgående viden om de personer, der pendler over den dansk-tyske grænse for at komme på arbejde.

I 2007 blev der igangsat et ph.d.-projekt, der undersøger, hvor vidt begrebet »nationernes selvbestemmelsesret« folkeretligt kan anvendes på nationale mindretal. Her skal den dansk-tyske grænseregions mindretal sammenlignes med cases fra Catalonien og kurderne. IFG er også partner i det såkaldte fyrtårnsprojekt Collegium Mare Balticum, der er et samarbejde mellem Syd-dansk Universitet og slesvig-holstenske universiteter. Det indebærer bl.a. en forskerskole til unge forskere. Instituttet deltager også fortsat i netværksprojektet »Minorities around the Baltic Sea«. Desuden har instituttet bidraget med en bred vifte af emner til Grænseportalen, under redaktion af mag.art. Jørgen Witte.

IFG har i 2007–2008 fortsat det gode samarbejde med International Transport Danmark, tidligere Foreningen af Danske Eksportvognmænd, ved for tredje gang at fremstille en forskningsfunderet jubilæumsbog til interesseorganisationens 60-års jubilæum.

Instituttets forskere har også i 2007 publiceret en række videnskabelige og formidlings artikler og har deltaget i nationale og internationale konferencer. Der udkom to numre af instituttets populærvidenskabelige tidsskrift *Pluk*, et almindeligt nummer i foråret 2007 og et særnummer til at markere åbningen af Alsion ved HM Dronning Margrethe og kronprinsparret. Artiklerne dækkede emner fra den dansk-tyske grænseregion og andre grænseregioner.

Martin Klatt

Landsarkivet for Sønderjylland

Årets nyhed på læsesalen var indførelse af såkaldte gruppearbejdsdage den første mandag i måneden. I brugerundersøgelserne har ønsket om at kunne arbejde i grupper – det vil sige føre samtaler – været fremført flere gange. Som et forsøg har Landsarkivet for Sønderjylland derfor på den første mandag i måneden udbudt muligheden. Tilbuddet, der især rettede sig til lokal- og slægtshistoriske foreninger og arkiver, blev modtaget med stor entusiasme. I gennemsnit ankom på disse mandage tre til seks grupper hver med tre til seks personer som deltagere, der typisk bestilte væsentligt flere arkivalier end normalt. Det er besluttet at fortsætte forsøget i 2008.

I øvrigt afsluttedes moderniseringen af læsesalen i 2007. Den fremstår nu i en opfrisket udgave med nye reoler og tæpper og ny skranke. Arbejdet med at etablere et nyt ventilations- og varmeanlæg blev også sat i gang. Ved årsskiftet manglede kun nogle detaljer, herunder at få anlægget indkørt korrekt.

Den digitale udvikling har nu også vist sig med styrke på landsarkivets læsesal, hvor besøgstallet er faldende – fra et højdepunkt i 2001 på 6000 besøgende til ca. 3600 i 2007. Baggrunden er, at Statens Arkiver via Arkivalieronline, www.arkivalieronline.dk, og Dansk Demografisk Database, www.ddd.dda.dk, kan stille de hyppigst benyttede arkivalier til rådighed via nettet, hvad vore brugere naturligvis udnytter. Således er alle kirkebøger frem til 1925 – og fra 2008 til 1950 – nu lagt ud på nettet. På DDD kan man søge i alle folketællinger, hvoraf 1787, 1801, 1803, 1834, 1840 og 1845 nu er helt eller stort set fuldt færdig-indtastede.

At interessen virkelig er stor for elektronisk slægtsforskning viste sig ved brugermødet i 2007. Her mødte hele 60 personer frem – nok mest fordi der i tilknytning til brugermødet blev givet en introduktion til mulighederne for at slægtsforske på nettet ved Svend Aage Mikkelsen, Haderslev Slægthistoriske Forening.

Med de nye elektroniske muligheder er det ved at være slut med at anskaffe nye mikrofilm til landsarkivet. Men ikke helt slut: Fra april 2007 kunne Statens Arkiver opfylde et stort og længe næret ønske blandt danske slægtsforskere. Ifølge aftale med Nordelbische Evangelisch-Lutherisch Kirche i Kiel af 4. november 2004 kan Statens Arkiver stille sydslesvigske kirkebøger på mikrokort frem til 1876 til rådighed for danske brugere på Statens Arkivers læsesale. I første omgang blev der i 2007 tale om kirkebøgerne fra Flensborg, Slesvig og Sydtønder provstier. Alle Landsarkivet for Sønderjyllands brugere var i den anledning inviteret til reception og præsentation af kirkebøgerne den 13. april. For brug af disse mikrokort gælder særlige regler. Således skal de bestilles ved skranken.

Formidling og vejledning

Som tidligere fortsatte Landsarkivet sine kursus- og fyraftensmødeaktiviteter og fremlagde – også som sædvanligt – i juni og december planerne for det kommende halvårs arrangementer. Det har været en glæde at se, hvor mange der også i 2007 tog imod tilbuddet, der blev hjulpet godt på vej af fin dækning i de lokale medier.

Programmet indbefattede: mandag den 5. februar fyraftensmøde ved arkivar Hans Schultz Hansen om kilderne til besættelsestidens historie. Det er blandt andet politiadjudantens arkiv samt arkiver fra modstandsbevægelsens Region III, grænseområdets Danske Samfund og Det unge Grænseværn. Præsentationen af kilderne omhandlede arkivernes benyttelse og tilgængelighed, og om hvilke muligheder man har på Landsarkivet for Sønderjylland som gæst med interesse for dette emne. 27. marts var der aftenkursus om kilder til ejendomshistorien v. vagtmester Leo Vinther Petersen. 27. april handlede det om industrialiseringen og industrien i Sønderjylland i det 19. og 20. århundrede v. arkivarerne Leif Hansen Nielsen, Hans Schultz Hansen og Morten Andersen. Foredragsarrangementet fandt sted i anledning af Forskningens Døgn og af, at 2007 var udnævnt til Industrikturens År. 22. maj var der introkursus for nye arkivbrugere og introduktion til DAISY ved arkivarerne Lars H. Bak og Morten Andersen. 11. september drejede det sig om kilder til hertugdømmet Slesvigs historie ved arkivar ved Studieafdelingen, Flensborg,

Gerret Liebing Schlaber. 23. oktober blev der afholdt brugermøde samt foredrag om slægtsforskning på nettet ved Svend Aage Mikkelsen, Haderslev Slægthistoriske Forening. 15. november var emnet »Kilder til sønderjysk industri- og erhvervshistorie« ved arkivarerne Leif Hansen Nielsen og Morten Andersen. 13. december blev der afholdt introkursus for nye arkivbrugere og introduktion til DAISY.

Landsarkivets web-klub fortsatte med at vokse i 2006, og antallet af medlemmer er nu på noget over 200. Medlemmerne modtog otte nyhedsbreve i 2007.

En enkelt ny udstilling blev det til: Under titlen *Forbrydelsen* fremvistes forskellige arkivalier, der alle har med forbrydelser at gøre.

Tilgængeliggørelse af arkivalier: registrering og ordning

Landsarkivet fortsætter indtastningen i programmet DAISY og dermed revisionen af registraturer og samlinger. I 2007 tastede Landsarkivet oplysninger om knap 3 km arkivalier ind i daisy.sa.dk og havde dermed ved udgangen af 2007 50% af arkivalierne registreret i dette nye system. I tilknytning hertil gennemgås samlingerne, således at alle arkivalier og protokoller gradvist bliver emballeret i papæsker og strekkodet. Over halvdelen af samlingerne er nu ompakket, bl.a. takket været ekstraordinær arbejdskraft. Også indtastning af oplysninger om hver enkelt magasinenhed, dvs. protokoller og arkivæsker er kommet godt i gang. 17% af samlingerne var ved udgangen af 2007 indtastet på dette niveau.

Øvrig formidling

Landsarkivets virksomhed udmønter sig naturligvis også i andre aktiviteter end dem, der umiddelbart er synlige fra læsesalen. Der indlånes og udlånes arkivalier mellem Statens Arkivers enheder og til enkelte andre arkivinstitutioner over hele landet, og landsarkivet besvarer en række skriftlige forespørgsler fra myndigheder og private, i visse tilfælde mod betaling. Desuden behandles et ret stort antal ansøgninger om at måtte benytte arkivalier, der i henhold til lovgivningen ikke er umiddelbart tilgængelige.

Brugerkontakt

Den gode dialog med arkivets gæster er fortsat i 2007 på det årlige brugermøde og ved møderne med landsarkivets brugerråd. Brugerrådet mødes to gange årligt. Det bestod i 2007 uændret i forhold til 2006 af seks medlemmer, herunder den læsesalsansvarlige på Landsarkivet, Mai-Brit Lauritsen, der er formand for brugerrådet. I hendes barselsorlov gennem størstedelen af 2007 har arkivar Morten Andersen varetaget hvervet.

Indsamling – bevaring og kassation

På indsamlingsområdet har der efter den voldsomme aktivitet i 2005 og 2006 været lidt stille. Største aflevering kom fra Sønderborg Kommune og Institut for Grænseregionsforskning. Dertil kom en række mindre private arkiver: Foreningen Norden, Det Radikale Venstre, Kristeligt Folkeparti, Dansk Kultursamfund og Grænselandsudstillingen. Landsarkivets magasiner er nu fyldt

op, og en af de kommende års store udfordringer bliver derfor at skaffe magasin-kapacitet til de fremtidige afleveringer.

Forskning

Forskningsaktiviteten har i 2007 som sædvanlig været høj. Axel Johnsen afsluttede med et manuskript sit post.doc.-stipendiat finansieret af Carlsberg-fondet med henblik på forskningsprojektet *Grænseflyttere – Sydslesvig-aktivister og nationale genrejsere i Danmark 1945–1970*. Forsker Morten Andersen fortsatte sine studier om regional- og egnsudviklingspolitik i Sønderjylland i perioden 1945–1970 og tilrettelagde sin ph.d.-afhandling til udgivelse. Den udkom i 2008. Arkivar og forsker Leif Hansen Nielsen udgav i 2007 bl.a. ph.d.-afhandlingen *Ad Industriens Vej. Studier i den slesvig-holstenske industri 1864–1914 med særlig henblik på Nordslesvig*. Han fortsatte desuden sine studier i tyske flygtninge i Nordslesvig 1945–1949. Arkivar, seniorforsker og forskningsleder Hans Schultz Hansen udgav i 2007 bl.a. artiklen »Byerne i Slesvig ca. 1830–1914« i *Sønderjyske Årbøger 2007*. Hans Schultz Hansen blev den 1. september 2007 desuden tillagt titel af adjungeret professor i erhvervs- og politisk historie i den dansk-tyske grænseregion ved Syddansk Universitet.

Alle fire forskere har desuden bidraget med et betydeligt antal artikler til videnskabelige tidsskrifter og samleværker. En fuldstændig oversigt fås i *Forskningen i Statens Arkiver, Årsberetning for 2007*, der er udarbejdet af Hans Schultz Hansen i dennes egenskab af forskningsleder ved Statens Arkiver.

Læs mere på www.sa.dk

Steen Ousager

Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

I året 2007 blev publiceret fire bøger og talrige artikler, medarbejderne deltog i videnskabelige konferencer og gennemførte en alsidig formidlingsvirksomhed, sideløbende med det daglige forsknings- og arkivararbejde.

Forskning og udgivelser

I februar udkom Lars N. Henningsens lille bog *Sydslesvig-ungdom på danske efterskoler – før og nu*. Det er fortællingen om danske højskoler og efterskoler betydning for unge sydslesvigere gennem mere end 100 år. Bogen fremdrager kilder om emnet og giver stof til den aktuelle drøftelse af spørgsmålet om sydslesvigske unges besøg på skoler i Danmark i dag. Bogen blev udgivet på initiativ af Grænseforeningen og blev bl.a. udsendt til alle efterskoler i Danmark og til de danske skoler i Sydslesvig.

I juni præsenterede Gerret Schlaber et tobindsværk på i alt 921 sider om det gamle hertugdømme Slesvigs forvaltning. Det var dels bogen *Hertugdømmet Slesvigs forvaltning ca. 1460–1864*, som redegør for den samlede forvaltning i området mellem Kongeåen og Ejderen, dels opslagsværket *Administrative tilhørsforhold mellem Ejderen og Kongeåen indtil 2007*. Der er tale om et pionerarbejde, som fremover vil blive et standardværk og et nyttigt hjælpemiddel for historikere på begge sider af grænsen.

Til den populære genre hører bogen *Krigen 1864 i stereoskopbilleder af grafiker og museumsmanden Leif Hammelev*. Forfatteren nåede ikke at se sin

bog færdig, da han døde i januar 2007. Bogen giver en kortfattet fremstilling af 1864-krigens forløb og er illustreret med et udvalg af de såkaldte stereoskopbilleder, som var 1800-årenes tredimensionale massemedie. Bogen er ledsaget af en brille, som gør det muligt for betragteren at opleve krigen på samme måde som 1860'ernes billedpublikum.

Forskningsprojekterne skred planmæssigt frem. Martin Bo Nørregård afsluttede gennemgangen af flere tusind feltpostbreve og udarbejdede de første kapitler af bogen om *Sydslesvigerne i Værnemagten*. Mikkel Leth Jespersen nåede gennem Hansborg-arkivet og indledte arbejdet på sin ph.d. afhandling. Gerret Liebing Schlaber tog fat på bogen *Flensborg i ekspansion. Bymark, forstæder og indlemmede landsbyer i tekst og billeder 1850–1950*. Lars N. Henningsen udarbejdede hovedparten af manuskriptet om tiden 1721–1814 til Historisk Samfunds kommende *Sønderjyllands Historie*.

Forskningsprojekterne blev præsenteret for det lokale publikum i september-november på fire såkaldte Værkstedsaftener, hvor afdelingens historikere gav en forhåndsberetning om deres resultater.

Arkivet

I maj blev den begrænsede magasinkapacitet øget med omkring 300 meter ved opstilling af nye kompakteoler. I årets løb blev modtaget 39 nye afleveringer på 14 løbende meter. Blandt personarkiverne kan nævnes værdifuld dokumentation af virksomheden på Askov Højskole fra vandrelærer Hans Keil, dagbøger og skitser fra boet efter maleren Sophie B. Jensen og feltpost 1939–1945 bl.a. fra Hans Detlef Andresen, Agtrup.

Gruppen foreningsarkiver blev suppleret med akter fra Slesvig Ligaen, SSF- og SSW- foreninger, husmoder- og kvindeforeninger og Flensborg Roklub, og der kom større aktsamlinger til arkiverne for Slesvig-Frederiksberg og Rendsborg menigheder.

I mindre udstillinger i bibliotekets foyer blev præsenteret smagsprøver fra arkivet, således om kugebøger, skolehæfter, industri- og administrationshistorie, og soldaternes jul ved fronten. Til landdagen i Kiel blev udarbejdet en udstilling om SSW i landdagen 1947–2007 med tilhørende teksthæfte.

Arbejdet med at gøre arkivfortegnelserne tilgængelige på hjemmesiden www.dcbib.dk/studieafdelingen blev videreført.

Billedsamlingen

Årets største tilvækst var modtagelsen af *Flensborg Avis'* store arkiv af fotos på papir fra perioden ca. 1970–1995. De tusindvis af billeder fylder i alt ca. 21 løbende meter. Hertil kom en del mindre billedafleveringer, hvoraf det betydelige materiale om Kobbermølle-Wassersleben-Klus-området fra afdøde bogholder Kurt Andresen ubetinget var det vigtigste. Tilvækst og registreringsarbejde medførte, at kapaciteten af særlige fotoskabe måtte udvides med 25 %.

De mange billedafleveringer og den stigende opmærksomhed på netop billedsamlingen førte til en udvidet præsentation af billeder med tilhørende forklaring på hjemmesiden www.dcbib.dk/studieafdelingen.

Lars N. Henningsen

Fra den lokalhistoriske arbejdsmark i Sønderjylland 2007

Historisk Samfund for Sønderjylland i 2007

Historisk Samfund for Sønderjylland afholdt lørdag den 26. april 2008 årsmøde på Gråsten Landbrugsskole. Cirka 100 medlemmer deltog i årsmødet. Efter at højskoleforstander Peder Damgaard havde fortalt om Gråsten Landbrugsskole før og nu, valgtes formanden for Sønderborg kreds, Christian Bo Bojesen, til dirigent. Han konstaterede, at årsmødet var indvarslet i henhold til foreningens vedtægter og gav ordet til formanden, Hans Schultz Hansen, der aflagde følgende beretning:

2007 formede sig som de fleste andre år i Historisk Samfund for Sønderjylland, men i hvert fald ét arrangement skilte sig ud: den deba­teftermiddag om retsopgøret, som vi gennemførte den 30. januar på Sønderborg Slot i samarbejde med Bund Deutscher Nordschleswiger. Det var positivt, at flertal og mindretal sammen kunne diskutere dette omstridte punkt i vor fælles historie. Vel flyttede synspunkterne sig næppe alverden den eftermiddag, men de blev i det mindste udvekslet i en nuanceret og saglig diskussion. Der var stor interesse for arrangementet, over 270 tilmeldte sig, og bagefter fik det en større opmærksomhed i medierne, end vi er vant til. Det blev en vellykket eftermiddag, og jeg vil gerne rette en varm tak til vores samarbejdspartner BDN og til museumsinspektør Henrik Skov Kristensen, chefredaktør Siegfried Matlok og fhv. sognepræst Günter Weitling, der sammen med undertegnede udgjorde panelet.

Sønderjylland på Krønikens Tid – årsmøde på Rødding Højskole

Vores årlige foredragsrække blev afviklet i februar-marts måned og havde som tema »Sønderjylland på Krønikens Tid«. Den bestod af fem fortælleaftner om livet i grænselandet i 1950'erne og 1960'erne. Da det er en tid, som ligger inden for mands minde, var de enkelte aftener bygget op omkring et foredrag ved en historiker og en fortælling fra et »sam­tid­svi­dne«, som det vel må hedde på dansk. Vi lagde ud med at høre seminari­e­lektor Jørn Buch fra Haderslev gøre rede for dengang »Da det atter blev hverdag i forholdet mellem dansk og tysk«, mens fhv. formand for BDN Gerhard Schmidt berettede om sine oplevelser med et udsigtspunkt i det tyske mindretal. Den næste aften havde overskriften »Da bønderne fik grå Ferguson og karle og piger forlod land-

bruket« og havde undertegnede som foredragsholder og fhv. forstander Filt Jensen som samtidsvidne. Derefter fulgte vi datidens strøm fra landbruget til byerhvervene. Vi hørte arkivar Morten Andersens foredrag »Da industrien blev hovederhverv og erhvervslivet udviklet« og en beretning af fhv. afdelingschef Erik Christensen fra Brdr. Gram i Vojens. Den tredje aften handlede om »Da ungdommen slog sig løs«. Her medvirkede to musikere som samtidsvidner, nemlig Valdemar Rasmussen fra Ballum og Alex Bødiker fra Haderslev. Fjerde og sidste aften havde emnet »Da velfærden voksede og kommunerne blev for små« med universitetslektor Klaus Petersen fra Odense som foredragsholder og de to fhv. kommunaldirektører Hans Holt fra Løgumkloster og Morten Knudsen fra Tinglev som samtidsvidner. Tilslutningen til aftenene varierede temmelig meget. Mens der var en 120–130 deltagere til det første møde, sank det de efterfølgende aftener til 80, 50, 60 og 20; det sidste var nok et udtryk for, at folk efter at sammenlægningerne havde fundet sted den 1. januar 2007 var grundigt trætte af at høre om kommuner.

Større tilslutning havde årsmødet den 21. april på Rødding Højskole, hvor ca. 80 medlemmer deltog. Før generalforsamlingen fortalte forstander Mads Rykind-Eriksen om Rødding Højskole. Elsemarie Dam-Jensen holdt foredraget »Det var de danske skjalde, der sang« om sangbogshistorie i Sønderjylland fra Den blå Sangbog til i dag, med den seneste udgave af Højskolesangbogen som slutsten. Efter foredraget var der mulighed for at se frimenighedskirken.

Industrikulturens År

2007 var udnævnt til Industrikulturens År, og det blev også markeret i Historisk Samfund. Det skete bl.a. ved vores kulturhistoriske aftenvandring, der denne gang gik til Skærbæk Uldspinderi og Schaumanns Klædefabrik i Haderslev, der nu rummer Slesvigsk Vognsamling. Udflugterne var lagt vel til rette af det nye udvalg for de kulturhistoriske vandring, bestående af Erling Madsen og Margrethe Iversen. Tilslutningen lå med godt 30 og 20 noget under det forventede, men udtrykker vel, at det ikke er industrihistorien, som fænger vore medlemmer mest.

Leif Hansen Niensens bearbejdede ph.d. afhandling *Ad Industriens Vej. Studier i den slesvig-holstenske industri 1864–1914 med særlig henblik på Nordslesvig* blev Historisk Samfunds videnskabelige markering af Industrikulturens År. Det drejer sig om et pionérarbejde, hvor forfatteren minutøst på grundlag af den preussiske forvaltnings årlige opgørelser over industriens situation tegner et billede af udviklingen for industrien som helhed og i dens enkelte brancher, og med blik for de betydelige variationer, der var fra sted til sted. For det nuværende Sønderjylland er kildematerialet særlig velbevaret, og bogen går her ned på virksomhedsniveau. Derfor kan vi følge de sønderjyske teglværker, jernstøberier, tobaksfabrikker m.m. meget tæt. Vi får også oplysninger om de projekter, der ikke blev til noget, såsom et stort jernskibsværft i Aabenraa, og vi hører om arbejdsvilkår, arbejderboliger og meget andet.

Øvrige skrifter

I vor skriftserie udkom desuden bind V af Bert Kelms store ejendoms-historiske værk *Rømø – et vesterhavspræget samfund*. Denne gang tages de ældre

Rømø-ejendomme i Østerby og Duhn, Mølby, Vestergård, Sønderby og Havneby under grundig behandling med ejer- og bygningshistorien som omdrejningspunkter. Dermed er Bert Kelm nået øen rundt, og nu udestår alene et registerbind, før værket er helt afsluttet.

I serien med Sønderjyske Levnedsløb kunne vi før jul udsende J.N.H. Skrumsagers erindringer *Æt og Minder*, som blev skrevet i årene 1905–12. Skrumsager var den førende danske skikkelse på Røddingegnen i preussisk tid, men han fik betydning for hele den sønderjyske landsdel, bl.a. som formand for Vælgerforeningen. *Æt og Minder* er en sand guldgrube af stof om datidens nationale og landbrugsfaglige forhold, folkelivet og den grundtvigske vækkelse, Skrumsagers store familie og meget andet interessant om Sønderjyllands og Røddingegnens historie. Erindringerne er blevet tydet og renskrevet af Hans-Ole Mørk. Han har også udarbejdet en indledning og fyldige forklaringer til teksten. Bogen blev præsenteret hos Frøs Herreds Sparekasse i Rødding, og den er allerede nær ved at være udsolgt.

Helt udsolgt blev trods et stort oplag *Sønderjyderne og Den store Krig 1914–1918*, og der blev derfor trykt et nyt oplag. Bogen var endvidere udgangspunkt for et samarbejde med Center for Undervisningsmidler, der den 1. marts offentliggjorde en hjemmeside om emnet på adressen: www.sdj-historie.dk. Det er meningen, at samarbejdet skal fortsætte med andre centrale emner i den sønderjyske historie med den kommende tobinds Sønderjyllands Historie som det historiefaglige grundlag. Arbejdet med Sønderjyllands Historien er nu så vidt, at der foreligger tekster til samtlige kapitler i bind 1, der rækker fra oldtiden indtil 1814. Dette bind skal efter planen udkomme til november i år, mens bind 2 om tiden efter 1814 udkommer i 2009 og derefter leksikonbindet Sønderjylland A-Å. Også dette bind har gjort gode fremskridt i 2007, men for redaktørerne af dette og de to andre bind har kvalitet større prioritet end hurtig udgivelse.

Skriftudvalget ændrede sammensætning i 2007. Undertegnede trådte ud, mens arkivar Morten Andersen fra Landsarkivet og ph.d.-stipendiat Mikkel Leth Jespersen gik ind i udvalget, hvor endvidere Henrik Skov Kristensen fortsat er medlem.

Sønderjyske årbøger

Sønderjyske årbøgers hovedhistorie i 2007 var forhenværende universitetslektor Thomas Petersens erindringer fra Tønder-egnen 1947–57. De udmærkede sig først og fremmest ved at tegne et selvoplevet, usentimentalt billede af de to vigtigste aspekter af Sønderjyllands efterkrigshistorie: afspændingen mellem dansk og tysk og industrialiseringen af landbruget. Thomas Petersens velskrevne erindringer gav usædvanligt god genlyd hos læserne – ikke mindst blandt dem, der er født i slutningen af 1930'erne. Aldrig før har den siddende redaktion fået så mange positive reaktioner på en artikel. Årbøgerne havde i 2007 også meget aktuelt stof med. Bjørn Svensson leverede en replik på en artikel i 2006-årbogen om de danske Sydslesvig-aktivister efter 1945, og redaktionen sammenfattede standpunkterne fra Historisk Samfunds og Bund Deutscher Nordschleswigers store debatarrangement den 30. januar 2007 om

det tyske mindretal og retsopgøret efter Anden Verdenskrig. Det er redaktionens hensigt at styrke det aktuelle islæt i årbøgerne med sådanne artikler.

En særlig fornyelse var, at årbøgerne for første gang i deres snart 120-årige historie bragte farvebilleder. Prisforskellen mellem sort-hvid-tryk og farvetryk er i de sidste år blevet stadig mindre. I de kommende år vil redaktionen forsøge at udnytte farvetrykkets muligheder endnu bedre.

Ellers bød Sønderjyske årbøger på den velkendte buket af artikler om forskellige sider af landsdelens historie. Der var både noget for specialister og for generalister, for folk med forkærlighed for den moderne historie og for folk, der interesserer sig for det gamle. Og så var der både artikler skrevet af professionelle forskere og af dygtige amatørhistorikere. Ikke mindst denne kombination af videnskabsfolk og dygtige lægfolk er en vigtig sag for redaktionen af Sønderjyske årbøger. Årbøgerne skal ikke være et tidsskrift kun for forskere, men heller ikke kun for lægfolk. Der skal være plads til begge.

Forskningsleder Hans Schultz Hansens artikel af de sønderjyske byer 1830–1914 gav et overblik over forløb, fællestræk og forskelle i byudviklingen og trak linjerne fra Lars N. Henningsens artikel i 2006-årbogen frem til Første Verdenskrigs udbrud. Forhenværende forstander og sygeplejerske Dagmar Bork gav i sin artikel om de danske og tyske diakonisser i 1864 et stedvis uhyggeligt skarpt skrålys ind over historien om 1864, men hun fortalte også om diakonissernes arbejde og selvforståelse. Ph.d.-stipendiat Mogens Christensen skildrede i sin artikel om hertug Hans den Ældre, hvordan kirken efter Reformationen fik til opgave at disciplinere menigheden. Endelig leverede forhenværende organist Kaj Sørensen på baggrund af omfattende kildestudier en spændende beretning om forholdene på og omkring de sønderjyske gymnasier i de barske år fra 1933–45. Som sædvanlig gav Sønderjyske årbøger ud over artiklerne et nyttigt overblik over nye bøger om Sønderjyllands historie og over det store lokalhistoriske arbejde i landsdelen.

Sønderjysk Månedsskrift

Sønderjysk Månedsskrift indledte 2007 med en tiltrængt fornyelse af layoutet uden at bryde grundlæggende med bladets idé og form. Takket være udviklingen inden for trykkeribranchen med lavere priser blev det også i samme forbindelse muligt at forsyne forsiden og enkelte af bladets sider med farvebilleder, uden det rykkede ved økonomien.

Indholdsmæssigt har redaktionen holdt fast ved det vel prøvede koncept med blandede bolcher. Det er blevet til mange vidt forskellige artikler om bl.a. dansk gudstjeneste i Flensborg, folkekunst nord og syd for grænsen, søfart i Aabenraa og Sønderborg, musiklivet i Tønder fra middelalderen og Augustenborg elektricitetsværk. Som tidligere har redaktionen fortsat en gammel tradition, der rækker tilbage til bladets start, med at bringe stof om den aktuelle situation. I alt er det blevet til 34 artikler, et tilsvarende antal anmeldelser af aktual litteratur om Sønderjylland samt seks korte bagsideartikler om forsiden af bladet.

Månedsskriftets abonnenter vil have opdaget, at vi i 2007 gik over til forsendelse i konvolutter. Det sikrer en bedre beskyttelse af månedsskriftet under forsendelsen, vi undgår postvæsnets labels på bagsiden, og vi kan selv stå

for adressering og forsendelse, sidstnævnte i et udmærket samarbejde med spejderne i Aabenraa.

Mecklenburg og holstenske slotte

Mecklenburg-turen, som i 2006 var stærkt overtegnet, blev gentaget i dagene 15.-17. juni. 45 deltagere oplevede med Lars N. Henningsen, Carsten Porskrog Rasmussen og Mikkel Leth Jespersen som ciceroner den samme perlerække af slotte og byer, som indgik i turen året før. Dog var lørdagsrundturen i godsområdet uden for Güstrow ændret. Nu var der besøg på den pragtfuldt beliggende Burg Schlitz og på storgodset Basedow, hvor alle fik et uforglemmeligt indtryk af de enorme restaureringsopgaver, som gemmer sig i de gamle herregårdsanlæg.

Der blev også plads til to éndagsudflugter. 8. september blev indbudt til besøg på to af de fineste slotte i Holsten. Så mange som 135 interesserede meldte sig, og heldigvis lykkedes det at overtale slotsejerne, så turen kunne gentages 13. september. Første programpunkt var Schierensee, som er et fornemt monument over 1770'ernes arkitektur- og interiørkunst. Godset ejes i dag af den tyske »brillekonge« Dr. Günther Fielmann, og slottet står i allerbedste stand udstyret med møbler og malerier fra bygherren, Caspar von Salderns tid. Næste stop var Pløn, hvor der efter middagsmad og en kort bytur var besøg på hertugslottet højt over byen. Slottet har i de seneste år gennemgået en kostbar restaurering og tjener bl.a. som optikerakademi for Günther Fielmanns brillekoncern. Dr. Fielmanns mangeårige kunstkurator, Dr. Lungagnini, charmerede alle med sin engagerede og vidende guidning på begge slotte og fortalte levende om sine mange års indkøb af kostbarheder til de to huse. Fra Pløn-slottet spadserede deltagerne videre til rundvisning i det yndefulde rokokolystslot i slotsparken. Turen sluttede med besøg i Preetz, hvor der var rundvisning i klosterkirken og det adelige jomfruklosters bygningsområde. Det blev udbytterige dage for de i alt knap 100 deltagere og de to turguides, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen.

Kredsenes arbejde

Kredsens arbejde fulgte i 2007 det vante spor med generalforsamling og foredrag og fællesmøder med kredsens lokalhistoriske foreninger og arkiver, og traditionen tro var Aabenraa kreds medindbyder til afstemningsfesten på Folkehjem. Haderslev kreds besøgte det nye skolemuseum ved Sommersted, Jels Voldsted og Haderslev Næs. Sønderborg kreds fortsatte sin rundtur til rådhusene i de nu tidligere kommuner, der indgår i den nye Sønderborg Kommune. Tønder kreds havde en meget vellykket udflugt til et fjernt hjørne af det gamle hertugdømme Slesvig, nemlig til øen Helgoland. Aabenraa kreds inviterede alle medlemmer af Historisk Samfund til en aftentur på Løjt land.

PR og sekretariat

Ved udgangen af 2007 havde Historisk Samfund 1959 medlemmer og 1610 abonnenter på Sønderjysk Månedsskrift. I forhold til året forud er der så tæt på at være status quo, som man med rimelighed kan komme. Også i 2006 var der tale om et uændret medlems- og abonnenttal. For andet år i træk har

vi altså kunnet holde skansen efter en periode med en ganske vist moderat tilbagegang år efter år. I en tid, hvor folkelige foreninger af vor slags slås med svind i medlemstallet, er det godt, men det kan naturligvis aldrig blive godt nok, så længe der er en kvart million sønderjyder. I 2007 kom der for alvor gang i det PR-udvalg, der blev nedsat på årsmødet i 2006, og som i 2007 blev forstærket ved Finn Bach. På styrelsesmødet i november kunne det fremlægge sine foreløbige tanker. I centrum stod et forslag om et enhedsmedlemskab omfattende både Sønderjyske årbøger og Sønderjysk Månedsskrift, der muliggør en tættere kommunikation mellem forening og medlemmer. Der er siden årsskiftet arbejdet videre med forslaget, som skal blive nærmere omtalt under dagsordenens punkt 5, indkomne forslag.

I den konkrete PR-virksomhed overtog Erling Madsen i løbet af 2007 mere og mere af arbejdet, navnlig med hensyn til bogmessen i Forum i København og salgsturene til de sønderjyske boghandlere før jul, idet René Rasmussen efter adskillige års ihærdig indsats ønskede at samle sig om sit nye hverv som medredaktør af Sønderjyske årbøger. På bogmessen lykkedes det Erling at blive interviewet til fjernsynet, hvor han fik omtalt vores bog om *Sønderjyderne og Den store Krig*. Erling fortsætter desuden sit arbejde på kontoret. Her er det i årets løb lykkedes for Mona Brieghel at bringe god orden i medlems- og abonnentkartotekerne, så restanter er blevet slettet. Det er ikke mindst på den baggrund, vi kan notere det stabile medlemstal med tilfredshed. Ved siden af dette arbejde har Mona ført bogholderiet til revisionens fulde tilfredshed. Vi har grund til at sige både Mona og Erling tak for en god indsats i det forløbne år, og det gælder også Kim Furdal, Jørgen Cleemann og Jane Nissen på Museum Sønderjylland – ISL, der tager imod telefonbestillinger og andre beske-der og yder assistance til vor edb-drift.

Vort PR-arbejde forudsætter lydhørhed i den sønderjyske presse, og her er der også i år grund til at sige tak til mediernes, men desværre også komme med en beklagelse af, at DR-Syd har strøget udsendelserne Grænseland og Indblik. Vi har i den anledning rettet henvendelse til ledelsen af DR-Syd på linje med mindretallene nord og syd for grænsen og andre organisationer med rod i grænselandet, men desværre uden at opnå det ønskede resultat.

Sponsorer

Den bredtfavnende virksomhed, som Historisk Samfund har udfoldet, har også i 2007 haft som forudsætning, at vi har modtaget talrige tilskud fra fonde og legater. Vi har i 2007 fået et generelt tilskud fra Kulturministeriet, mens vore bøger er udkommet med støtte fra Anders Hansen Schmidts Legat, Dansk Kultursamfund af 1910, Det Schaumannske Familiefond, Frøs Herreds Sparekasse, Gunder Nissen og Mattes Mathiesen Nissens Fond, Kjems-Fonden, Michael Jebsen Fonden, Rislum Fonden, Sydbank Sønderjyllands Fond og Velux Fonden af 1981. Efter de voldsomme portostigninger er Sønderjysk Månedsskrift mere end nogensinde afhængig af støtte fra bladets gode venner som Dansk Kultursamfund af 1910, Traugott Møllers Fond og Alving Fonden. Historisk Samfund skylder alle de nævnte institutioner, fonde og legater stor tak.

Børge L. Barløse in memoriam

Stor tak skylder Historisk Samfund også vort æresmedlem Børge Barløse, som afgik ved døden den 29. juli 2007. Barløse blev udnævnt til æresmedlem i 1989 for sit store arbejde med det fornemme register til Sønderjyske årbøger 1889–1988, som er et uundværligt redskab for alle, der arbejder med vor landsdels historie. Han skrev endvidere bogen *Lærerstand i Sydslesvig fra reformationen til 1864*, som vi udgav i 1981, samt flere artikler til Sønderjyske årbøger og Sønderjysk Månedsskrift. Barløse var helt indtil 2006 en trofast gæst på vore årsmøder, hvor vi altså fremover må savne ham. En dyberegående vurdering af Barløses indsats findes i Lars N. Henningsens nekrolog i Sønderjyske årbøger 2007.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af forsamlingen. Dernæst fremlagde foreningens kasserer, Henning Mathiesen, regnskabet, der fremviste et overskud på 162.012 kr. Kassererens beretning blev ligeledes enstemmigt godkendt af forsamlingen. Kontingentet for 2009 fastsattes til 295 kr. for et enhedsmedlemskab både med Sønderjyske årbøger og Sønderjysk Månedsskrift. Kontingentet for medlemskab alene med Sønderjyske årbøger blev forhøjet til 175 kr. Abonnementsprisen for Sønderjysk Månedsskrift forhøjedes til 235 kr.

Styrelsen foreslog en ændring af vedtægternes § 2, således at Sønderjysk Månedsskrift fremover indgår i medlemskabet på linje med Sønderjyske årbøger. Forslaget blev motiveret med ønsket om at bruge månedsskriftet til en mere intensiv medlemskontakt. Ændringen blev vedtaget med det fornødne tre fjerdedele flertal. Paragraf 2 lyder herefter: »Indmeldelse i samfundet kan ske ved henvendelse til et af styrelsens medlemmer eller til samfundets kontor. Medlemmer modtager Sønderjyske årbøger og Sønderjysk Månedsskrift for deres kontingent, der fastsættes på årsmødet«. Herefter kan nye medlemmer alene tegne medlemskab med begge tidsskrifter. For nuværende medlemmer vedtog forsamlingen følgende ordning: »Nuværende medlemmer, der alene er medlemmer med Sønderjyske årbøger, og som ikke ønsker et medlemskab også med Sønderjysk Månedsskrift, skal indtil videre fortsat have denne mulighed«. Der var ikke indkommet andre forslag til årsmødet.

På valg til styrelsen var Mogens Asmund, Elsemarie Dam-Jensen, Lars N. Henningsen, Henning Mathiesen og Hans Schultz Hansen, der alle blev genvalgt. Som nyt medlem valgtes Finn Bach. På valg som revisorer var Julius Beier og Frede Rudolph, der begge blev genvalgt.

Efter kaffebordet holdt kgl. ordenshistoriograf, dr.phil. Knud J.V. Jespersen, Odense, et foredrag om »Christian X og Sønderjylland«, som forsamlingen påhørte med stor interesse. I forbindelse med årsmødet besøgte adskillige deltagere Gråsten Slotshave.

Hans Schultz Hansen

Aabenraa kreds

Sidste års generalforsamling og årsmøde blev ligeledes afholdt på Landsarkivet, og aftenens foredragsholder var Kim Furdal, der fortalte og viste billeder fra markedspladsen i Aabenraa. Vi var små 25 deltagere.

Foreningens aftentur den 1. juni gik til Løjt Land, hvor undertegnede viste rundt i Løjt kirke – vi kørte videre til Lokalthistorisk Forenings Egnsmuseum på Rundemølle og sluttede med at drikke kaffe på Kalvø Badehotel. En god aften med flot tilslutning på 55 deltagere. De andre aftenture, som Historisk Samfund havde til Skærbæk og Haderslev, havde ikke så stor tilslutning.

I slutningen af oktober måned havde vi det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger og arkiver i Bovrup. Her havde Anne Marie Jensen tilrettelagt en fin aften for os. Der mødte knap 40 deltagere.

Det lokalhistoriske arbejde kører flot i de mange foreninger i det gamle Aabenraa Amt. Det eneste sted, hvor det for tiden går lidt trægt, er i Bov sogn, som har været ramt af to dødsfald. Vi håber, at vi igen kan få en repræsentant fra grænsesognet i amtskredsens bestyrelse.

Årets afstemningsfest på Folkehjem var i år for første gang en søndag eftermiddag. Det blev til en fyldt sal med foredragsholder Finn Slumstrup som taler. Ved næste års afstemningsfest tirsdag den 10. februar 2009 står Historisk Samfund for Sønderjylland for arrangementet.

Vi holder nogenlunde vores medlemstal.

Erling Madsen

Haderslev kreds

Den vigtigste opgave for Haderslev Amtskreds i det forløbne år var at få den nye bestyrelse i arbejdstøjet. Bestyrelsen er nu efter længere tid igen fuldtallig ved indtrædelsen af Jørgen Pedersen og Jørn Olesen, således at bestyrelsen igen består af 5 personer.

De årlige aktiviteter har været planlagt således, at der i januar normalt har været afholdt fællesmøde med de lokalhistoriske arkiver. Dette møde er flyttet og afholdes i fremtiden i oktober måned. Næste gang på Historisk Arkiv i Haderslev. Bestyrelsen har planlagt fire arrangementer, hvoraf de tre vil være placeret i foråret. På generalforsamlingen i 2008, som blev afholdt på Kalvø i Genner Bugt, blev øens historie gennemgået, herunder landskabets historie. Derefter med efterfølgende besøg på det lille skibsfartsmuseum Det Maritime Kalvø. Bestyrelsesmedlemmerne Kirsten Fynbo, Ellen Jensen og Karl Erik Olesen blev genvalgt.

Karl Erik Olesen

Sønderborg kreds

Generalforsamlingen blev afholdt 17. april 2007 på Vollerup Kro, hvor forhenværende overlæge ved Sønderborg Sygehus Anton Marckmann fortalte om »Ofrene fra Den store Krig«. Der var ca. 70 deltagere. Christian Bo Bojesen blev genvalgt, mens Vagn Hesselager blev nyvalgt til bestyrelsen som afløser for Jørgen Wangel.

Kredsen indledte besøgene på de tidligere rådhus allerede i 2006 og besøgte i 2007 de sidste tidligere rådhus i den nuværende Sønderborg Kommune. På disse besøg viste de forhenværende borgmestre i Nordborg, Sundevad, Augustenborg, Sydals, Broager og Sønderborg rundt for et svingende antal tilhørere. Besøgene har alle været spændende, fordi de viste de forskellige »kulturer« og de problemer, der gør sig gældende ved kommunalreformen.

Det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger fandt sted den 15. november i Augustenborg. Her fortalte Ruth Forum Møller om Parkinson, en af de sidste efterkommere efter de augustenburgske hertuger. Der var ca. 75 deltagere.

Christian Bo Bojesen

Tønder kreds

Til generalforsamlingen i år havde vi René Rasmussen til at fortælle om Wilhelm II. Det var en slags introduktion til vores Helgoland-tur, idet Wilhelm II jo var kejser i Tyskland, da øen blev overdraget til tyskerne fra englænderne.

Det fører os frem til selve turen til Helgoland, der i mange år havde hørt under den danske krone. Det var grundlovsdag den 5. juni, og vi skulle overnatte på øen. Bussen startede med at samle op i Kolding og blev fyldt op på vejen nedover, så vi var 50 personer, der stod af ved færgen i Büsum, foruden 10 som kørte selv. Vejret var dejligt solskin og næsten ingen vind. Vi ankom til øen ved middagstid og blev i mindre både sejlet til havnen. Den næste dag var vi nede i de underjordiske gange, hvor lokalbefolkningen havde søgt tilflugt under luftangrebene i Anden Verdenskrig. Ved 15-tiden næste dag sejlede vi tilbage i havblik og solskin.

Den 18. september holdt vi det årlige møde med de lokalhistoriske foreninger i Tønder Kommune. Da den gamle Nr. Rangstrup Kommune var kommet ind under Tønder kreds, var det naturligt, at mødet blev afholdt i Agerskov. Vi startede i kirken, hvor Birte Tygesen fra Toftlund viste rundt og med dygtighed og kendskab fortalte om kirkens historie, genstande og kalkmalerier. Derefter besøgte vi Agerskov lokalhistoriske forening, hvor bl.a. Kim Furdal fortalte, hvad der var sket i årets løb.

En glædelig ting i forbindelse med vore ture er, at de skaffer os nye medlemmer i Historisk Samfund for Sønderjylland. Tønder Kreds har haft en tilgang på otte.

Finn Clemmensen

Oversigt over årsskrifter og periodica 2007

Udgivet af de lokalhistoriske foreninger, museer og arkiver 2007/2008

Augustenborg

Lokalhistorisk arkiv – Årsskrift 2008

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Augustenborg Kommune 2008. 40 sider. Indhold: Poul Hartmann: »Forord« – Egon Petersen: »Augustenborg Sygehus/sindssygehospital i Augustenborg« – »Franske krigsfanger på Als« – »Brevveksling« – »Jørgen Jordt fortæller om sin familie, søfart og barndoms-erindringer« – »Da Ketting kirke var krudtmagasin« – »Herman Bang og Det hvide hus« – Hans Lind: »Et jævnmål af sund og praktisk fornuft« – »Mindetavle over de faldne« – »Prisliste over forskelligt arbejde af samtlige hjulmagerer«.

Ekspedition: Lokalhistorisk arkiv for Augustenborg kommune, Slotsalle 10, 6440 Augustenborg, tlf.: 74 47 18 08. E-mail: aug.larkiv@pc.dk

Bevtoft og Tirslund

Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund Sogne. Årsskrift med lidt aktuelt fra arkivet 2008

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Bevtoft og Tirslund sogne 2008. 27 sider. Indhold: Jensine Schmidt: »Festtale til Nørre Rangstrup kommune« – Bente Petersen: »Drypstenshuler i Hyrup skov« – Søren Kjær: »Historieudvikling« – Anni Huusmann: »Tirslund kirkesogn« – »Digt fra Grethe Bay« – Søren Kjær: »Vores lokalhistoriske forening« – Gerhard Rohwer: »Barndomserindringer på godt og ondt – fra Strandelhjørn« – Grethe Iversen: »Andreas Gram« – Johan Nissen: »Aftenturen den 05.07.07«.

Ekspedition: Andreas Gram, Rosenvænget 60, 6541 Bevtoft, tlf.: 74 51 42 24.

Bov

Historisk årbog for Bov og Holbøl sogne

Udgivet af Historisk Forening for Vis Herred. Årgang 30. 2007. 74 sider plus register. Indhold: »Forord« – H.H. Bang: »En slægtsgård i Fårhus« – Jens Møldrup: »Om en sten og en mand og Lorens« – H.H. Bang: »Mindeord over Lorens Wortmann« – H.H. Bang: »Mindeord over Inger Jørgensen, Hokkerup« – Kristian Junker: »Foredrag i Rotary, maj 1992« – Ib Krogh-Nielsen: »I.P. Nielsen Hjemmet, Fjordvejen 120, Sønderhav« – Martin Reimers: »Carolina Moon på Bov Mark: Nedstyrtet og genfundet« – »Mindedage i 2007« – Jens Aage Helmig: »Historien om en kommunes nedlæggelse af Bov kommunes sidste borgmester« – Lorens Wortmann: »Årsberetning 2006–2007. Historisk Forening for Vis Herred« – Hanne Iversen: »Årsberetning 2006–2007. Bov Lokalarkiv« – Kjeld Michelsen: »Den selvejende institution Bov Museum. Formandens beretning ved foreningens generalforsamling den 19. april 2007«.

Ekspedition: Padborg Boghandel, Bov Bibliotek, Bov Museum og Holbøl Brugs.

Bredebro

Æ Hjuulspor. Lokalhistorisk arkiv, Bredebro 2007

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Bredebro kommune. 5. årgang. 2007. 79 sider. Indhold: »Forord« – »Glimt fra 2006–2007« – »Glimt fra for 25 siden« – Hilda Høeg Bossen: »Bare to af mange der faldt i 1. verdenskrig« – H.E. Sørensen: »Fra Ballum til den italienske front 2. del. Desertør over grænsen« – Nis Gellert: »At ville dialog« – »Vore stednavne« – Karl Nielsen Bock: »Hjemme i Skast i Vestslesvig 1897–1913« – Hilda Høeg Bossen: »Hvem kender ikke Boj Halmstak ...« – »Årets guldkonfirmander – Trilogi« – Svend Erik Eskildsen: »En landsbydrengs dagbog« – Ellen Andersen: »En landsbypiges dagbog« – Svend Erik Eskildsen: »En landsbyfamilies dagbog« – J. Holdt: »Brede kirkes beskydning« – Holger Andresen: »Et barndomsminde« – Conny Veens: »At flytte til Ballum« – »På rejse til Ballum« – Palle Dyhre: »På rejse gennem livet« – »Lokalhistorisk arkiv«.

Ekspedition: Sparekassen i Bredebro, Ballum og Visby samt Sydbank i Bredebro. Kan også bestilles på tlf.: 74 78 36 40.

Egen

Årsskrift 2007

Udgivet af Egen Sogns Lokalhistoriske Forening 2007. 48 sider. Indhold: »Forord« – Peter Petersen: »Lidt om foreningen« – Chr. F.: »Østerholm Slot« – »En gammel slægtsgård i Stolbro« – Henrik Ussing (Det gamle Als): »Et bondebryllup i 1853« – Vera Hoedt: »'Søstrene' i Skolegade« – »E klingpung«.

Ekspedition: Peter Petersen, Møllevej 6, 6430 Nordborg, tlf.: 74 45 82 36.

Ensted

Årsskrift 2007

Udgivet af Ensted sogns Lokalhistoriske Forening 2007. 64 sider. Indhold: »Indholdsfortegnelse« – »Forord« – Riis Kjær: »Mit liv i Stubbæk« – Hans Kau: »Om gården Lillehave« – »Det skete i 1907« – »Det skete i 1957« – Jørgen Schmidt: »Feltbreve fra krigen 1914–18« – Valdemar Eden: »Historien om onklen der drog til Australien« – »Årsberetning 2006–2007« – »Foreningens bestyrelse – åbningstider«.

Ekspedition: Hans Damm, Buen 114, Stubbæk, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 46 96.

Felsted

Historisk Årbog for Felsted Sogn

Udgivet af Historisk Forening for Felsted Sogn, Nr. 25, 2007. 112 sider. Indhold: Andreas Asmussen: »Forord« – Andreas Asmussen: »Nørballe bol og deres ejere gennem tiderne« – Jens, Carl Erik og Sven: »Iver Aage og Grethe Zachariassens dyrlægepraksis« – Andreas Asmussen: »Barber Greve og hans malerier« – Andreas Asmussen: »Familien Johan Ludwig Peter Popp og dens efterkommere« – Hans Thomsen: »Stort og småt fra dagbladet Hejmdal i

1905« – Ellen Jensen og Ejgild Dyrmosé: »Hvad vi dog gemmer på« – Andreas Asmussen: »Et parcelletsted på Tumbøl Søndermark og dets beboere gennem 200 år« – Ejner Thaysen: »'Mette Guldgraver' fra Tumbøl og faldne i hendes nærmeste familie« – Bent Johansen v/Andreas Asmussen: »Oplevelser fra min barndom og ungdom« – Andreas Asmussen: »Et smedested i Kiding – Skovbøl« – Andreas Asmussen: »Dværgen Christen Peter Hansen og hans liv« – Andreas Asmussen: »Felstedstenen – en meteoritsten – et usædvanligt fund« – Ellen Jensen: »En sønderjysk udvandrer og hans virke i Californien« – Andreas Asmussen: »Set og sket i Felsted sogn i årets løb« – Andreas Asmussen: »Foreningen – arkivet – Patsches Hus«.

Ekspedition: Andreas Asmussen, Kirkevej 2, Felsted, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 68 53 30. E-mail: asmussen@bbsyd.dk

Gram

Årsskrift for Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn 2007

Udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Gram og Omegn 2007. 47 sider. Indhold: Bestyrelsen: »Forord« – »Ønsker ved Syn 1902« – »Købmandshuset« – »Slotskro, forpagter søges« – »Forretningsorden for Andelsmejeriet Gramgaard« – »Bestemmelser for Mælkekørsel« – »Kirkerestaurering« – »Bordplan ved indvielsen af Gram kirke, marts 1962« – »Indkøb« – »Brev fra hverdagen« – »Elforbruget Dr. Teilmann« – »El-Kontrakt« – »Fra jævnstrøm til vekselstrøm« – »Dagliglivet med arbejde og fest« – »Små klip« – »Gram og Omegns Avis« – »Brobyggeri« – »Tilbud på kakkelovn« – »Dødsfald« – »Besøg ved afstemningsfesten« – »Tut-ankt-Amøns hvedekerne blev til 20 Tønder Korn« – »Godsinspektør Jerichows svar på en forespørgsel« – »Gram Mandskor har 100 års jubilæum i 2008« – »Friluftsspil i Slotsgården«.

Ekspedition: Gunnar Lundgaard, Kirkealle 13, 6510 Gram, tlf.: 74 82 21 61.

Gråsten

Årsskrift 2007

Udgivet af Historisk Forening for Graasten by og egn 2007. 64 sider. Indhold: Sven Kjems: »Advokater i Gråsten« – Frode Møller Lauridsen: »Erindringer fra tiden i Kværs 1945–1978« – H.G. Nielsen: »Postvæsenet gennem tiderne« – E.Th. Kristensen: »Hermann Knutz« – E.Th. Kristensen: »Årets gang« – Else Egholm: »Beretning fra arkivet« – Bodil Gregersen: »Årsberetning«.

Ekspedition: Hans Paulsen, Stjernevej 31, 6300 Gråsten, tlf.: 74 65 10 70.

Halk- Hejsager

Gammelt Nyt 2007

Udgivet af Halk-Hejsager Lokalhistoriske Forening 2007. 8. årg. 56 sider. Indhold: »Forord« – »Indledning« – »For 100 år siden – 1907« – »For 75 år siden – 1932« – »For 50 år siden – 1957« – »For 25 år siden – 1982« – Hans Peter Jakobsen: »På cykel til Santiago de Compostella« – Hans Peter Jakobsen: »Grarup kirke« – »Medsted« – »Langgyde« – »Langmose« – »En spådom på »Langmose« omkring året 1866« – Thomas Suurballe: »Beretning af Bernhardt Schultz« – »Vinter program«.

Ekspedition: Thomas Suurballe, Hejsager Strandvej 29, Hejsager, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 11 56.

Hejls-Hejlsminde

Årsskrift 2007

Udgiven af Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde 2007. 65 sider. Indhold: Karl Sørensen: »Klostergården i Hejls« – »Billeder af årets gang i landbruget 1915–1960« – Inge Mortensen: »Gamle marknavne i Hejls sogn«.

Ekspedition: Gunnar M. Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls, tlf.: 75 57 47 54. Email: trappendal@tdcadsl.dk

Hoptrup

Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening

Udgiven af Hoptrup sogns Lokalhistoriske Forening, 24. årgang, 2007. 47 sider. Indhold: Jens M. Knudsen: »Årsberetning« – »Kunstmanss ejendom på Hoptrup Mark 1950« – Jørgen Hasberg: »Beklædning for hjulridere om vinteren« – Jørgen Hasberg: »Fuglelivet i Slivsøen anno 1944« – Holger Bonde: »Min bror Christian Lauridsen Bonde« – »For 100 år siden« – »For 75 år siden« – »For 50 år siden« – »For 25 år siden« – Jørgen Hasberg: »Bogen Kvinder i kamp skrevet af Lars R. Møller og omhandler 2. verdenskrig« – Jørgen Hasberg: »Lejrskolen ved Sønderballe Strand« – Jørgen Hasberg: »Indvielse af Mastrup Forsamlingshus« – Laura Juhl Jensen: »Familien Hessler« – Laura Juhl Jensen: »Panikken ved Hoptrup den 6.6. 1848« – Ove Ethelberg: »Den gamle landevejs linieføring Haderslev syd til amtsvejen«.

Ekspedition: Jens Knudsen, Nørbygårdvej 40, Marstrup, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 51 65.

Hørup

Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn

Udgiven af Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn, Nr. 26. 2008. 40 sider. Indhold: Inger (Brugs) Christiansen: »Et tilbageblik på vore dejlige år i Høruphav« – Chresten Krogh og Christian Petersen: »Et langt liv som karetmager« – Claus Jacobsen: »Mjanghøj under 1. verdenskrig« – Pæ Maie: »Talende og dansende borde« – Chresten Clausen: »Brugsforeningen i Høruphav« – »Klip fra året der gik, 2007« – »Sognet rundt«.

Ekspedition: Anna Kirstine Nielsen, Mjanghøj 11, 6470 Sydals, tlf.: 74 41 52 65.

Jegerup

Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2007

Udgiven af Lokalhistorisk Forening for Jegerup Sogn 2007. 63 sider. Indhold: Mathias Nørgaard: »Forord« – bestyrelsen: »Året 2007 i Lokalhistorisk forening for Jegerup sogn« – Verner Liboriussen: »Min tid i sognerådet fra 1966 til 1970« – Mary Gregersen og Aage Gram: »Murermester Mathias Andersen in memoriam« – Finn Petersen: »Det nye orgel« – Dines Axelsen: »Rettelse« – Roy Bork: »Oplevelser fra Jegerup 1937–1947« – Aage Gram: »Som dreng bandt jeg krans« – Lorens Caspersen: »Højderygssbonden« – Ellen L. Peter-

sen: »Hvad er det?« – Anne Petersen: »Masilandsbyen« – »Skolebillede fra Jegerup skole 1989–90« – »Helsinghoffs Danseskole 1944«.

Ekspedition: Matthias Nørgaard, Haderslevvej 2, Simmersted, 6500 Vojens, tlf.: 74 50 61 84.

Løgumkloster

Årsskrift 2007

Udgivet af Historisk Forening for Løgumkloster kommune 2007. 40 sider. Indhold: Frede Gotthardsen: »Klostermærken og Skt. Bartholomæus« – Thomas Petersen: »En barndomserindring i skyggen af verdenskrigens efterveer« – Allan Honoré: »Luftværnsbatteriet« – Niels T. Sterum: »Jürgen A. Wissing – en drivkraft i Løgumklosterforskningen« – Allan Honoré: »En sammenstyrtningsulykke« – Jørgen Ravn: »En oase i Alslevkro« – Niels T. Sterum: »... En stor skat af guld og sølv – bispegaven i Løgum klosterkirke« – »Gaver til arkivet 2006«.

Ekspedition: Vagn Lauridsen, Ved Dammen 56, 6240 Løgumkloster, tlf.: 74 74 43 03. Email: vagn-lauridsen@ mail.tele.dk

Løjt

Det gamle Løjt

Udgivet af Løjt Sogns Lokalhistoriske Forening, Bd. 27. 2007. 86 sider. Indhold: Uwe From: »Forord« – Svend Hansen: »Løjt krøniken« – Erling Madsen: »Rundemølle« – Iver Klindt: »Fra tjenestekarl til arbejdsmand« – Erling Madsen: »Købmandskone i Stollig« – Erling Madsen: »Skolemesteren gik på madning hos bønderne« – Erling Madsen: »Marcus Lauesen« – Johan P. Møller: »Tanker og minder fra min barndom i Bodum« – Erling Madsen: »Fra foreningens arkiv« – Erik Kragh: »Historier om Nis Juhl« – »Løjt lokalhistoriske forenings bestyrelse«.

Ekspedition: Erling Madsen, Dybvighoved Møllevej 1, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 61 78 04. Email: elm@ madsen.mail.dk

Oksenvad

Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Oksenvad Sogn og Omegn 2008. 36 sider. Indhold: »Martin Madsens brevkort for resten af 1. verdenskrig« (fortsættelse).

Ekspedition: Ernst K. Svennesen, Vadstedvej 10, Oksenvad, 6560 Sommersted, tlf.: 74 50 43 05. Email: eksvennesen@pc.dk

Rødding

Historisk Årbog fra Rødding-egnen 2007

Udgivet af de lokalhistoriske arkiver og foreninger i Rødding kommune 2007. 112 sider. Indhold: »Forord« – Hans Schmidt: »Et sønderjysk hjem« – Frederik Rytz: »Mit dansk-amerikanske eventyr« – Gerda Holm: »Forsamlingshuset i Hygum« – Henry Hinrichs og Ester Torp: »Landarbejderboliger i Rødding som led i byens udvikling« – »Doktor Ravns erindringer« – Hans Carlo Jensen: »Retsvæsen på Røddingegnen gennem tiderne« – Lars Matthiesen: »En

Skrave-drengs beretning« – Hans D. Fabricius: »29 år i Skodborg-Skrave pastorat« – Mary Midtgaard Thomsen: »Herfra min verden går« – Inger Stecher: »Hvor blev de af? Hvor kom de fra? – Lidt familiehistorie« – »Lokalhistoriske Foreninger, arkiver og udvalg på Røddingegnen«.

Ekspedition: Hans Carlo Jensen, Rødding Bibliotek, Søndergyden 15, 6630 Rødding, tlf.: 73 84 54 44. E-mail: bibl@roedding.dk

Rødekro

Fra Rødekro kommune 2007

Udgiven af Lokalhistorisk Forening for Rødekro kommune 2007. 160 sider. Indhold: »Foreningens bestyrelse og udvalg« – »Forord« – »Personer der i 2006 har skænket gaver til vort arkiv« – Ellen Jensen: »Året 2006« – Nis Brandrup: »Minder fra besættelsestiden (fortsat)« – Hans Mathiesen: Erindringer fra Hydevad« – Torp Friis Møller: »Skoler i Hjordkær« – Hans Kaczmarek: »Erindringer« – Torp Friis Møller: »Sønderjysk soldats oplevelser i 1. verdenskrig (fortsat)« – Ellen Jensen: »Gårdejer og landbyspillemand« – Ellen Jensen: »Røverne i Nr. Hjarup« – Andr. Schulz og Jens J. Ravn: »Willy Eichmeier« – Torp Friis Møller: »For 100 år siden« – Torp Friis Møller: »For 50 år siden« – Klit Johansen: »Hellevad mindesten og mindelund« – »Æ ringrien i æ Rø-kro« – Johannes Brock: »Om kartoffelrasperen«.

Ekspedition: Rødekro Boghandel, Hærvejen 28, postboks 82, 6230 Rødekro, tlf.: 74 66 10 77.

Skærbæk

Fra Skærbækegnens Fortid

Udgiven af Historisk Forening for Skærbæk og Omegn & Skærbækegnens Museum i samarbejde med forlaget Melbyhus, Nr. 22, 2008. 23 sider. Indhold: Kristian Olesen: »Håndværkere og el-pioner«.

Ekspedition: Historisk Forening, tlf.: 74 75 17 04 eller Skærbækegnens Museum, tlf.: 74 75 20 52.

Starup

Starup Sogns Lokalhitoriske Arkivforening 2007

Udgiven af Starup Sogns Lokalhitoriske Arkivforening 2007. 20 sider. Indhold: »Klip fra aviserne 2006« – »Høkere og købmænd i Starup sogn« – »Kort-udsnittet på omslaget« – »Generalforsamling«.

Ekspedition: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf.: 74 52 54 20.

Sundeved

Skrift for Historisk Forening for Sundeved 2005

Udgiven af Historisk Forening for Sundeved 2007. 96 sider. Indhold: »Minderord« – Folker Svane: »Årets hus 2006« – Mette Nissen: »Skønheden og udyret – to huse fra middelalderen« – Arne Jessen: »Soldaten fra Nybøl« – Jørgen Chr. Lei: »Degn i Ulderup 1829« – Ib Andersen: »Slægten Jepsen fra Blans« – Niels Erik Andersen: »Lokal jernindustri i 1900-tallet – to forsøg« – Inger Normann Jacobsen: »Børnehavernes historie i Sundeved kommune« –

Lars Kliver: »Dialekt Lindhøjgaard 1928–29« – Louise Schulz: »En beretning om Avnbøl« – Jørgen Schmidt: »Hans Endelein – 89 år – i Radio Syd« – Peter Petersen: »Stenderup Mølle« – Annemi Koch: »Blans sommeren 1937« – »Billedserie« – »Landbrugsmuseet i Ullerup«.

Ekspedition: Marie Hansen, Arkivet, Truenbrovej 21, Avnbøl, 6400 Sønderborg, tlf.: 74 46 14 70.

Toftlund

Toftlund Lokalhistorisk Forening. Årsskrift 2008

Årgang 2. 53 sider. Indhold: »Forord« – »Bestyrelserne for Toftlund Lokalhistorisk Forening og Toftlund Lokalhistoriske Arkiv« – »En stor tak« – »En festlig fødselsdag« – Børge Madsen: »Mine forældre« – »Husker du for 50 år siden?« – »En ejendom og nogle skæbner gennem 100 år« – »Kammeratskab og sammenhold i 'tiden, der fulgte'. D.S.K. i Toftlund sogn« – »En berejst kikkert« – »Nedskydning af bombefly« – »Marie Markussen – minder fra et travlt køkkenliv« – »I den grønne skov« – »Arkiv med hjemmeside og webhotel«.

Vojens

Årbog 2007 for Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vojens kommune, 21. årgang, 2007. 66 sider. Indhold: »Forord« – »Julius Niensens Vej i Vojens« – »Noter fra aviser: For 50, 75 og 100 år siden« – Joan Petersen: »Tandteknikker Christen, Arthur og Poul Petersen, Vojens« – Birgitte Mouritsen: »Efter skoletid« – Kirsten Sørensen: »Min barndom i Vojens 2. del. Julen, Tværgade og skoleårene i 20/30'erne« – Marie Bothilde Lund: »Nogle optegnelser der huskes før alt gaar i glemmebogen« – Solvej Kjær Olesen: »Vedsted Sogns Kirkehistorie, 2. del« – Preben F. Nørup: »Besøg fra England« – Birgitte Mouritsen: »Byvåben og kommunevåben« – Laurids Lund: »Kaptajnsvejen fik navn efter sømand« – Maja Christensen: »Fra en svunden tid« – Preben F. Nørup: »Æresmedlem« – Preben F. Nørup: »Foreningens virke 2006« – Agnes Svendsen: »Årets gang på Arkivet i 2006« – Agnes Svendsen: »Planlagte arrangementer i 2007« – Adresselister m.m.«.

Ekspedition: Birgitte Mouritsen, Margrethevej 16, 6500 Vojens, tlf.: 74 54 23 65.

Vonsbæk

Årsskrift

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vonsbæk Sogn, 4. årgang, 2007. 20 sider. Indhold: Holger Eskildsen: »Forord ved formanden, bestyrelse, arkiv« – Hans Chr. Kehlet: »Gården Frilund« – »Det stod i avisen« – »Indbrud hos købmanden i Vonsbæk« – »Generalforsamling« – »Markedsdag« – Holger Eskildsen: »Gårde i Vonsbæk« – Irene Sørensen: »Mødet med familien Berg fra Bæk« – Inger Nielsen Rosendahl: »Pigen med kjolen«.

Ekspedition: Holger Eskildsen, Kildager 30, Bæk, 6100 Haderslev, tlf.: 74 57 91 10. E-mail: he@haderslev.dk

Øster Lindet

Glimt. Fra Øster Lindet sogns historie

Udgivet af Lokalthistorisk Forening for Øster Lindet sogn, nr. 12, 2007. 12 sider. Indhold: »Uddrag af dagbog skrevet af Laurits Schmidt 1820–1857« – »Mindesten for Sognets Faldne 1914–1918« – »Små Glimt. Smagsprøver fra vor store avisudklippssamling«.

Ekspedition: Kaj Frandsen, Villavej 13, Øster Lindet, 6630 Rødding, tlf.: 74 84 61 06.

Aabenraa

Historier fra Bybakken

Udgivet af Aabenraa Byhistoriske Forening 2007. 72 sider. Indhold: »Jørgen Witte (red): »Det gamle rådhus i Aabenraa« – Peter Dragsbo: »Rådhusgade i Aabenraa. Resterne af et byprojekt« – Kim Furdal: »Aabenraas sidste markedsdage 1920–1957« – Asser Amdisen: »Aabenraas sidste værft« – Kim Furdal (red): »En apotekers politiske bekendelser I«.

Ekspedition: Carlo Daus Petersen, Kaholt 12, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 62 23 17.

Aarøsund

Aarøsund Lokalthistoriske Arkivforening 2006–2007

Udgivet af Aarøsund Lokalthistoriske Arkivforening 2006–2007. 50 sider. Indhold: »Forord« – Frederik Rudbeck: »Sommerbrev fra Aarøsund« – Frederik Rucbeck: »Med Amtsbanen hjem. En fornøjelig rejse« – Gerda Burmeister: »Den gamle købmandsforretning i Aarøsund« – »Det stod i Dannevirke 1857« – »Det stod i Dannevirke i 1882« – »Det stod i Modersmaalet i 1907« – »Det stod i Modersmaalet i 1932«.

Ekspedition: Margit Christoffersen, Ved Færggården 2A, Aarøsund, tlf.: 74 58 45 81.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Styrelse:

Forretningsudvalg:

Formand: Arkivar, forskningsleder, dr.phil. Hans Schultz Hansen, Østergade 14, 6392 Bolderslev, tlf. 65 48 03 02 (Landsarkivet), e-mail: hsh@laa.sa.dk

Næstformand: Arkivar, dr.phil. Lars N. Henningsen, Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Postboks 528, 6330 Padborg, tlf. 0049 461 86 97 190, e-mail: lh@dcbib.dk

Kasserer: Regnskabschef Henning Mathiesen, Poppelhegnet 6, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 92 16, e-mail: henning.mathiesen@pc.dk

Direktør Mogens Asmund, Nørreløkke 5, 6200 Aabenraa, tlf. 74 64 02 80, e-mail: moas@post.tele.dk

Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL – Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60, e-mail: kifuf@museum-sonderjylland.dk

Kommunikationsrådgiver, ph.d. Axel Johnsen, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, tlf. 76 54 20 22, e-mail: axel@johnsen.biz

Styrelsesmedlemmer i øvrigt:

Museumsinspektør, ph.d. Inge Adriansen, Gustav Johannsens Vej 6, 6400 Sønderborg, tlf. 74 42 95 25, e-mail: inge.adriansen@mail.dk

Generalkonsul, dr.phil. Henrik Becker-Christensen, Kgl. Dansk Generalkonsulat, Nordergraben 19, D-24937 Flensburg, e-mail: henbec@um.dk

Konsulent Lisbeth Binderup, Myrhaven 9, 6430 Nordborg, tlf. 74 49 15 55, e-mail: lb@lundgaard-konsulenterne.dk

Museumsinspektør Elsemarie Dam-Jensen, Markledgade 20, 6240 Løgumkloster, tlf. 74 74 51 34 (Museum Sønderjylland – Kulturhistorie Tønder), e-mail: privat: edj@mail.tele.dk, arbejde: elda@museum-sonderjylland.dk

Museumsinspektør, ph.d. Henrik Skov Kirstensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57 (Frøslevlejren), e-mail: froeslevlejrensmuseum@mail.tele.dk

Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland – Arkæologi, Dalgade 7, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 75 66, e-mail: lema@museum-sonderjylland.dk

Cand.mag. René Rasmussen, Nygade 36, 6270 Tønder, tlf. 73 72 00 06, e-mail: pugeldal9@mail.dk

Universitetslektor, dr.phil. Carsten Porskrog Rasmussen, Rodekær 1, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 66 05, e-mail: privat: marionogcarsten@webspeed.dk, arbejde: hiscpr@hum.au.dk

Journalist Finn Bach, Tækkerløkke 44, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 20 98, e-mail: rfbach@hotmail.com

Kredsudvalgsformænd

Haderslev: Karl Erik Olesen, Starup Kirkevej 25, 6100 Haderslev, tlf. 74 52 54 20, e-mail: keo@haderslev.dk

Aabenraa: Erling Madsen, Dybvighoved Møllevvej 1, Løjt, 6200 Aabenraa, tlf. 74 61 78 04, e-mail: elmmadsen@mail.dk

Sønderborg: Christian Bo Bojesen, Havbo 2, Høruphav, 6470 Sydals, tlf. 74 41 59 74, e-mail: havbo2@stofanet.dk

Tønder: Finn Clemmensen, Toften 22, 6780 Skærbæk, tlf. 74 75 21 47, e-mail: odaogfinn@get2net.dk

Sydslesvig: Nils Vollertsen, Hermann-Heiberg-Str. 1, D-24837 Schleswig, tlf: 0049 46 21 2 89 68, e-mail: nils-vollertsen@t-online.de

Sekretariat og ekspedition:

Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 46 83

E-mail: hssdj@hssdj.dk

www.hssdj.dk

Åbningstid: mandag-torsdag kl. 9–14

Redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Kommunikationsrådgiver, ph.d. Axel Johnsen, Stjernevej 27, 6300 Gråsten, tlf. 76 54 20 22, e-mail: axel@johnsen.biz

Sønderjysk Månedsskrift: Overinspektør Kim Furdal, Museum Sønderjylland ISL Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf. 74 62 58 60, e-mail: kifu@museum-sonderjylland.dk

Skriftrække: Museumsinspektør, ph.d. Henrik Skov Kirstensen, Ørstedsgade 24, 6400 Sønderborg, tlf. 74 67 65 57 (Frøslevlejren), e-mail: froeslevlejrensmuseum@mail.tele.dk

Kreditsudvalg:*Haderslev kreds*

Karl Erik Olesen
Starup Kirkevej 25
6100 Haderslev
tlf. 74 52 54 20
E-mail: keo@haderslev.dk

Ellen Jensen
Gejlager 9, Skodborg,
6630 Rødding
74 84 86 88

Kirsten Fynbo
Københoved Skovvej 1
6630 Rødding
74 84 81 48

Jørn Olesen
Øsby Stadionvej 9
6100 Haderslev
74 58 41 31

Jørgen Petersen
Sundparken 66
6100 Haderslev
74 58 44 20

Aabenraa kreds

Erling Madsen (formand)
Dyboghoved Møllevej 1, Løjt
6200 Aabenraa
74 61 78 04
E-mail: elmmadsen@mail.dk

Bent Pawlowski
Nørreagervej 2 A
6360 Tinglev
74 64 45 51

Ellen Jensen
Stationsvej 36, Hovslund
6230 Rødekro
74 66 44 04

Andreas Asmussen
Kirkevej 2, Felsted
6200 Aabenraa
74 68 53 30
E-mail: asmussen@bbsyd.dk

Sønderborg kreds

Christian Bo Bojesen (formand)
Havbo 2, Høruphav
6470 Sydals
74 41 59 74
E-mail: havbo2@stofanet.dk

Vagn Hesselager
Stevningnorvej 45
6430 Nordborg
74 45 59 21
E-mail: Vagn@hesselager.com

Frede Ihle
Mågevej 16
6300 Gråsten
74 65 11 99

Margrethe Iversen (sekretær)
 Farverløkke 33
 6310 Broager
 74 44 08 01
 E-mail: mail@huset.dk

Henning Mathiesen (kasserer)
 Poppelhegnet 6
 6400 Sønderborg
 74 42 92 16
 E-mail:
 henning.mathiesen@pc.dk

Tønder kreds

Finn Clemmensen (formand)
 Toften 22
 6780 Skærbæk
 74 75 21 47
 E-mail: odaogfinn@get2net.dk

Olav Madsen (sekretær)
 Rylen 19
 6270 Tønder
 74 72 33 19

Carl E. Michelsen (næstformand)
 Galgestrømvej 2
 6270 Tønder
 74 72 50 63

Marie Stærk (protokolfører)
 Abterpvej 50
 6261 Bredebro
 74 71 11 00

Birte Tygesen
 Golfvängen 14
 6520 Toftlund
 74 83 31 91

Sydslesvig kreds
 Nils Vollertsen
 Hermann-Heiberg-Str. 1
 D-24837 Schleswig
 0049 46 21 2 89 68
 E-mail:
 nils-vollertsen@t-online.de

Carsten Reyhé (sekretær)
 Winningmay 5
 D-24882 Füsing-Schaalby
 0049 4622 671
 E-mail: cr@wcbib.dk

Anders Schaltz Andersen
 Osterwung 5
 D-25856 Hattstedt
 0049 4846 590
 E-mail: schaltzand@aol.com

Jørgen Kühn
 Alt Frösleer Weg 8
 D-24955 Harrislee
 E-mail: joergen-kuehl@
 skoleforeningen.de

Nis Hardt
 Westerkoppel 18
 D-24867 Dannewerk
 0049 4621 30 19 32
 E-mail: danevirke@syfo.de

Kirsten la Cour
 Gammelau 2
 D-24980 Schafflund
 tlf. 0049 4639 612.
 E-mail: lac@skoleforeningen.de

Regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland

RESULTATOPGØRELSE for perioden 1. januar til 31. december 2007

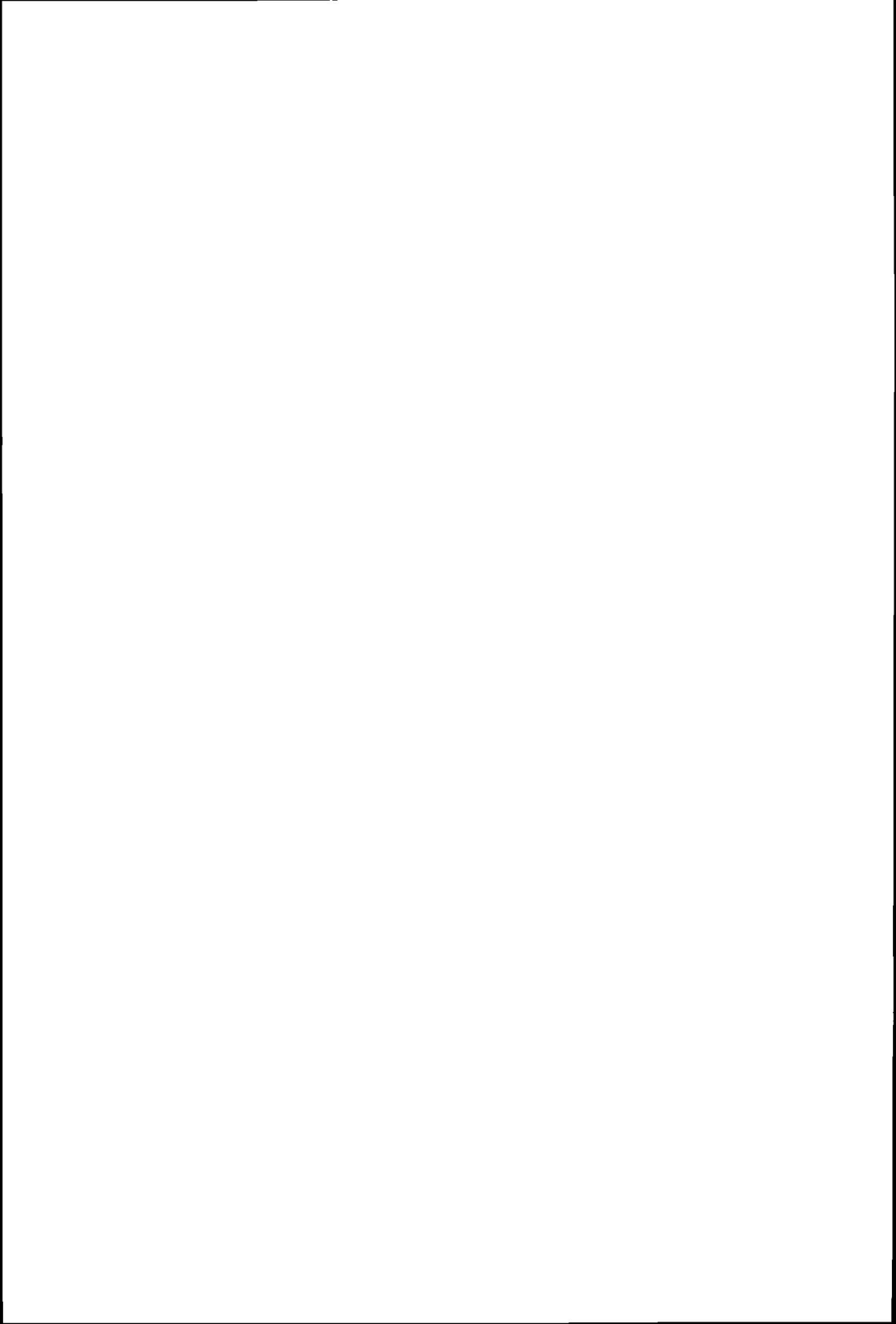
	kr.	2006 tkr.
INDTÆGTER		
Modtaget foreningstilskud	93.086	90
Kontingent/årbøger	224.136	231
Sønderjysk Månedsskrift	368.594	349
Skrifter	505.039	542
Medlemsaktiviteter	99.005	82
	<u>1.289.860</u>	<u>1.294</u>
UDGIFTER		
Årbøger	-193.526	-181
Sønderjysk Månedsskrift	-339.548	-366
Skrifter	-291.208	-307
Medlemsaktiviteter	-122.383	-111
	<u>-946.665</u>	<u>-965</u>
DÆKNINGSBIDRAG	343.195	329
Sekretariats- og styrelsesomkostninger	-270.735	-241
RESULTAT FØR RENTER	72.460	88
Renteindtægter	118.523	90
Kursdifferencer m.v.	-28.971	-51
ÅRETS RESULTAT	<u>162.012</u>	<u>127</u>
Årets resultat foreslås disponeret således:		
Overførsel til frie reserver	<u>162.012</u>	

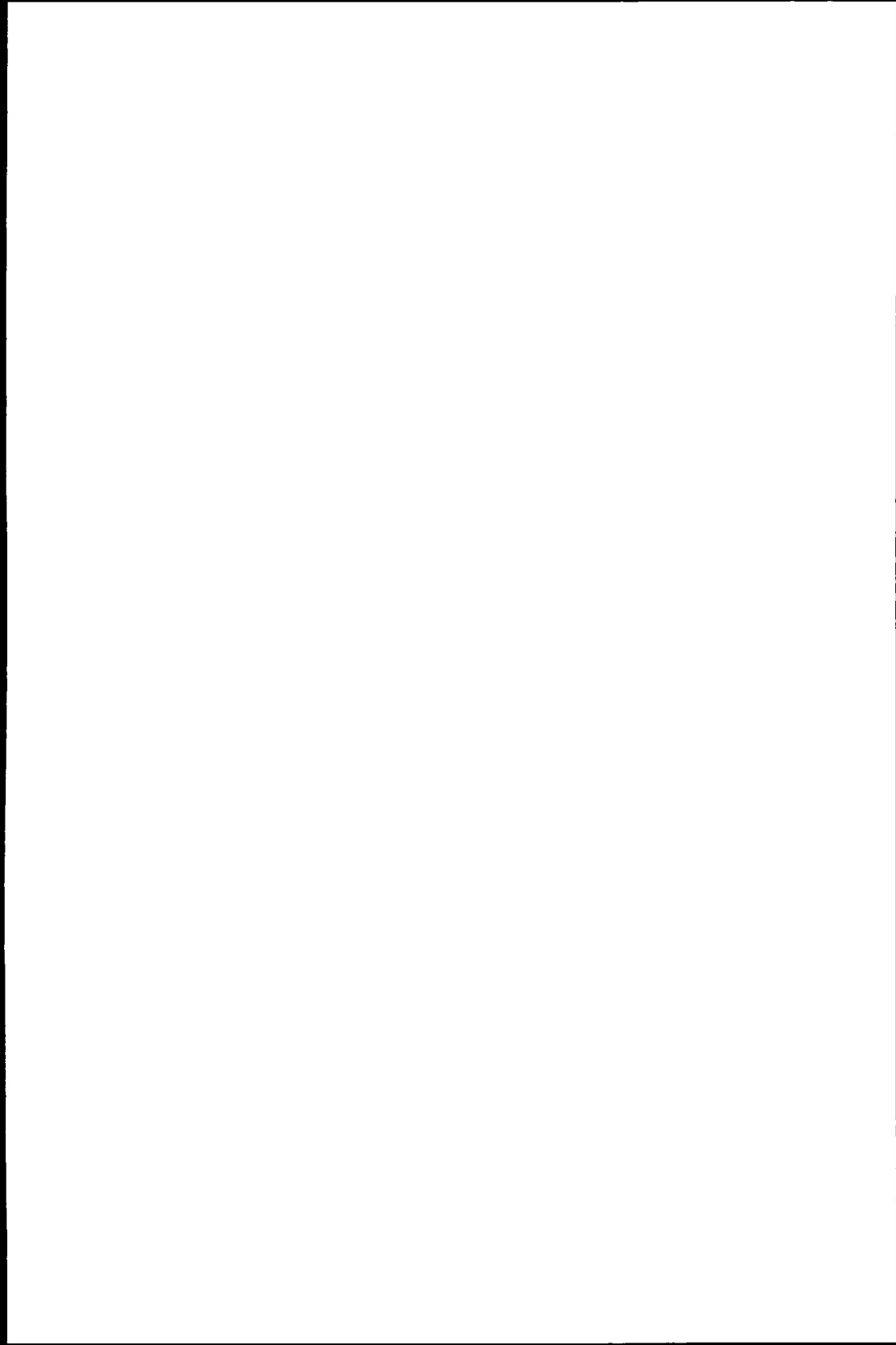
BALANCE
pr. 31. december 2007

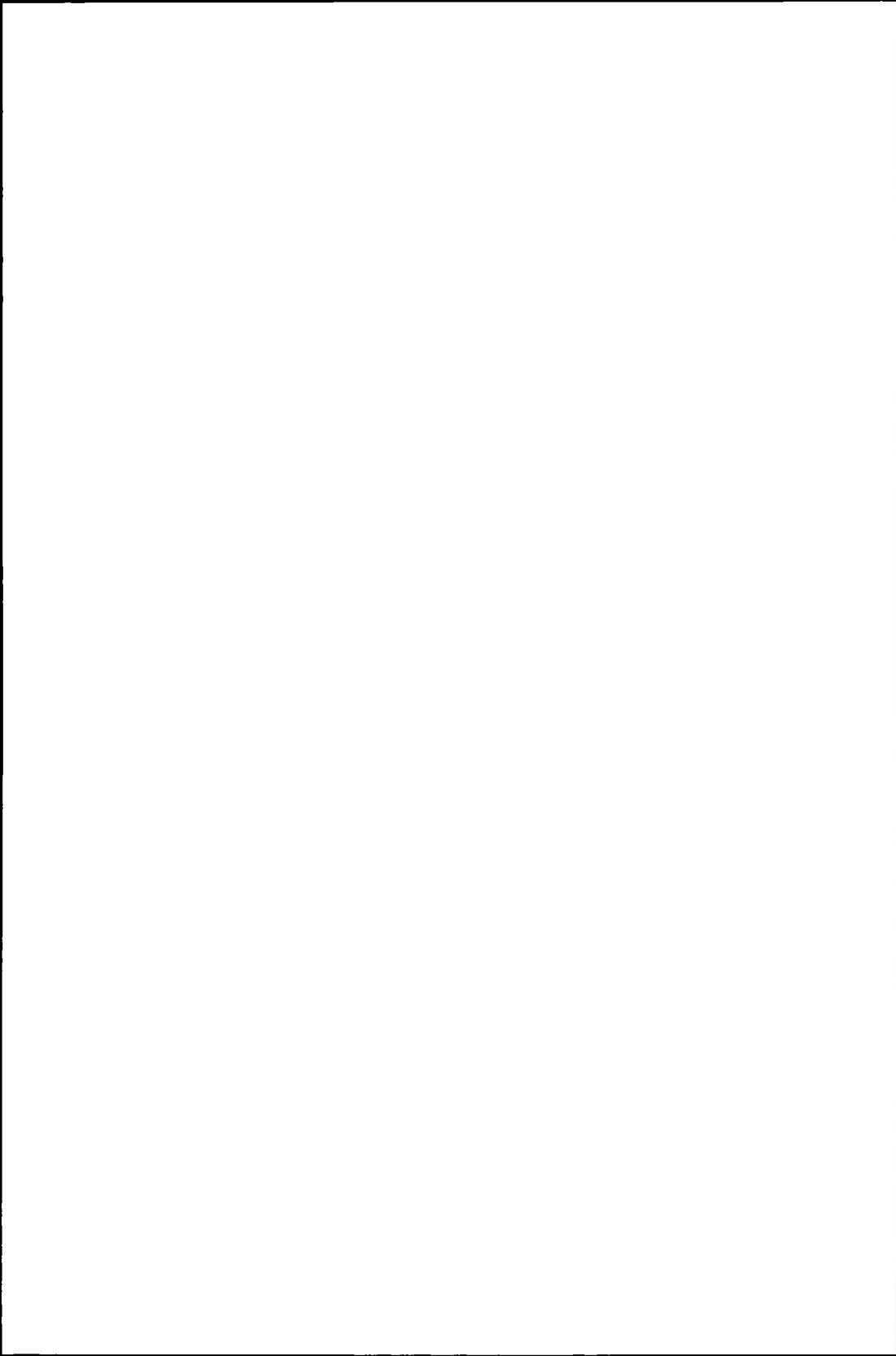
	kr.	2006 kr. tkr.
AKTIVER		
Beholdning af skrifter	58.263	33
Debitorer	70.787	85
Tilgodehavende moms	93.146	79
Periodeafgrænsningsposter	866.036	124
Obligationer (nom. kr. 2.203.427)	2.180.257	2.472
Likvide beholdninger	350.926	434
AKTIVER I ALT	3.619.415	3.227
 PASSIVER		
Ikke disponerede midler	820.910	
Årets resultat	162.012	982.922
<i>Hensættelser primo:</i>		
Det sønderjyske landbrugs historie	250.000	
Sønderjyllands historie	500.000	
Kommende års udgivelser	150.000	900.000
EGENKAPITAL PR. 31. DECEMBER 2007	1.882.922	1.721
Kreditorer	164.480	104
Skyldige omkostninger	1.572.013	1.402
KORTFRISTET GÆLD	1.736.493	1.506
PASSIVER I ALT	3.619.415	3.227

Vi har revideret foranstående regnskab for Historisk Samfund for Sønderjylland.
Vor revision har ikke givet anledning til bemærkninger.

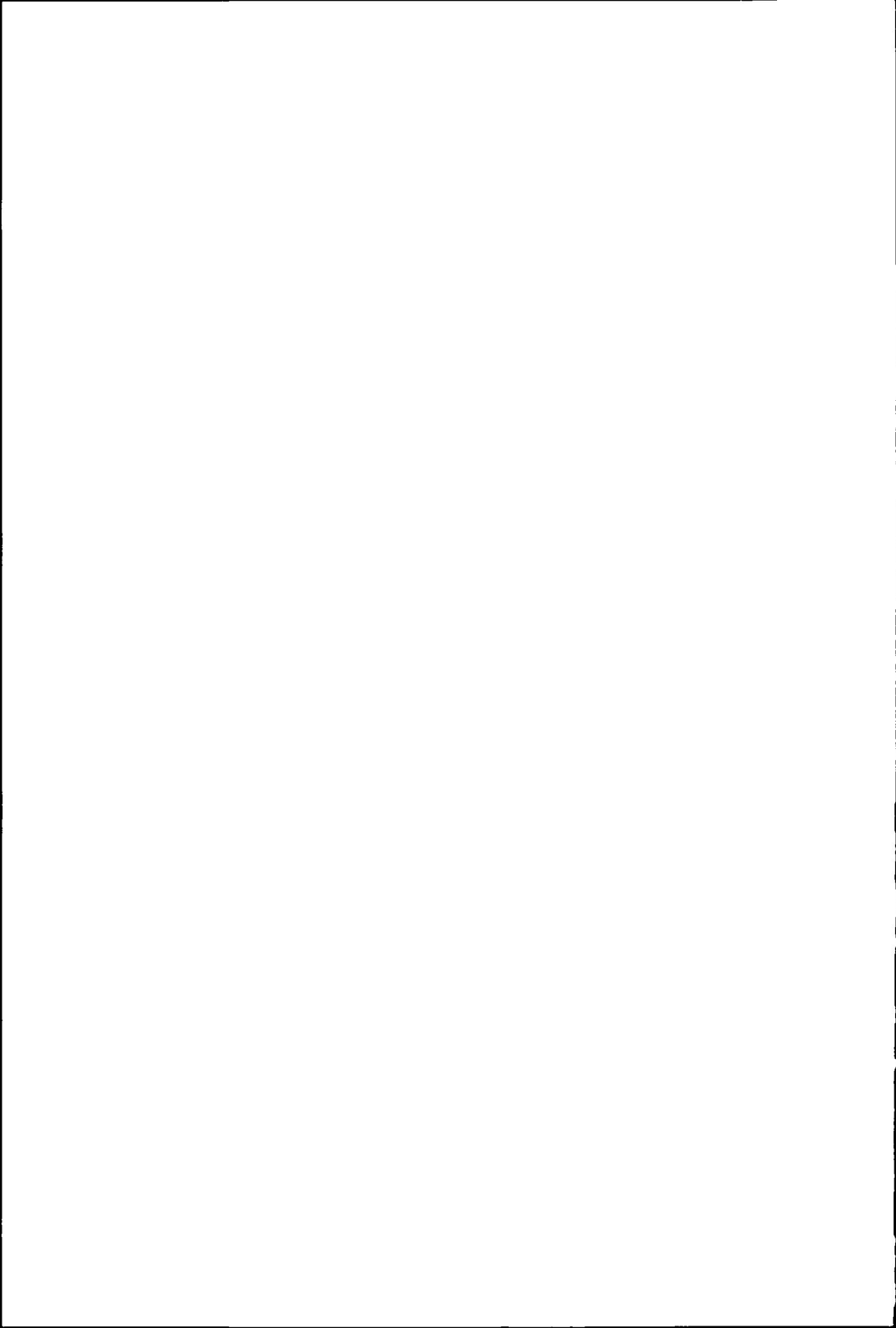
6. februar 2008, Julius Beier og Frede Rudolph

Artikler

Alex Bødiker

Fra prins til konge ... et personligt strejftog gennem
1950'ernes og 1960'ernes Haderslev

Dennis Christian Larsen

Zeppelin-basen i Tønder 1915-1918.
Strategisk baggrund og taktisk betydning

Lars H. Bak

Komiteen for erhvervelse af Dybbøl Skanser 1922-1924.
En iscenesættelse af et dansk erindringssted

Frode Sørensen

Sønderjyder for tysk krigsret i 1940

Andreas Johannsen

Særlov for kvaksalvere i Sønderjylland 1920-1935

John T. Lauridsen

»Dansk nazismes største sejr«.
Frits Clausen og grænserøret juni 1940

H.E. Sørensen

Tosprogede vej- og byskilte i Sønderjylland.
En kommenteret citatmosaik fra debatten
i de sønderjyske medier 2007-2008

Historisk Samfund for Sønderjylland

www.hssdj.dk